

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ

TED C. LEWELLEN

TED C. LEWELLEN

Πολιτική
Ανθρωπολογία
Μια εισαγωγή

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΚΡΙΤΙΚΗ

TED C. LEWELLEN

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ

Μετάφραση
ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΜΕΝΤΖΑΛΙΡΑ

Επιστημονική επιμέλεια
ΡΙΚΗ ΒΑΝ ΜΠΟΥΣΣΧΟΤΕΝ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΙΤΙΚΗ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Vincent, Joan, (επιμ.) *The Anthropology of Politics: A Reader in Ethnography, Theory and Critique* (Malden, Mass.: Blackwell, 2002). Η επιμελήτρια, η οποία επέλεξε ως πρώτο δοκίμιο της ανθολογίας ένα κείμενο που πραγματεύεται το Διαφωτισμό ως ηγεμονικό σύστημα της δυτικής σκέψης που έχει διαποτίσει την εξέλιξη της πολιτικής ανθρωπολογίας, αφιερώνει την πρώτη ενότητα στους συγγραφείς του Διαφωτισμού. Τα 35 δοκίμια που ακολουθούν ταξινομούνται ως εξής: γλασιζέες μελέτες, μελέτες για τον ιμπεριαλισμό και την αποικιοκρατία, τωρινή περίοδος της «κοσμοπολιτικής».

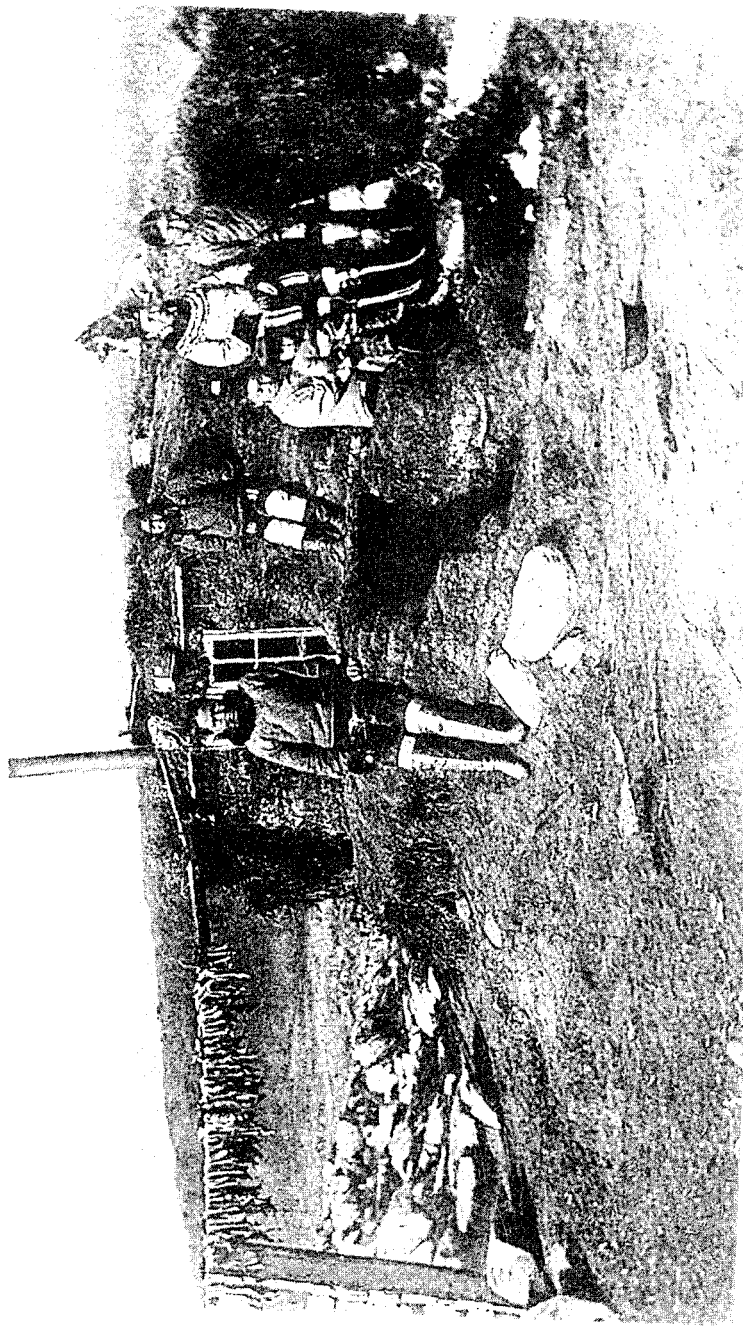
Wolf, Eric R. *Pathways of Power: Building an Anthropology of the Modern World* (Μπέρκλεϊ: University of California Press, 2001). Ο αποθανών το 1999 συγγραφέας υπήρξε μία από τις εξέχουσες φυσιογνωμίες της ανθρωπολογίας κατά το δεύτερο ήμισυ του 20ού αιώνα. Η άνω των 40 ετών ερευνητική και συγγραφική του δραστηριότητα είχε ως κεντρικό θέμα τη στενή σύνδεση πολιτισμού και εξουσίας. Η εν λόγω συλλογή, καλύπτοντας όλο το εύρος των γραπτών του, αφήνει να φανεί η πλήρης εξέλιξη των ιδεών του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΤΥΠΟΙ ΠΡΟΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ

Κανένας ανθρωπολόγος δεν είναι πιο εκτεθειμένος στην κατηγορία της προχειρότητας από αυτόν που τολμά να προβεί σε ταξινομήσεις. Όποια γενίκευση και αν γίνει, πάντα θα βρεθεί κάποιος ερευνητής που θα διαμαρτυρηθεί: «Μα στην τάδε ή τη δείνα η γνήσιο γίνεται διαφορετικά». Με αυτή την έννοια είναι βέβαιο να ισχυριστούμε ότι σε κάθε τυπολογία κοινωνικών συστημάτων αφ'ηθούν τα παραδείγματα η υλών που δεν ταυρίζουν στο μοντέλο. Ο βρετανός ανθρωπολόγος Edmund Leach (1961) επιτίμησε κάποτε όλες τις προσπάθειες ανθρωπολογικής ταξινόμησης, υποβιβάζοντάς τες στο επίπεδο της απλής συλλογής πεταλούδων, με το σκεπτικό ότι οι προζύπτουσες τυπολογίες δεν είχαν μεγαλύτερη αξία απ'ότι, για παράδειγμα, η ομαδοποίηση των μπλε πεταλούδων. Η σύγχρονη μεταμοντέρνα θεωρία είναι ακόμη πιο εχθρική απέναντι στην ταξινόμηση, θεωρώντας ότι αυτή δεν αποτελεί παρά έναν επιβεβλημένο από το Διαφωτισμό ορθολογικό καταναγκασμό που υπαγορεύει την επιστημονική κατάταξη των πάντων. Στο χώρο της ζωτικής στην αναπτυξιακή βοήθεια είναι επίσης πολυάριθμα τα έργα που έχουν απορροφεί την ταξινόμηση με την κατηγορία ότι αποτελεί ένα μέσο με το οποίο η ηγεμονική Λύση επιβάλλει την εξουσία της στις προσδιοριζόμενες ομάδες. Εξάλλου, ούτε οι τρέχουσες τάσεις στη θεωρία της παραρσομοποίησης δεν βλέπουν με μεγαλύτερη συμπάθεια τις παραδοσιακές τυπολογίες, καθώς τονίζουν περισσότερο τη ρευστότητα, την υβριδικότητα και την αλλαγή παρά τις στατικές δομές που προζύπτουν από τα συστήματα ταξινόμησης.

Παρ'όλ'αυτά, η ταξινόμηση έχει βρεθεί στο επίκεντρο της έρευνας από τις απαρχές της πολιτικής ανθρωπολογίας: πράγματι, το θεμελιώδες

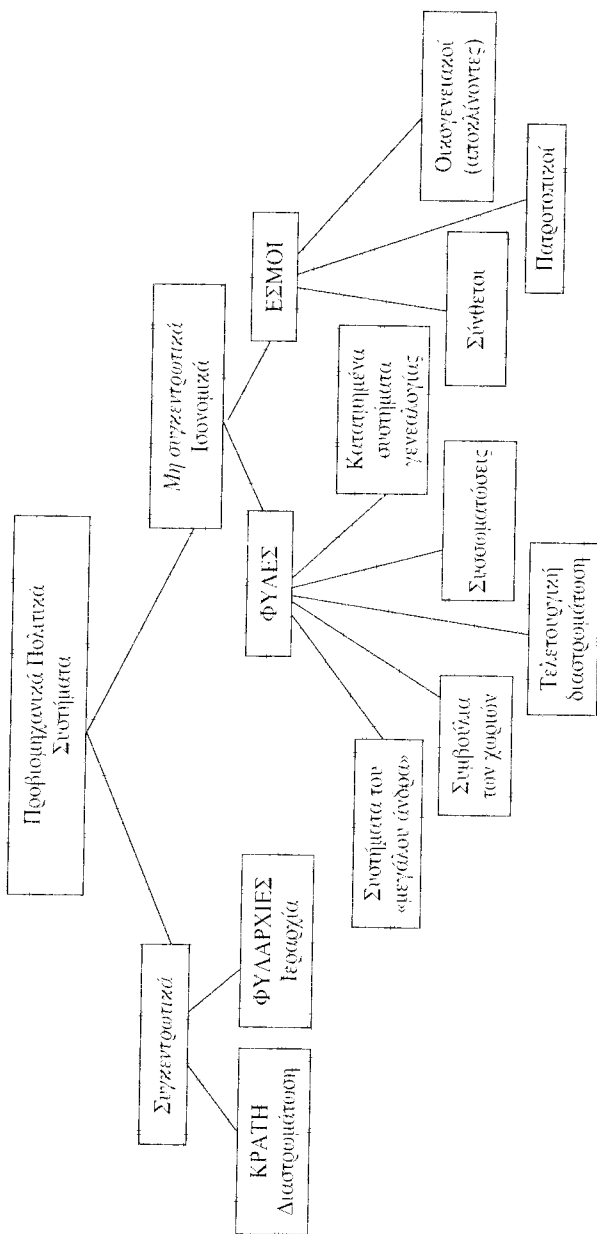
Η παφοδοσιακή κοινωνία των Εσχαμίων απεικονίζεται από οικογένειες και ιωνομιμίες ομάδες γυναικών-τροφοσυλλέκτριών που παροσιάζαν διακημιάνσεις στο μέγεθος τους *ανάλογα* με την εποχική διαθεσιμότητα της τροφής. Με την ευγενική παραχώρηση της Βιβλιοθήκης του Κογκρέσου (ΗΠΑ).

βιβλίο του χόρου, το *African Political Systems* (1940) των Fortes και Evans-Pritchard, ξεκινάει με μια τυπολογία. Τα περισσότερα εισαγωγικά εργαλείδια πολιτισματικής ανθρωπολογίας εξακολουθούν να χρησιμοποιούν τους κλασικούς προσδιορισμούς: εθμός-φύλη-φύλαρχία-κράτος. Η υπαγωγή όλων αυτών των επιμέρους κατηγοριοποιήσεων σε υπεργενικευμένες ταμπέλες όπως «εθνοτικός» και «έθνος» μπορεί πλέον να θεωρείται ορθότερη από πολιτική άποψη, ωστόσο υπάσχουν αμφιβολίες για το κατά πόσο ουσιαστά προσηματική βελτίωση.

Η προσηματιστικότητα είναι ότι ανεξάρτητα από τους προσδιορισμούς και τις διαφοροποιήσεις που μπορούν να γίνουν, λίγοι θα είναι αυτοί που θα μείνουν απολύτως ικανοποιημένοι· αυτό είναι αναμενόμενο όταν ένα ιστορικά μοναδικό φαινόμενο, όπως η κοινωνία, συρρικνώνεται σε μια σειρά ενστάτων κατηγοριών. Παρ' όλα αυτά, από το 1940 ως το 1980 δημιουργήθηκε ένα σύστημα ταξινόμησης που κέρδισε τη γενική αποδοχή στο επίπεδο της ορολογίας, παρέχοντας ένα κοινό λεξιλόγιο για τον προσδιορισμό της πολιτικής διαφοροποίησης. Η διαπολιτισμική σύγκριση αυτού του ταξινομητικού μοντέλου (Σχήμα 2.1) με τις προσηματιστικότερες στο πεδίο το έχει ως έναν ορισμένο βαθμό δικαιοσύνη. Βασίζεται σε ζητήρια που αφορούν στα μέσα πολιτικής εννοποίησης, στην πρόσβαση σε ηγετικές θέσεις και στις μεθόδους ομαδικής λήψης αποφάσεων. Οι Allen Johnson και Timothy Earle (2000: 36) εχτόνησαν πρόσφατα μια διαφορετική, και από πολλές απόψεις βελτιωμένη, ταξινομητική μέθοδο που ορίζει ως βασικές κοινωνικο-οικονομικές βαθμίδες την οικογενειακή ομάδα, την τοπική ομάδα και την περιφερειακή πολιτειακή οντότητα, διακρίνοντας σε κάθε τάξη υποκατηγορίες (αξέφωλη τοπική ομάδα, εδαφική κοινότητα με αρχηγό έναν «μεγάλο άνδρα», φύλαρχία). Ωστόσο, ακόμη και μια τυπολογία τόσο πρόσφατη όσο αυτή συμπίπτει σε μεγάλο βαθμό με τους κλασικούς προσδιορισμούς.

Η ταξινόμηση είναι εφικτή, γιατί μια κοινωνία δεν είναι απλώς ένα άθροισμα μεμονωμένων ανθρώπων, όπως ένα σπίτι δεν είναι μόνο ένα συννοθύλημα από ξύλα, τούβλα και ζωφιά. Δύο σπίτια που κατασκευάζονται με διαφορετικά υλικά, αλλά με το ίδιο αρχιτεκτονικό σχέδιο θα μοιάζουν προφανώς περισσότερο απ' ό,τι δύο σπίτια που κατασκευάζονται με τα ίδια υλικά αλλά με πολύ διαφορετικά σχέδια (όπως είναι λ.χ. ένα σπίτι στην πόλη και ένα σπίτι σε αγρόκτημα). Ομοίως δεν περιμένουμε να οιναντήσουμε την ίδια αρχιτεκτονική στην αρχαϊκή και την τροπική ζώνη ή στην ποιμενική κοινωνία των αφρικανών Νούερ (Nuer) και την

Σχήμα 2.1: Προβιομηχανικά Πολιτικά Συστήματα

Πηγή: Eisenstadt 1959; Fried 1967; Service 1971.

βιομηχανοποιημένη κοινωνία των σύγχρονων Σουηδών. Εν ολίγοις, ένα σπινθηρίδιο ορίζεται με βάση τις συστημικές ιδιότητες του, όχι τα συστατικά μέρη του, ενώ το εν λόγω σύστημα επηρεάζεται από το φυσικό περιβάλλον του και το επίπεδο της τεχνολογίας των ανθρώπων που το σχεδιάζουν.

Αυτή η αναλογία μπορεί εύκολα να οδηγήσει σε διαστρεβλώσεις, ωστόσο μας βοηθά να έχουμε κατά νου αυτή την ιδέα, όταν καταπιάνομαστε με οποιονδήποτε τύπο ανθρωπολογικής ταξινόμησης. Ποιο θα μπορούσε να είναι το κοινό κριτήριο που θα μας επέτρεπε να εντάξουμε στην ίδια πολιτική κατηγορία (των εθνών) τους παραδοσιακούς Βουσιάνους που ζουν στην έρημο Καλαχάρι της Αφρικής και τους Ινδιάνους Σοσόν (Shoshone) που ζούσαν τον 19ο αιώνα στην πολιτεία της Γιούτα (Utah) της Αμερικής; Είναι η παραδοχή ότι η προσαρμογή των κτηνοτρόφων οπλιζτών σε άγριο περιβάλλον προάγει ορισμένα κοινωνικά χαρακτηριστικά, όπως η δημιουργία ομάδων που χωρίζονται από σχέσεις ισονομίας, η απονομή επίσημης ηγεσίας, καθώς και από ένα σύστημα οικονομικών συνάλλαγών που βασίζεται στην ισοδιανομή. Αν και οι σχέσεις ανάμεσα στα επιμέρους στοιχεία του συστήματος είναι αναμφισβήτητα αιτιώδεις, εντούτοις ο ακριβής προσδιορισμός του τρόπου με τον οποίο ένα στοιχείο του συστήματος επιφέρει κάποιο άλλο παρουσιάζει μεγαλύτερες δυσκολίες απ' ό,τι θα περίμενε κανείς. Μπορεί άραγε το άγριο περιβάλλον και η συνακόλουθη έλλειψη τροφής και νερού να επιφέρουν χαμηλές πληθυσμιακές πυκνότητες και, ως εκ τούτου, έναν ευέλικτο τύπο κοινωνικής οργάνωσης που συρροείται στη βάση της μικρής ομάδας; Ενδεχομένως. Ενώ όμως συνήθως η αιτία αντιμετωπίζεται ως ενεργή παράμετρος, το περιβάλλον, θα μπορούσαμε να πούμε, απλώς και μόνο υψώγει. Επιπροσθέτως, η σχέση ανάμεσα στην κοινωνία και το περιβάλλον είναι σχέση συνεχούς ανάδρασης: οι άνθρωποι όχι μόνο προσαρμόζονται στον περίγυρό τους, αλλά επίσης τροποποιούν το φυσικό και κοινωνικό τους περιβάλλον, για να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους. Με άλλα λόγια, όταν ταξινομεί κανείς κοινωνικά συστήματα, είναι συχνά πιο εποικοδομητικό να λαμβάνει υπόψη του τις δομικές σχέσεις, με την έννοια ότι ένα στοιχείο λογικά συνεπάγεται ένα άλλο. Επομένως, χρήσιμη τυπολογία είναι εκείνη που περιγράφει συστήματα – δηλαδή μονάδες που τα επιμέρους στοιχεία τους είναι τόσο δομικά αλληλένδετα μεταξύ τους που μας επιτρέπουν από τον προσδιορισμό ενός στοιχείου να προβλέψουμε κάποια άλλα.

<i>Κοινωνική διαστρέβλωση</i>	Ισονομία	Ιεραρχία	Ιεραρχικές μεθόδους (πυροβολισμοί, κτύπος, κλάμα κτλ) και ως προς τις γενεαλογικές γαμήλιες	Κοινωνικές τάξεις (πυρολάστον με τη μορφή ζωφόρων/των-ζωφών/υψηλών)
<i>Θυσιασμός</i>	Μισοί ή μηδαμική σέβηση στομαχικές ιδιοσυγκρασίες	Κοινωνικοποίηση της και ζωνών (σε επίπεδο της γενεαλογικής γαμήλιες ή του ζώου)	Κοινωνικοποίηση της της σε επίπεδο της γενεαλογικής γαμήλιες, αλλά έντονη σέβηση στομαχικές αστοχίες ζώων.	Ανίση της ισονομίας και της χαμηλής ιδιοσυγκρασίας σε βίβλος της κοινωνικοποίησης
<i>Μίσος και φόβος έλξης της βίβλος</i>	Απονομία επίσημων νόμων ή ποινών το δικαίωμα στη ζωή ή βίβλος ανήκει στο ζώον στην ουσία	Απονομία επίσημων νόμων ή ποινών το δικαίωμα στη ζωή ή βίβλος ανήκει στη γενεαλογική γαμήλι, στο ζώον, τη σπουδαιότητα	Μπορεί να υπάρχουν άτομα νόμοι και ανεξαρτημένες ποινές για την προέβηση των ζώων ανεξαρτημένων, ο αλληλοέξελξη περιλαμβάνει δικαιοσύνη ποινή της στον ή τον ζώον ζήτησης/ζήτησης	Επίσημο πλαίσιο νόμων και ποινών το ζώον έχει ζώον, ανεξαρτητοποιητά τη δικαιοσύνη στη ζωή ή τον ζώον βίβλος
<i>Θρησκεία</i>	Απονομία τελετών ή ζώον επεξεργασία θεοπροφητών ζήτησης/των-ζωφών/υψηλών	Σταθμισμός: ιδιότητα ομηρίας στις διατάξεις τελετών/των-ζωφών/υψηλών, διαφορετικές τελετές των εννοιών της γενεαλογικής γαμήλιες	Υποτακτικές επίσημο τελετών επεξεργασία του/των/ζήτησης ή μη/ζήτησης	Κατ' επεξεργασία τελετών που παύσει στο ζώον/ς (ζωφών) νομοθέτη
<i>Προσέγγιση και επεξεργασία παιδαγωγία</i>	Βουδισμός (Κουινγκ [Kung] (Αφίση) Πηφίσιος (Αφίση) Ιουάν [Jui] (Κουινγκ, Αζαζα) Σουάν [Shoshone] (ΗΠΑ)	Κρέλε [Krelle] (Δ. Αφίση) Γουαμάτο [Yanomamo] (Βραζιλία, Βενεζουέλα) Νούτο [Nuer] (Σουδάν) Σατέν [Cheyenne] (ΗΠΑ)	Προ-απονομιότητα Χιφίση Κουινγκ, [Kwakiutl] (Καναδάς) Τζαζόνα (Ηολανδία) Ντερεζάν [Dagurs] (Μεξικό)	Αναζέ (Ορεζάντα) Γίλια (Αφίση) Κουάου [Kuchari] (Ινδία) Βούτο (Αφίση)
<i>Προσέγγιση και παιδαγωγία</i>	Συμφωνία με τη κοινωνία της παιδαγωγίας/των-ζωφών/υψηλών	Ιουάν (ΗΠΑ) Κουάου Ουάου (Μεξικό) 1500-1000 π.Χ.	Απόνο, Μενίν, Δεζουέ (πρό της απονομιότητας) Πηφίσιος των οματιών/των υψηλών	Προ-απονομιότητα Ζουάν (Αφίση) Αζέζου (Μεξικό) Τζαζ (Πηφίσι) Σουάου (Ιούτα)

Πηγή: Abrahamson 1969; Carmelo 1970; Eisenstadt 1989; Fried 1967; Levinson και Malone 1980; Lomax και Arensburg 1977; Service 1971.

Ωστόσο, αυτό που πρέπει να υπογραμμιστεί ιδιαίτερα είναι ότι οι αλληλεξαρτήσεις των κοινωνικών χαρακτηριστικών –επί παραδείγματι, η σύνδεση των φυλαρχιών με τη μονογραμματική συγγένεια– μας δίνουν μόνο στατιστικές πιθανότητες. Επιστρέφοντας στο συσχετισμό του σπιτιού, θα λέγαμε ότι αν και είναι απολύτως θεμιτό να κατατάξουμε σε μια κοινή κατηγορία τις αγροικίες, ωστόσο θα πρέπει να περιμένουμε ότι διάφορα επιμέρους στοιχεία θα παρουσιάζουν τεράστια διαφοροποίηση εντός του ίδιου αρχιτεκτονικού τύπου. Σε αντιδιαστολή με τις αυστηρά υλιστικές θεωρίες του πολιτισμού, το περιβάλλον και η τεχνολογία δεν φαίνεται να καθορίζουν τόσο την κοινωνική δομή και ιδεολογία όσο να περιορίζουν το εύρος των δυνατοτήτων.

Στον Πίνακα 2.1 φαίνονται ορισμένα από τα κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά που μπορούν εύλογα να συνδεθούν με κάθε μειζονα τύπο πολιτικού συστήματος. Κάθε διάγραμμα αυτού του είδους πρέπει να αντιμετωπίζεται με επιφύλαξη. Καταρχάς, δεν θα πρέπει κανείς να περιμένει ότι μια κοινωνία μπορεί να συμπίπτει απόλυτα με όλα τα χαρακτηριστικά του τύπου στον οποίο ανήκει, όπως δεν θα περίμενε κανείς να ανακαλύψει έναν απολύτως μέσο αμερικανό άνδρα που έχει ύψος γύρω στο 1.55, είναι 39 ετών και έγγαμος, έχει κάποια πανεπιστημιακή μόρφωση χωρίς όμως να διαθέτει πτυχίο, και κερδίζει 37.057 δολ. ετησίως (Στατιστική Υπηρεσία των ΗΠΑ, απογραφή του 2002). Δεύτερον, αυτό που πραγματικά φαίνεται στο συγκεκριμένο διάγραμμα είναι η πολιτισμική πολυπλοκότητα. Κατά συνέπεια, το γεγονός ότι οι βασικές κατηγορίες που χρησιμοποιούνται είναι εσμός, φυλή, φυλαρχία και κράτος, δεν πρέπει να μας οδηγήσει αναγκαστικά στο συμπέρασμα ότι η πολιτική αποτελεί τον πιο καθοριστικό παράγοντα αυτών των κοινωνιών· αν το παρόν βιβλίο αφορούσε στα συστήματα συγγένειας, οι κατηγορίες θα μπορούσαν κάλλιστα να είναι: διπλογραμματικό, πατρογραμματικό, μητρογραμματικό και αμφιπλευρικό σύστημα συγγένειας. Τρίτον, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι ορισμένα χαρακτηριστικά μπορούν να είναι καλύτεροι δείκτες πρόβλεψης από άλλα. Από στατιστική άποψη, ο πιο σημαντικός δείκτης του διαγράμματος είναι η *πληθυσμιακή πυκνότητα* (η οποία δεν συμπεριλαμβάνεται καθώς από τον εσμό ως το κράτος θεωρείται αυτονόητη η αύξηση της πληθυσμιακής πυκνότητας). Τέτατον, ένα διάγραμμα αυτού του είδους, εκ φύσεως και μόνο, υποδηλώνει εμμέσως ότι καθένας από αυτούς τους τύπους είναι εντελώς διαφορετικός από

τους άλλους, ενώ στην πραγματικότητα σχηματίζουν σημεία ενός συνεχούς. Πέμπτον, δεν θα πρέπει να θεωρείται ότι σε μια υψηλότερη βαθμίδα πολιτισμικής πολυπλοκότητας έχουν εκλείψει όλα τα χαρακτηριστικά των χαμηλότερων βαθμίδων (η αμοιβαιότητα, φέρ' ειπείν, είναι ένα σημαντικό μέσο ανταλλαγής σε όλες τις κοινωνίες), αλλά και ούτε ότι η πολιτισμική πολυπλοκότητα προκύπτει απλώς από την προσθήκη νέων στοιχείων (ενώ τα αμφιπλευρικά συστήματα συγγένειας εμφανίζονται τόσο στις πιο απλές όσο και στις πιο σύνθετες βαθμίδες, στις μεσαίες βαθμίδες αντικαθίστανται από τα μονογραμμικά συστήματα). Τέλος, θα πρέπει να γίνει μια ειδική αναφορά στη θρησκεία. Ενώ η σχέση της πολιτισμικής πολυπλοκότητας με τη θρησκευτική οργάνωση είναι ισχυρή, μια τέτοια σύνδεση είναι είτε ανύπαρκτη είτε μικρή όσον αφορά στη φύση των θρησκευτικών πεποιθήσεων. Αυτός είναι και ο λόγος που η μαγεία, ο ανιμισμός, ο πολυθεϊσμός και ο μονοθεϊσμός δεν εμφανίζονται στο διάγραμμα. Αν λάβουμε υπόψη μας αυτές τις επιφυλάξεις, το διάγραμμα μάς παρέχει μια χρήσιμη σύνοψη των χαρακτηριστικών του προβιομηχανικού πολιτικού συστήματος.

Μη συγκεντρωτικά συστήματα

Πολλές από τις ομάδες που παραδοσιακά μελετούν οι ανθρωπολόγοι δεν διαθέτουν παρά ελάχιστα από τα χαρακτηριστικά ενός τρόπου τινά συστήματος διακυβέρνησης, τουλάχιστον όχι με την έννοια της ύπαρξης μιας μόνιμης πολιτικής ελίτ. Στα περισσότερα συστήματα χωρίς κράτος, η εξουσία είναι κατακερματισμένη και προσωρινή, επιμερισμένη ανάμεσα σε οικογένειες, εθμούς, γενεαλογικές γραμμές και διάφορες σιτισματώσεις. Αν και περιστασιακά μπορεί να σχηματιστούν ευρύτερες πολιτικές ομάδες για να αντικρούσουν κάποια απειλή, όπως κάποιοι ετοιμοπόλεμοι γείτονες, οι ομάδες αυτές θα διαλυθούν όταν επιλυθεί το πρόβλημα. Ως εκ τούτου, τα εν λόγω κοινωνικά συστήματα δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζονται ως σταθερές, κεντρικά οργανωμένες κοινωνίες, αλλά μάλλον ως ευμετάβλητες ομάδες που, άλλοτε σε εποχική βάση και άλλοτε σχεδόν απρογραμματίστα, συνασπίζονται για μικρά ή μεγάλα χρονικά διαστήματα σε μεγαλύτερες φυλετικές μονάδες. Οι τελευταίες, στη συνέχεια, διασπώνται σε μικρότερες ομάδες, οι οποίες ενδέχεται κι αυτές να

υποστούν περαιτέρω διάσπαση. Η πολιτική έχει συνεχή παρουσία σ' αυτές τις κοινωνίες, καθότι μεμονωμένα άτομα αναζητούν υποστήριξη για την κατάληψη ηγετικών θέσεων, αλλά και γιατί υπάρχει η ανάγκη να ληφθούν δημόσιες αποφάσεις και να διατηρηθεί η εδαφική ακεραιότητα. Εντούτοις αυτή η πολιτική δύναμη δεν εκδηλώνεται ούτε με το μονοπώλιο στην καταναγκαστική επιβολή ούτε με τη δημιουργία ενός συγκεντρωτικού οικονομικού συστήματος που βασίζεται στην επιβολή φορολογικών εισφορών ή φόρου υποτέλειας. Μπορεί να υπάρχουν μεγάλες διαφορές ως προς την κοινωνική θέση συγκεντρωμένων ατόμων, ωστόσο αυτή η διαφοροποίηση δεν οδηγεί σε κάποια μορφή ταξικής διαστρωμάτωσης. Γι' αυτό και τα συστήματα αυτά, παρόλο που μόνο στη χαμηλότερη βαθμίδα τους (εκείνη των κυνηγών-τροφοσυλλεκτών) χαρακτηρίζονται από ισονομία, δίνουν την εντύπωση ότι είναι πιο δημοκρατικά όσον αφορά στη λήψη των αποφάσεων και στην πρόσβαση στην άσκηση της ηγεσίας απ' ό,τι οι ομάδες με πιο συγκεντρωτική οργάνωση.

Εσμοί

Ένα σημαντικό συμπέρασμα στο οποίο κατέληξε το Συνέδριο για την Οργάνωση των Εσμών (1965), ήταν ότι ο όρος εσμός, αν και εξακολουθούσε να θεωρείται χρήσιμος, ωστόσο είχε φτάσει να μην έχει καμιά ουσιαστική σημασία, μια και είχε τόσο ευρεία εφαρμογή που κάλυπτε τόσο ομάδες των 25 κατά μέσο όρο ατόμων όσο και ομάδες με 300 και 400 μέλη. Επίσης, εκφράστηκε η άποψη ότι τα χαρακτηριστικά που χρησιμοποιούνται συνήθως για τον προσδιορισμό των εσμών –εποχικός σχεδιασμός, έλλειψη συγκεντρωτικών δομών εξουσίας και θηρευτική-τροφοσυλλεκτική οικονομία– δεν ήταν αρκετά περιοριστικά για να εξασφαλιστεί η συγκρισιμότητα (Damas 1968). Αυτό όμως που φαίνεται να συνδέει τις λίγες κοινωνίες που δεν διέθεταν γεωργική καλλιέργεια, οικόσιτα βρώσιμα ζώα ή σταθερή πρόσβαση σε αλιευτικούς πόρους καθ' όλη τη διάρκεια του έτους, είναι ο περιορισμένος αριθμός πολιτισμικών επιλογών που είχαν στη διάθεσή τους. Οι ομοιότητες που παρατηρούνται στις κοινωνικές και πολιτικές δομές τόσο απομακρυσμένων ομάδων, όπως είναι οι Εσκιμώοι του Καναδά και οι Αβουρίγινες της Αυστραλίας, αφήνουν να εννοηθεί ότι η εξάρτηση από τα άγρια θηράματα και φυτά, και κατ' επέκταση η νομαδική ζωή, όπως και οι εποχικές ανακατανομές του

πληθυσμού οροθετούσαν ανστηρά τις δυνατότητες προσαρμογής σε πολύ στενά πλαίσια. Γι' αυτόν το λόγο φαίνεται εύλογη η υπόθεση ο εσμός να αποτελούσε τον κανονικό τρόπο κοινωνικής οργάνωσης στην παλαιολιθική εποχή. Μια όμως και ο τύπος αυτός είναι εξαιρετικά σπάνιος σήμερα, η παραπάνω ταξινόμηση έχει μάλλον ιστορικό χαρακτήρα.

Οι εσμοί είναι σχετικά μικρές ομάδες και αποτελούνται από 25 ως 150 άτομα που συσπειρώνονται σε πυρηνικές οικογένειες. Αν και υπάρχει καταμερισμός της εργασίας βάσει της ηλικίας και του φύλου, ουσιαστικά δεν υπάρχει ειδικευση στο επίπεδο των δεξιοτήτων, με αποτέλεσμα η ενότητα της ευρύτερης ομάδας να είναι, σύμφωνα με τον όρο του Emile Durkheim, «μηχανική» – βασιζόμενη, δηλαδή, περισσότερο στα έθιμα, την παράδοση, καθώς και σε κοινές αξίες και σύμβολα παρά στην αλληλεξάρτηση εξειδικευμένων ρόλων. Ο ανστηρός κανόνας εξωγαμίας που ίσχυε στους εσμούς επέβαλλε τη σύναψη εξ αγχιστείας σχέσεων με άλλους εσμούς και η ευρύτερη αυτή ομάδα ενωνόταν συνήθως επίσης με δεσμούς αμφιπλευρικής συγγένειας (δηλαδή συγγενικούς δεσμούς που αναγνωρίζονταν εξίσου από την πλευρά του πατέρα και από την πλευρά της μητέρας). Οι γενεαλογικές γραμμές –με την έννοια των συμπαγών ομάδων καταγωγής με κοινά εδαφικά δικαιώματα– δεν θα διέθεταν την απαραίτητη ευελιξία που απαιτούσαν οι συνεχείς μεταβολές αυτών των θρηυτικών-τροφοσυλλεκτικών κοινωνιών.

Σύμφωνα με την κατάταξη του Morton Fried (1967), οι εσμοί χαρακτηρίζονται από ισονομία ως προς την οικονομία, την κοινωνική οργάνωση και την πολιτική δομή. Η τροφή και τα υπόλοιπα αναγκαία αγαθά διανέμονται εξίσου σε όλα τα μέλη· οι δεσμοί εντός και μεταξύ των εσμών συνάπτονται επί τη βάση αδιάλειπτων σχέσεων αμοιβαιότητας. Η πολιτική οργάνωση χαρακτηρίζεται από τέτοιο βαθμό ισονομίας, ώστε συχνά η λήψη των αποφάσεων αποτελεί ομαδική διαδικασία, ενώ η πρόσβαση στις ηγετικές θέσεις είναι εξίσου ανοιχτή για όλους τους άνδρες εντός συγκεκριμένων ηλικιακών ορίων. Η ανάληψη της αρχηγίας, που είναι προσωρινή και μεταβάλλεται ανάλογα με την εκάστοτε κατάσταση, βασίζεται στα προσωπικά χαρακτηριστικά του ατόμου και είναι απαλλαγμένη από την όποια εξουσία καταναγκασμού. Ο αρχηγός ή ο επικεφαλής στο κυνήγι δεν μπορεί να πει σε κανέναν τι να κάνει, αλλά πρέπει να λειτουργεί ως διαιτητής, και ενδεχομένως και ως πεπειραμένος συμβούλος σε ορισμένες ειδικές περιπτώσεις.

Σ' αυτή την πολιτική δομή, που είναι και η λιγότερο σύνθετη, μπορούμε να διακρίνουμε περαιτέρω τις υποδιαρέσεις του πατροτοπικού, μικτού και αποκλίνοντος εσμού. Ο πατροτοπικός τύπος βασίζεται στην εξωγαμία και στον γαμήλιο κανόνα ότι η γυναίκα πρέπει να διαμένει με την ομάδα του συζύγου της. Ο συγκεκριμένος τύπος ήταν τόσο ευρέως διαδεδομένος ώστε ο Elman Service (1962: 97) τον θεωρούσε «αναπόφευκτο σχεδόν είδος οργάνωσης». Βασικό πλεονέκτημα αυτού του τύπου ήταν ότι εξασφάλιζε τη σταθερότητα του εσμού, μια και η ένταξη νέων μελών συνέβαλε στη σταδιακή ανανέωση· εκτός αυτού, δημιουργούσε τις προϋποθέσεις για τη σύναψη αγχιστειακών σχέσεων μεγάλου εύρους, ενώ διέθετε και μεγάλη ευελιξία. Ο μικτός εσμός είναι, σύμφωνα με τον Service, το αποτέλεσμα της κατάρρευσης δομών που ήταν αρχικά πατροτοπικές, αλλά ο πληθυσμός τους αποδεκατίστηκε με ραγδαίο ρυθμό από τις ασθένειες και τους πολέμους που έφερε η επαφή με τον πολιτισμό (civilization). Πρόκειται για μια ομάδα που δεν βασίζεται ούτε στην εξωγαμία ούτε σε κανόνες μεταγαμήλιας εγκατάστασης και, γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, «αποτελεί περισσότερο μια σκόπιμη συσσωμάτωση παρά μια διαθρομμένη κοινωνία». Στους αποκλίνοντες εσμούς ανήκουν οι παραδοσιακοί Σοσόν των πεδινών περιοχών και οι Εσομιώοι, που αμφότεροι διέθεταν τόσο κατακερματισμένες κοινωνικές δομές, ώστε να θεωρούνται αντιπροσωπευτικά δείγματα της κοινωνικοπολιτικής ενοποίησης στο επίπεδο της οικογένειας.

Οι βουσιμάνοι !Κουνγκ (!Kung)

Η περιοχή Νιάι Νιάι, που εκτείνεται σε 10.000 τετραγωνικά μίλια περίπου της ερήμου Καλαχάρι στη νοτιοδυτική Αφρική, δεν διαθέτει ποτάμια ή χειμάρρους ή άλλους επιφανειακούς υδάτινους πόρους, εκτός από ορισμένους ρηχούς νερόλακκους που σχηματίζονται κατά τη σύντομη περίοδο των βροχών. Στην περιοχή αυτή, 1.000 περίπου βουσιμάνοι !Κουνγκ (το ! αναπαριστά τον «κροταλιστό ήχο» που συνοδεύει την προφορά της λέξης) ζούσαν⁵ σε 36 ή 37 εσμούς. Οι !Κουνγκ βάσιζαν την επιβίωσή

5. Εκτός από τις περιπτώσεις που αποτελούν αντιζέμενο τρέχοντας έρπιννα, τα εθνογραφικά παραδείγματα εκφέροντα σε παρελθόντες χρόνους, μια και όλοι ουσιαστικά οι παραδοσιακοί πολιτισμοί διέρχονται σημαντικές αλλαγές. (Σ.π.Ε.)

τους σε σκαπτικά ραβδιά και βέλη εμποτισμένα σε δηλητήριο, ενώ στις συνεχείς μετακινήσεις τους προς αναζήτηση τροφής και νερού ήταν αναγκασμένοι να κουβαλούν όλα τα πενιχρά υπάρχοντά τους. Παρότι, λοιπόν, βρισκόνταν στη χαμηλότερη βαθμίδα της τεχνολογικής εξέλιξης, εντούτοις η προσαρμογή τους στο εξαιρετικά εχθρικό περιβάλλον ήταν αρκετά ικανοποιητική. Οι γυναίκες παρείχαν το 80% περίπου της τροφής, μαζεύοντας καθημερινά ξηρούς καρπούς, φρούτα, βολβούς, ρίζες και διάφορες άλλες τροφές φυτικής προέλευσης. Το κυνήγι παρείχε το υπόλοιπο της τροφής που χρειάζονταν οι βουσιάνοι! Κουνγκ για την επιβίωσή τους, και αποτελούσε αποκλειστικά ανδρική ασχολία. Το κρέας που κατανάλωναν προερχόταν κυρίως από μεγάλες αντίλοπες διαφόρων ειδών και περιστασιακά από βούβαλο ή καμηλοπάρδαλη. Ετησίως, ένας μόνο εομός σκότωνε 15 ως και 18 μεγάλα θηράματα, και το κρέας μοιραζόταν σε ολόκληρη την ομάδα.

Αν και μεταξύ των βουσιάνων!Κουνγκ δεν υπήρχε διακριτή πολιτική σφαίρα, υποχρεούνταν να ασχοληθούν με ορισμένα πολιτικά προβλήματα, όπως η υπεράσπιση των εδαφών τους, η προστασία και η διανομή του νερού, καθώς και ορισμένους κοινούς στόχους που αφορούσαν στις μετακινήσεις των εσμών και το συλλογικό κυνήγι. Κάθε εομός διεκδικούσε μια εδαφική επικράτεια με μια μόνιμη πηγή νερού σε λογική απόσταση από τις εκτάσεις με τις φυτικές τροφές που προσορίζονταν για καθημερινή κατανάλωση. Σποραδικά, σ' αυτή την επικράτεια υπήρχαν μερικές εύφορες εκτάσεις με αλιύλλια από δέντρα μανγκέτι και συστάδες από μουριές, όπως και ορισμένες περιοχές όπου αφθονούσαν οι αυτοφυείς βολβοί· οι εκτάσεις αυτές θεωρούνταν ότι ήταν «υπό την κατοχή» ενός εομού και διαφυλάττονταν με μεγάλη προσοχή. Αν και ενίοτε πραγματοποιούνταν επιδρομές στην εδαφική επικράτεια μιας άλλης ομάδας, ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια κυνηγετικών αποστολών, στις οποίες μπορούσαν να σημειωθούν κρούσματα βίας, ωστόσο οι πραγματικοί πόλεμοι ήταν άγνωστοι.

Η αρχηγία μεταβιβαζόταν από τον πατέρα στο γιο. Φαινομενικά, η ύπαρξη κληρονομικών πολιτικών θέσεων αντιστρατεύεται την αρχή ότι όλα τα αρσενικά μέλη της ομάδας είχαν την ίδια πρόσβαση στις ηγετικές θέσεις. Ωστόσο, η αναγνώριση της αυθεντίας του αρχηγού περιοριζόταν κυρίως στον έλεγχο των φυτικών τροφών και του νερού· καθόριζε πώς θα χρησιμοποιούνταν οι διάφοροι αυτοί πόροι και ήταν υπεύθυνος για

τις μετακινήσεις της ομάδας από τη μια περιοχή στην άλλη εντός της επικράτειάς της. Καθώς οι συγκεκριμένες αμοδιότητες είχαν εδραιωθεί, κατά το μεγαλύτερο μέρος, εθιμικά, και οι σημαντικές αποφάσεις λαμβάνονταν κοινή συναινέσει, η θέση του αρχηγού ήταν, ως έναν ορισμένο βαθμό, συμβολική. Αν και οι επισκέπτες ήταν υποχρεωμένοι να ζητήσουν πρώτα την άδειά του, για να μοιραστούν την τροφή ή το νερό που βρισκόνταν εντός της επικράτειας κάθε εσομού, οι εθιμικοί κανόνες υπαγόρευαν την ικανοποίηση του αιτήματος. Επειδή η θέση του αρχηγού συνεπαγόταν ανάληψη καθηκόντων δίχως ανταμοιβή, αλλά και λόγω της αρχής των !Κουνγκ ότι κανένα άτομο δεν ήταν ανώτερο από κάποιο άλλο, σπάνια υπήρχε ένθερμο ενδιαφέρον για τη διεκδίκηση των αρχηγικών θέσεων.

Ο κατά κληρονομική διαδοχή αρχηγός μπορούσε και να μην είναι ο πραγματικός αρχηγός της ομάδας. Αν ήταν πολύ νεαρός ή δεν διέθετε αρχηγικές ικανότητες, ο ρόλος αυτός μπορούσε να ανατεθεί σε κάποιον με περισσότερες ικανότητες, με αποτέλεσμα η ανάληψη της θέσης να γίνεται ονομαστικά. Εξάλλου, η πραγματική άσκηση της ηγεσίας άλλαζε ανάλογα με την εκάστοτε περίπτωση: κάποιος μπορούσε να είναι εξαιρετικός αρχηγός στο κυνήγι, αλλά να μην του αναγνωρίζεται παρά περιορισμένη αυθεντία σε αποφάσεις συλλογικής φύσεως που αφορούσαν, για παράδειγμα, στον κατάλληλο χρόνο ή τόπο για τη μετακίνηση της ομάδας (Marshall 1967).

Οι Εσκιμώοι

Παρότι οι παραδοσιακοί Εσκιμώοι κατοικούσαν σε μια αχανή εδαφική ζώνη –που εκτείνεται από τη Σιβηρία ως τη Γροιλανδία–, παρουσιάζουν, σύμφωνα με περιγραφές, εκπληκτικά μεγάλες ομοιότητες ως προς την πολιτική και κοινωνική οργάνωσή τους. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, φαίνεται πολύ δελεαστική η προσφυγή σε επιχειρήματα περί περιβαλλοντικού ντετερμινισμού, μια και οι Εσκιμώοι ζούσαν πιθανότατα στις πιο εχθρικές περιοχές της Γης που είχαν κατοικηθεί ποτέ από ανθρώπους. Οι διατροφικοί τους πόροι –κυρίως ψάρια, καριμπού και φώκιες– ήταν εποχικοί και ευρέως διασκορπισμένοι. Το γεγονός αυτό οδήγησε σε χαμηλές πληθυσμιακές πυκνότητες, σε νομαδική ζωή και σε μια εξαιρετικά ρευστή κοινωνική οργάνωση που βασιζόταν σε μικρές ομάδες που κάλυ-

πταν τις στοιχειώδεις ανάγκες επιβίωσης. Η βασική μονάδα ήταν η διευρυμένη οικογένεια που, επωφελούμενη από τις αμφιπλευρικές συγγενικές σχέσεις, μπορούσε να συνενωθεί με άλλες οικογένειες, για να σχηματίσει προσωρινά εσμούς ή ακόμη και χωριά, ανάλογα με τις ανξιομειώσεις στα αποθέματα της τροφής κατά τη διάρκεια του έτους. Ένα νοικοκυριό μπορούσε να περιλαμβάνει μια 12μελή οικογένεια, η οποία επί ένα διάστημα κάλυπτε μόνη της τις βιοποριστικές της ανάγκες και κατά περιόδους ενωνόταν με ομάδες ως και 270 ατόμων. Εκτός του νοικοκυριού υπήρχε μια στοιχειώδης μορφή ηγεσίας· ενδεικτικό είναι ότι σε ορισμένες περιπτώσεις ακόμη και τα χωριά δεν είχαν αρχηγό. Μόνο ο τοπικός σαμάνος είχε κάποια προσωπική επιρροή, αλλά η αυθεντία του δεν ήταν ούτε καταναγκαστική ούτε συνενωτική. Κατά μήκος της ακτογραμμής, ο ιδιοκτήτης μιας φαλαινοθηρικής λέμβου είχε, κατά τη διάρκεια των ταξιδιών, απεριόριστη εξουσία στο πλήρωμά του και μπορούσε, βασιζόμενος στο γόητρο που του προσέδιδε ο πλούτος του, να διατηρεί μια τρόπον τινά αρχηγική θέση στο πλαίσιο της κοινότητας· ακόμη όμως και στην περίπτωση αυτή, η διατήρηση της ενότητας της ομάδας δεν οφειλόταν στην άσκηση της διακυβέρνησης, αλλά στις καθιερωμένες αμοιβαίες υποχρεώσεις μεταξύ των συγγενών. Όπως και με τους !Κουνγκ, η διατήρηση της τάξης απέρρεε από την ισχύ των εθίμων και της κοινής γνώμης (Weyer 1959).

Αν και η εγχειριδιακή αυτή αντίληψη για τους Εσκιμώους ήταν ενδεχομένως αρκετά ακριβής ως προς τις περισσότερες ομάδες, εντούτοις δεν περιλάμβανε όλη την ποικιλία των κοινωνικών και πολιτικών μορφών. Η αμφιπλευρική συγγένεια αντικαταστάθηκε σε ορισμένα μέρη από πατρογραμμικές γενεαλογικές ομάδες με συλλογική ευθύνη· οι ανδρικές ενώσεις υπερίσχυαν ενίοτε των συγγενικών σχέσεων ως όργανα λήψης αποφάσεων· σε ορισμένες περιοχές δημιουργήθηκαν μεγάλοι και εδραίοι οικισμοί· τέλος, υπήρχαν μεγάλες διαφορές στους τύπους της ηγεσίας – από πραγματικές φυλαρχίες ως και ομάδες που δεν αναγνώριζαν άλλη αυθεντία πέραν εκείνης του επικεφαλής της οικογένειας. Κατά ένα μέρος, η απόκλιση αυτή ήταν αναμφίβολα δευτερογενής και οφειλόταν στη μακροχρόνια επαφή με παράγοντες του δυτικού πολιτισμού, όπως οι εξερευνητές, τα πληρώματα των φαλαινοθηρικών πλοίων, οι έμποροι και οι ιεραπόστολοι. Παρ' όλα αυτά, αυτή η ποικιλομορφία αφήνει να εννοηθεί ότι η θρησκευτική-τροφοσυλλεκτική προσαρμογή επι-

τρέπει μεγαλύτερο εύρος κοινωνικοπολιτικής απόκλισης απ' ό,τι προβλέπουν οι συμβατικές τυπολογίες (Damas 1968).

Φυλές

«Αν θα έπρεπε να επιλέξω από το λεξιλόγιο της ανθρωπολογίας την πιο καταφανή περίπτωση λέξης που ουσιαστικά δεν σημαίνει απολύτως τίποτα», έγραφε ο Morton Fried (1967: 154) «τότε αυτή θα ήταν αναμφισβήτητα η λέξη “φυλή” (tribe) και θα έπρεπε να δηλώσω την προτίμησή μου για τη λέξη “ράτσα” (race)». Η σύγκριση είναι εύστοχη, μια και τόσο η έννοια «φυλή» όσο και εκείνη της «ράτσας» αναφέρονται σε ένα ευρύ φάσμα μορφωμάτων που δεν έχουν σχεδόν τίποτα κοινό μεταξύ τους.⁶

Υπάρχουν τρεις βασικές ενστάσεις στην έννοια της φυλής (tribe) ως μορφή κοινωνικής οργάνωσης: (1) δεν περιλαμβάνει μια σαφώς καθορισμένη ομάδα κοινωνιών που έχουν κοινές ιδιότητες: (2) δεν διαφέρει σημαντικά από άλλους τύπους κοινωνικής οργάνωσης, όπως είναι οι εσμοί ή οι φυλαρχίες: (3) παραπέμπει σ' ένα βαθμό κοινωνικής ενοποίησης ή, αν μη τι άλλο, οροθέτησης που στις περισσότερες περιπτώσεις δεν υφίσταται (Helm 1968).

Γιατί, λοιπόν, γίνεται χρήση του όρου; Οι λόγοι είναι τόσο ορθολογικοί όσο και ευπειρικοί. Πρώτον, ο όρος συνιστά ένα είδος αναγνώρισης του γεγονότος ότι, στο πλαίσιο της κοινωνικοπολιτικής πολυπλοκότητας και της εξελικτικής ανάπτυξης, καθίσταται αναγκαία μια ενδιάμεση μορφή που να αμβλύνει το χάσμα ανάμεσα στους εσμούς κτηνηγών και τροφοσυλλεγτών και τα συγκεντρωτικά συστήματα. Δεύτερον, οι διαπολιτισμικές συγκριτικές μελέτες αποκαλύπτουν όντως ότι, αν όχι σε όλες, τουλάχιστον σε πολλές από τις ομάδες αυτές υπάρχουν κοινά χαρακτηριστικά.

Οι φυλές αποτελούν μη συγκεντρωτικά ισονομικά συστήματα στα οποία η αυθεντία κατανέμεται μεταξύ μερικών μικρών ομάδων, ενώ ένα

6. Ο ελληνικός όρος «φυλή» χρησιμοποιείται ευρέως για την απόδοση και των δύο, σαφώς διακριτών, αγγλικών όρων tribe και race: ενώ ο πρώτος όρος υποδηλώνει μια μορφή κοινωνικής οργάνωσης (βλέπε στο γλωσσάρι του παρόντος τόμου), ο δεύτερος δίνει έμφαση στον βιολογικό παράγοντα. Νεότερες θεωρητικές προσεγγίσεις έχουν αμφισβητήσει τη χρησιμότητα του όρου race – φυλή με τη δεύτερη έννοια. Στο φως των παραπάνω η επισήμανση του συγγραφέα ότι η σύγκριση του Fried είναι «εύστοχη», πρέπει να ελληνοφθεί μάλλον ως ειρωνικό σχόλιο. (Σ.τ.Ε.)

δίκτυο από ατομικές και ομαδικές σχέσεις εδραιώνουν την ενότητα της ευρύτερης κοινωνίας. Καθώς αυτές οι ομάδες βασιζονται σε οικόσιτες πηγές τροφής, διακρίνονται από μεγαλύτερη δημογραφική πυκνότητα και είναι συνήθως περισσότερο εδραίες από τις ομάδες κυνηγών-τροφοσυλλεκτών. Όπως και οι τελευταίες, χαρακτηρίζονται από μικρό βαθμό πολιτικής ή οικονομικής ειδίκευσης, αν εξαιρέσει κανείς τον καταμερισμό της εργασίας με βάση την ηλικία και το φύλο, ενώ δεν υπάρχει επαγγελματισμός στο επίπεδο της θρησκείας. Ωστόσο, σύμφωνα με τον Elman Service (1962) η προσδιοριστική ιδιότητα της φυλής –και αυτή που τη διαφοροποιεί από τον εσμό– είναι η ύπαρξη παμφυλετικών συσπειρώσεων που συνενώνουν τις διάφορες αυτόρχεις κοινότητες σε ευρύτερες κοινωνικές ομάδες. Η συσπείρωση είναι μια επίσημη ή άτυπη ένωση, όπως είναι μια οικογενειακή ομάδα, ένας φοιτητικός σύλλογος ή οι πρόσκοποι. Σε φυλετικές κοινωνίες υπάρχουν δύο τύποι συσπειρώσεων: ο ένας συγκροτείται στη βάση των συγγενικών δεσμών και ο άλλος είναι ανεξάρτητος από τη συγγένεια. Ο πρώτος τύπος περιλαμβάνει τις γενεαλογικές γραμμές –ομάδες που έλκουν την καταγωγή τους είτε από την αρσενική γραμμή (πατρογραμμική γενεαλογία) είτε από τη θηλυκή γραμμή (μητρογραμμική γενεαλογία)– και τα κλαν, δηλαδή τις ομάδες γενεαλογικών γραμμών που έλκουν την καταγωγή τους από έναν κοινό, συχνά μυθικό, πρόγονο. Οι συσπειρώσεις που δεν σχετίζονται με τη συγγένεια περιλαμβάνουν μια ποικιλομορφία εκούσιων και ακούσιων συσσωματώσεων.

Αν θέσουμε ως κριτήριο για την κατηγοριοποίηση των φυλών τον τύπο των συνενωτικών συσπειρώσεων που τις χαρακτηρίζουν ή το ποιος λαμβάνει τις αποφάσεις που αφορούν στην ομάδα, προκύπτει ένας αριθμός υποτύπων. Ακόμη και σε περιπτώσεις στις οποίες εκδηλώνονται άλλες μορφές συσπειρώσεων, η συγγένεια δεν μπορεί παρά να αποτελεί, σε όλες αδιακρίτως τις περιπτώσεις, έναν σημαντικό παράγοντα κοινωνικής ενοποίησης. Μια μορφή πολιτικής οργάνωσης που βασίζεται στη συγγένεια είναι το καταταμημένο *σύστημα γενεαλογίας* –ιδιαίτερα διαδεδομένο στην Αφρική– στο οποίο ορισμένες αυτόνομες ομάδες χωριών μπορούν να συνενωθούν σε ολόένα και μεγαλύτερες μονάδες για λειτουργικούς σκοπούς ή για να αντιμετωπίσουν μια απειλή. Σε πολλές φυλετικές κοινωνίες ως μέσο ενοποίησης λειτουργούν οι *συσσωματώσεις*, καθότι αυτές μπορούν να υπερβαίνουν τους συγγενικούς διαχωρισμούς.

Στα συστήματα ηλικιακών ομάδων, η ομάδα των εφήβων που μυείται από κοινού στην ομάδα των ενηλίκων σχηματίζει μια παγιωμένη συσπείρωση που αναλαμβάνει διαφορετικές λειτουργίες καθώς περνά από διαφορετικές ηλικιακές βαθμίδες. Αν, για παράδειγμα, η ομάδα αποτελείται από αρσενικά μέλη, αυτοί ως νεαροί άνδρες θα σχηματίσουν μια ένωση πολεμιστών, ενώ ως ηλικιωμένοι θα αποτελέσουν το κυβερνητικό όργανο της κοινότητας. Σε άλλες φυλές, όπως οι Ινδιάνοι των Μεγάλων Πεδιάδων της Αμερικής, εθελοντικές ενώσεις πολεμιστών, γελοτοποιών ή αστυνομικών μπορούν να επιτελέσουν σημαντικές λειτουργίες όσον αφορά στην ενοποίηση της κοινότητας ή στη λήψη των αποφάσεων. Παρότι στις φυλετικές κοινωνίες απουσιάζουν οι ιεραρχίες από κατ'επάγγελμα θρησκευτικούς λειτουργούς, εντούτοις η θρησκεία μπορεί να είναι εξαιρετικά σημαντική, ιδίως αν είναι προσκολλημένη σε κάποιο είδος προγονολατρίας, όπως συμβαίνει συχνά στις ομάδες μονογραμμικής καταγωγής. Στις κοινωνίες αυτές, η τελετουργική διαστροφιά μπορεί να αποτελεί θεμελιώδες στοιχείο της ενοποίησης, μια και οι υπεύθυνοι για τις σημαντικότερες τελετουργίες αναλαμβάνουν ηγετικό ρόλο στη λήψη των αποφάσεων, αζόμη και σε κοσμικά ζητήματα. Σε ορισμένες φυλές, τα συμβούλια γερόντων των χορών λαμβάνουν δημόσιες αποφάσεις, συνήθως μέσα από μια διαδικασία διαλόγου που οδηγεί στη συναίνεση. Τέλος, σε όλη τη Μελανησία η σημαντική πολιτική αυθεντία που αναγνωρίζεται σε ορισμένους «μεγάλους άνδρες» οφείλεται στον πλούτο, τη γενναιοδορία και το θάρρος τους στον πόλεμο. Αν και η αυθεντία τους μπορεί να είναι ανάλογη με εκείνη του αοχηγού της φυλής, εντούτοις η θέση τους είναι εγγενώς ασταθής, καθώς εξαρτάται από την ικανότητά τους να εξαγοράζουν οπαδούς με την προσφορά δωρών και δανείων. Μια κακή σοδειά, η αποτυχία του αοχηγού να μαζέψει ικανοποιητικό αριθμό χορών για ένα πληροπορωχο φορταστικό συμπόσιο ή η ήττα στη μάχη μπορούν να μετατοπίσουν την αυθεντία σ'έναν πιο τεζερό ή ικανό ανταγωνιστή.

Αν και θα ήταν βολικό να πιστεύει κανείς ότι η παραπάνω ανάλυση των εποπέπων μπορεί να εάλυρει επαρκώς όλα τα πιθανά ενδεχόμενα, εντούτοις επάχουν φυλές που περιλαμβάνουν στοιχεία από περισσότερους από έναν εποπέπους και άλλες που δεν ταυτίζονται με καμιά από τις παραπάνω μορφές. Τι εξυπηρετεί, λοιπόν, όλη αυτή η πληθώρα εποπέπων; Ίσως το βασικό πρόβλημα εγείρεται σε αυτή καθαυτή την προσπά-

θεια να προσδιοριστεί με πολιτικούς όρους η φυλή. Αντίθετα με τον εσμό, τη φυλαρχία και το κράτος, η έννοια της φυλής δεν παραπέμπει –καθώς αυτό δεν είναι δυνατόν– σε έναν συγκεκριμένο τύπο πολιτικής οργάνωσης, αφού φαίνεται να υπάρχουν λιγιστά δομικά, ή συστημικά, όρια στο μεγάλο εύρος των μορφών. Ο Ronald Cohen, χαρακτηρίζοντας τις κοινωνίες της ενδιάμεσης αυτής ομάδας ως μη συγκεντρωτικές «πολιτικές οντότητες που συγκροτούνταν στη βάση της εξημέρωσης/καλλιέργειας ορισμένων ζώων και φυτών», προέβη ενδεχομένως στον καλύτερο δυνατό προσδιορισμό τους, λαμβάνοντας υπόψη και την ποικιλία των διαφοροποιήσεων, αλλά, ακόμη και σε αυτό το πλαίσιο αναφοράς δεν μπορούν να αποφευχθούν οι πρόδηλα αποκλίνουσες περιπτώσεις. Οι ινδιάνικες φυλές των Μεγάλων Πεδιάδων, ορισμένες από τις οποίες δεν είχαν εξημερωμένα ζώα και καλλιεργούμενα φυτά (η επιβίωσή τους εξαρτιόταν σχεδόν αποκλειστικά από το βουβάλο), είχαν αδιαμφισβήτητα πιο σύνθετους ενοποιητικούς θεσμούς από αυτούς που χαρακτήριζαν τους εσμούς κτηνικών-τροφοσυλλεκτών.

Οι Κπέλε (Kpelle)

Ενδεικτικό της πολυπλοκότητας του όλου ζητήματος είναι το παράδειγμα των Κπέλε της δυτικής Αφρικής. Η ευρύτερη πολιτισμική ομάδα των Κπέλε ήταν κατακερματισμένη σε αυτόρκες κοινότητες, που η καθεμιά τους διέθετε έναν κληρονομικό «γάτοχο της γης», αλλά και ένα συμβούλιο γερόντων που λάμβανε αποφάσεις κοινή συναινέσει. Εκτός από τις ομάδες αυτές πολιτική εξουσία είχε και η μυστική εταιρεία των ανδρών – μυστική με την έννοια ότι τα σύμβολα και τα τελετουργικά της δεν επιτρεπόταν να αποκαλυφθούν σε άλλους. Αυτή η ένωση, που ονομαζόταν Ρογο, υπερβαίνοντας τα όρια των γενεαλογικών γραμμών και των μικρών φυλαρχιών, μπορούσε να συνενώνει τους Κπέλε σε ευρύτερες ομάδες. Άλλωστε, η συγκεκριμένη εταιρεία δεν είχε μόνο μέλη στους Κπέλε, αλλά και σε μια σειρά από άλλους πολιτισμούς στη Νιγηρία, την Ακτή του Ελεφαντοστού, τη Λιβερία, τη Σιέρα Λεόνε, την Γκάνα και την Πορτογαλική Γουινέα. Στους τοπικούς πολέμους ο ρόλος της ήταν μεσολαβητικός, ενώ σε περιπτώσεις ανάγκης μπορούσε να συνενώσει ακόμη και ολόκληρες χώρες στη βάση της κοινής δράσης. Κατ' αυτό τον τρόπο, οι Κπέλε συνδυάζουν τόσο το συγκεντρωτισμό και την ιεραρχία που χαρα-

κτηρίζει τις φυλαρχίες όσο και την κατατιμημένη οργάνωση και τις παμφυλετικές συσπειρώσεις που αποτελούν διακριτικά γνωρίσματα των φυλών, καθώς και τρεις τουλάχιστον από τους υποτύπους των φυλών – εκείνους που χαρακτηρίζονται από συσσωματώσεις, συμβούλια γερόντων και τελετουργική διαστρωμάτωση (Fulton 1972· Little 1965).

Οι Γιανομάμο (Yanomamo)

Οι Γιανομάμο αποτελούν μια ομάδα που ζει διασκορπισμένη σε χωριά της Βενεζουέλας και της βόρειας Βραζιλίας και ασχολείται με την καλλιέργεια φυτών. Σύμφωνα με τις περιγραφές του Napoleon Chagnon (1968), οι Γιανομάμο ήταν κατά παράδοση εξαιρετικά επιθετικοί και πολεμοχαρείς, γεγονός που σ' ένα βαθμό οφειλόταν στην έλλειψη νυμφευσίμων γυναικών. Η πολυγαμία αποτελούσε προνόμιο κυρίως των γηραιότερων και πλουσιότερων ανδρών, ενώ ίσχυε και ένας γαμήλιος κανόνας, σύμφωνα με τον οποίο οι μεγαλύτεροι αδελφοί είχαν προτεραιότητα στην επιλογή της νέφης. Εκτός αυτού, οι ανστηροί κανόνες απαγόρευσης της αιμομιξίας περιόριζαν τη σεξουαλική πρόσβαση των ανδρών σε έναν πολύ μικρό αριθμό γυναικών του χωριού. Το αποτέλεσμα όλων αυτών ήταν ότι μέσα στο ίδιο χωριό αδερφοί στρέφονταν εναντίον αδερφών, οι μοιχείες και οι κατηγορίες για μοιχεία αποτελούσαν συχνό φαινόμενο, ενώ κυριαρχούσε μια ατμόσφαιρα έντονης εχθρότητας. Σε μια περίπτωση όπως αυτή θα έλεγε κανείς ότι η διατήρηση της τάξης θα απαιτούσε την ύπαρξη ενός ισχυρού αρχηγού, αλλά, όπως και στους εομούς, στους Γιανομάμο η εξουσία του αρχηγού δεν ήταν ζατανεργαστική. Αυτό που εμπόδιζε τους άνδρες των μεμονωμένων χωριών να αλληλοσκοτωθούν ήταν ένα καθιερωμένο σύστημα τελετουργικής βίας: οι άνδρες, συστρέφοντας το σώμα τους, είτε χτυπούσαν ο ένας τον άλλο με τις γροθιές τους στα πλευρά ή στο στήθος είτε κοπανούσαν ο ένας τον άλλο στο κεφάλι με μακριά ζοντάκια. Η λειτουργία του πολιτικού ηγέτη σε αυτές τις μάχες ήταν να συγχροπήσει το επίπεδο της βίας στο πλαίσιο των κανόνων – δηλαδή να περιορίσει τις φονικές διαθέσεις αποκλειστικά στο επίπεδο της τελετουργίας.

Καθώς οι νεαροί άνδρες ήταν υποχρεωμένοι να πολεμούν για να αιχμαλωτίζουν γυναίκες, αλλά και γιατί τα μέλη της ομάδας έπρεπε να ενδιχθούν το σσκοτόμιο ενός μέλους της, οι επιδρομές στα γόλοπτα χωριά

αποτελούσαν συνηθισμένο φαινόμενο. Σε μια κατάσταση διαρκούς πολέμου, η άσκηση της πολιτικής σε διακοινοτικό επίπεδο ήταν θέμα επιβίωσης. Αντίθετα με πολλές κηπευτικές φυλές του είδους, οι οποίες έβλεπαν τις πολεμικές αντιπαραθέσεις ως ένα είδος παιχνιδιού, για τους Γιανομάμο ο πόλεμος ήταν άκρως σοβαρή υπόθεση. Σε αρκετές περιπτώσεις αφάνιζαν ολόκληρα χωριά, σκοτώνοντας ή τρέποντας σε φυγή όλους τους άνδρες και αιχμαλωτίζοντας όλες τις γυναίκες. Προκειμένου να διατηρηθεί ο συσχετισμός των δυνάμεων, ένα χωριό ήταν συχνά υποχρεωμένο να συνάψει συμμαχίες με πρώην εχθρούς του. Αυτό γινόταν σε τρία στάδια: πρώτα τελετουργική ανταλλαγή αγαθών, στη συνέχεια παράθεση συμποσίων με τη συμμετοχή και των δύο πλευρών και, τέλος, ανταλλαγή γυναικών που προσορίζονταν για σύζυγοι. Αυτές οι συμμαχίες ήταν ασταθείς και μπορούσαν, ιδίως στα αρχικά στάδια, να διαλυθούν χωρίς περαιτέρω επιπτώσεις.

Από πολλές απόψεις, οι Γιανομάμο έδιναν την εντύπωση ότι αποτελούσαν μια αντιπροσωπευτική φυλή: η κοινωνική τους οργάνωση ήταν αναμφίβολα πιο σύνθετη από εκείνη των νομάδων κυνηγών-τροφοσυλλεκτών: τα χωριά τους ήταν μόνιμα και σχετικά συμπαγή (άρχιζαν συνήθως να διασπώνται μόνο όταν ξεπερνούσαν ένα ορισμένο μέγεθος), δεν υπήρχε συγκεντρωτική καταναγκαστική ηγεσία, ενώ οι άνδρες του χωριού είχαν την ίδια πρόσβαση στις ηγετικές θέσεις. Ωστόσο, παρότι οι Γιανομάμο διέθεταν σαφέστατα φυλετική οργάνωση, δεν φαίνεται να είχαν το χαρακτηριστικό εκείνο που, κατά τον Service, συνιστά την καθοριστική ιδιότητα της φυλής: τις παμφυλετικές συσπειρώσεις. Μπορεί οι γενεαλογικές γραμμές να εκτεινόταν πέραν των ορίων των χωριών, εντούτοις δεν είχαν συνενωτικό ρόλο. Ουσιαστικά, εξαιτίας των εχθροτήτων που δημιουργούσε στα μέλη της ίδιας γενεαλογικής γραμμής ο ανταγωνισμός για τις γυναίκες, οι δεσμοί του γάμου ήταν συχνά πιο ισχυροί από τους πατρογοναμικούς δεσμούς. Δεν υπήρχαν παμφυλετικές συσσωματώσεις, ενώ οι στρατιωτικές συμμαχίες συνάπτονταν ανάμεσα σε δύο ή λιγοστά μόνο χωριά. Αναμφίβολα, δεν υπήρχε πολιτική δομή ικανή να συνενώσει όλους τους Γιανομάμο, αλλά ούτε καν και ένα μεγάλο μέρος τους.

Οι Νούεο

Οι Νούεο του νότιου Σουδάν, όπως περιγράφονται από τον E.E. Evans-Pritchard (1940a, 1940b), αποτελούν ένα κλασικό παράδειγμα για τον τρόπο με τον οποίο το κατατημημένο σύστημα γενεαλογίας επέλυσε το πρόβλημα της ενότητας των φυλών. Διακόσιες χιλιάδες περίπου Νούεο ζούσαν σε χωριά, καλλιεργώντας κατά την περίοδο των βροχών καλαμπόκι και κεχρί, ενώ κατά την περίοδο της ξηρασίας βρισκόνταν σε συνεχή σχεδόν μετακίνηση, προκειμένου να βρουν βοσκή για τα κοπάδια τους. Το κοινωνικό τους σύστημα χαρακτηριζόταν από εξαιρετική ρευστότητα και σε ατομικό επίπεδο είχαν τη φήμη ότι ήταν τρομερά ανεξάρτητοι. Παρότι ήταν παντελώς άγνωστη σε αυτούς η έννοια της συγκεντρωτικής εξουσίας ή κάποιας άλλης τυπικής πολιτικής αρχής που η δικαιοδοσία της να εκτείνεται πέραν των ορίων του χωριού, αυτό δεν τους εμπόδιζε να ενωθούν σε μεγάλες ομάδες, προκειμένου να αντιμετωπίσουν μια εξωτερική απειλή. Ο Evans-Pritchard χαρακτηρίζει την κοινωνία των Νούεο «αξέφαλο ζώο που δεν διαθέτει νομοθετικά, δικαστικά και εκτελεστικά όργανα. Παρ' όλα αυτά, επ' ουδενί δεν πρόκειται για ένα χαώδες ζώο». Η συνέχεια και η συνεκτικότητα που παρουσιάζει στο επίπεδο της μορφής θα μπορούσαν να του αποδώσουν το χαρακτηρισμό της "εύρυθμης αναρχίας"».

Η μικρότερη συμπληρωμένη οικονομική μονάδα με συλλογική ευθύνη ήταν το νοικοκυριο το οποίο περιλάμβανε μεριζούς άνδρες που συνδέονταν με πατρογονιμικούς δεσμούς και τις οικογένειές τους. Μια ομάδα από νοικοκυριά αυτού του είδους μπορούσαν να συνενωθούν για να συγκεντρώσουν έναν επιμέρους οικισμό εντός του ευρύτερου χωριού. Όταν ένας οικισμός μεγάλωνε, λόγω γεννήσεων, μισθισμών ή μετανάστευσης, τότε ήταν αναπόφευκτο να διασπαστεί, σχηματίζοντας μια άλλη ομάδα νοικοκυριών που μπορούσε να δημιουργήσει έναν νέο οικισμό σε γειτονικό χωριό. Οι συγκεντρωμένοι οικισμοί συνθέταν μια ελάσσονα γενεαλογική ομάδα και τα μέλη τους, διάσπαρτα ανάμεσα σε πολλά χωριά, ανήταν ταυτόχρονα σε ολόένα και μεγαλύτερες μονάδες: σε μια μεζονα γενεαλογική ομάδα, σε μια μέγιστη γενεαλογική ομάδα και, τελικά, σε ένα έθνος. Ένα έθνος μπορούσε να περιλαμβάνει χιλιάδες ανθρώπους απ' όλη την εδαφική επιρροή των Νούεο, δημιουργώντας έτσι ένα δίτυο κοινωνικών δεσμών διαθέσιμο σε περίπτωση αναρχίας και ιδιαίτερα χορηγι-

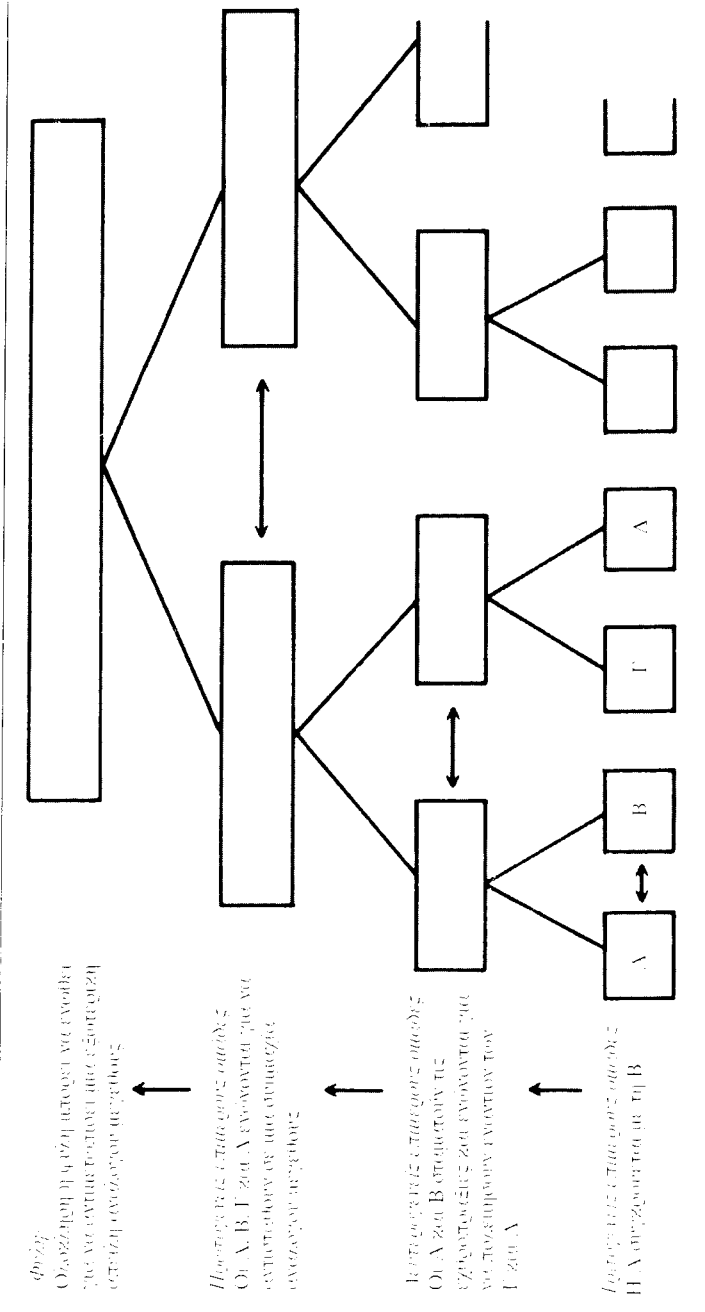
σε εκείνους τους συνεχώς μετακινούμενους πληθυσμούς. Καθώς οι Νούεο ήταν εξωγαμικοί στο επίπεδο του κλαν, δημιουργούσαν εκατοντάδες μικρότερους δεσμούς με άλλα κλαν μέσα από τους γάμους τους.

Παράλληλα με το κατατημένο γενεαλογικό σύστημα υπήρχε και ένα σύστημα εδαφικής επικράτειας, δίχως όμως τα δύο συστήματα να συμπιπτουν. Κάθε κλαν «κατείχε» μια ορισμένη εδαφική έκταση, στην οποία μπορούσαν να έχουν πρόσβαση και μέλη άλλων κλαν. Πράγματι, το κλαν αυτό δεν αποτελούσε μια αριστοκρατία, και συχνά κατοικούσε σε ένα μικρό μόνο μέρος της συγκεκριμένης έκτασης. Ωστόσο, όσοι πήγαιναν να εγκατασταθούν σ' ένα χωριό προσπαθούσαν να συνάψουν σχέσεις, είτε μέσω της υιοθεσίας είτε μέσω του γάμου, με μια ομάδα γραιμμικής καταγωγής που ήταν «διοικήτρια» μιας εδαφικής έκτασης.

Οι πόλεμοι και οι βεντέτες ήταν σχεδόν συνεχείς. Μέσα από μια διαδικασία εξισορροπημένης αντίθεσης ολόένα και μεγαλύτερες ομάδες που κατείχαν τμήματα του εδάφους μπορούσαν να συνενωθούν για ανάλογους σκοπούς. Για παράδειγμα, δύο ομάδες που πολεμούσαν μεταξύ τους, θα μπορούσαν και να συμμαχήσουν, αν μια τρίτη ομάδα επιτίθετο στη μία ή και στις δύο από αυτές τις ομάδες. Επίσης, υπήρχε το ενδεχόμενο να συνενωθούν και οι τρεις πρώην αντίπαλες ομάδες, προκειμένου να αντιμετωπίσουν μια ακόμη μεγαλύτερη απειλή. Η πολιτική ενότητα των Νούεο προσδιοριζόταν κατά περίπτωση, αφού, ανάλογα με την εκάστοτε ανάγκη, σχηματίζονταν ολόένα και πιο διευρυμένες συνενώσεις, οι οποίες διάλυονταν, όταν η απειλή δεν υπήρχε πλέον.

Η εξισορροπημένη αντίθεση, ως λύση στο πρόβλημα της ενοποίησης των φυλών, που φαίνεται στο Σχήμα 2.2, ήταν ιδιαίτερα χρήσιμη για μια φυλή που εισέβαλλε σε μια ήδη κατεχόμενη περιοχή. Αυτό συνέβη και με τους Νούεο, που σε διάφορες ιστορικές περιόδους επετράθησαν στα εδάφη της γειτονικής φυλής των Ντίνκα (Dinka). Το εξαιρετικά ευέλικτο αυτό σύστημα, που ταυτόχρονα μπορούσε να διαμορφώνει μια ισχυρή ενιαία δύναμη κρούσης, κινήθηκε προς την κατεύθυνση της εξωτερικής επέκτασης, διοχετεύοντας τις εσωτερικές πιέσεις στις εθνοπολιτικές εναντίον άλλων λαών (Sahlins 1961).

Σχήμα 2.2: Νύκτ «Εξισορροπημένη ανάπτυξη»

Καθώς τα πόρους αυξάνονται, η ζήτηση αυξάνεται ομοζώνη ολόκληρη.

Συγκεντρωτικά συστήματα

Όπως προαναφέρθηκε, μια έγκυρη τυπολογία θα πρέπει να προσδιορίζει τα συστήματα με τρόπο ώστε ο καθορισμός μίας ή μερικών παραμέτρων, σε μια μεμονωμένη κατηγορία, να οδηγεί στην πρόβλεψη κάποιων άλλων. Η κατηγορία των συγκεντρωτικών πολιτικών συστημάτων περιλαμβάνει κοινωνίες στις οποίες η εξουσία και η αυθεντία είναι προσωποπαγείς ή εδράζονται σε μικρή ομάδα. Αυτό ισχύει εξ ορισμού. Κατ'επέκταση, ωστόσο, είναι δυνατόν να προβλεφθεί ότι οι συγκεκριμένες κοινωνίες θα παρουσιάζουν συνήθως μεγαλύτερη δημογραφική πυκνότητα απ' ό,τι οι εσμοί και οι φυλές, θα είναι διαστρωματωμένες βάσει της κοινωνικής βαθμίδας ή τάξης, θα έχουν εξειδικευμένους κοινωνικούς και επαγγελματικούς ρόλους, θα κάνουν μεγαλύτερη χρήση της παραγωγικής τεχνολογίας, οι οικονομίες τους θα βασίζονται στη συγκεντρωτική αναδιανομή και, τέλος, θα παρουσιάζουν μεγαλύτερη σταθερότητα στο επίπεδο των πάγιων κοινωνικοπολιτικών συνενώσεων. Ο Morton Fried υπογραμμίζει τις βασικές ανισότητες που παρουσιάζουν τα συγκεντρωτικά συστήματα έναντι των μη συγκεντρωτικών: δεν έχουν πλέον όλοι την ίδια πρόσβαση στα πολιτικά αξιώματα, τα οποία μπορεί να προορίζονται για τα μέλη μιας ορισμένης κοινωνικής τάξης ή μιας επιλεκτικής γενεαλογικής γραμμής. Αν και ενδέχεται να υπάρχουν ομάδες μονογραμματικής καταγωγής που να έχουν μεγάλο μέρος της τοπικής εξουσίας, εντούτοις οι συγγενικοί δεσμοί δεν αποτελούν πλέον το κύριο μέσο εκδήλωσης της πολιτικής· η εξειδίκευση στο επίπεδο της πολιτικής εκφράζεται με την εμφάνιση επαγγελματιών πολιτικών και ενός επικουρικού γραφειοκρατικού μηχανισμού.

Φυλαρχίες

Όσον αφορά στην κοινωνική ενοποίηση, η φυλαρχία υπερερεί της φυλής σε δύο βασικά σημεία: Πρώτον, έχει μεγαλύτερη δημογραφική πυκνότητα, λόγω της πιο αποδοτικής οργάνωσης της παραγωγής· δεύτερον, είναι περισσότερο σύνθετη, ενώ διαθέτει και μια μορφή συγκεντρωτικής εξουσίας. Αντίθετα από τα καταπιημένα συστήματα στα οποία οι πολιτικές μονάδες συνασπίζονται και διαλύονται κατά περίπτωση, οι φυλαρχίες έχουν σχετικά μόνιμα κεντρικά όργανα διακυβέρνησης. Το χαρα-

κτηριστικό γνώρισμα αυτών των οργάνων είναι ότι βασίζονται στη συλλογή και την αναδιανομή του οικονομικού πλεονάσματος (συχνά περιλαμβάνεται και ένα πλεόνασμα εργασίας).

Η θέση του αρχηγού της φυλαρχίας, αντίθετα από εκείνη του αρχηγού ενός εσμοῦ ή μιας γενεαλογικής γραμμής, είναι μια θέση που συνοδεύεται από μια στοιχειώδη τουλάχιστον εξουσία – πράγμα που σημαίνει ότι ο αρχηγός διαθέτει κάποιο δικαίωμα άσκησης καταναγκασμού. Στον αρχηγό ενδέχεται να αναγνωρίζεται υπέρτατη αυθεντία ως προς τη διανομή της γης, όπως και η δυνατότητα να συγκεντρώνει στρατό. Από οικονομική άποψη, είναι το κέντρο και ο συντονιστής του συστήματος αναδιανομής: μπορεί να συλλέγει τους φόρους που έχουν επιβληθεί στα τρόφιμα και τα αγαθά, ένα μέρος των οποίων θα επιστραφεί στις ευρείες μάζες του πληθυσμού. Έτσι δημιουργείται μια νέα μορφή ομαδικής αλληλεγγύης, όπου τα εξειδικευμένα τμήματα του συστήματος δεν μπορούν να επιβιώσουν χωρίς την ομαλή λειτουργία του συνόλου. Ακόμη και όταν η θέση του αρχηγού δεν είναι άμεσα κληρονομική, πρόσβαση σε αυτή έχουν μόνο ορισμένες οικογένειες ή γενεαλογικές γραμμές. Παρότι δεν υπάρχει πραγματική ταξική διαστρωμάτωση, η θέση κάθε ατόμου διαβαθμίζεται ανάλογα με την ομάδα καταγωγής στην οποία ανήκει: όσο είναι πιο κοντά στη γενεαλογική γραμμή του αρχηγού κατατάσσονται υψηλότερα στην ιεραρχία και έχουν το σεβασμό εκείνων που είναι σε χαμηλότερη θέση. Σύμφωνα με τον Service (1971: 145), «το πιο χαρακτηριστικό γνώρισμα των φυλαρχιών, σε σύγκριση με τους εσμούς και τις φυλές, είναι... η διάχυτη ανισότητα των ατόμων και των ομάδων στην κοινωνία».

Παρ' όλα αυτά, η εξουσία του αρχηγού δεν είναι καθόλου απόλυτη. Το αριστοκρατικό ήθος δεν συνοδεύεται από κάποιο επίσημο και νόμιμο μηχανισμό καταπίεσης και η όποια υπακοή μπορεί να εμπνέει το προσώπο του αρχηγού δεν απορρέει τόσο από το φόβο της ομαδικής τιμωρίας όσο από τον άμεσο έλεγχο που ασκεί στο οικονομικό σύστημα αναδιανομής. Η γενεαλογική γραμμή του αρχηγού μπορεί να αποκτήσει τεράστια πλούτη, ωστόσο, η αφοσίωση εξαρτάζεται με τη συνεχή προσφορά αγαθών και προνομίων. Αν και μπορεί να υφίσταται μια μορφή γραφειοκρατικού μηχανισμού, εντούτοις δεν υπάσχει σαφείς διαδικασίες αποθήκευσης των χαμηλότερων αξιωμάτων και, όταν ασκούνται πιέσεις, οι γραφειοκράτες αυτοί μπορούν να αποσπαστούν από το μηχανικό σώμα

και να δημιουργήσουν έναν αντιπολιτευτικό πόλο. Κατά συνέπεια, ο αρχηγός προχωρά σε τεντωμένο σκοινί ανάμεσα στις αντιμαχόμενες ομάδες συμφερόντων, ενώ η διατήρηση της θέσης του βασίζεται σε μια επισημική προσπάθεια εξισορρόπησης.

Ενώ συχνά προσάπτεται στους ορισμούς της φυλής η κατηγορία ότι είναι τόσο γενικοί, ώστε τελικά να χάνουν το νόημά τους, η παραπάνω περιγραφή της φυλαρχίας ως βαθμίδας της πολιτικής ολοκλήρωσης, που οφείλεται εν πολλοίς στον Elman Service (1971), έχει επικριθεί ως υπερβολικά συγκεκριμένη. Σύμφωνα με τον Herbert Lewis (1968), ο Service προέβη αρχικά σε μια λογική συναγωγή του εν λόγω μοντέλου σύμφωνα με τα χαρακτηριστικά που θα έπρεπε να έχει η ενδιαμέση βαθμίδα ανάμεσα στη φυλή και το κράτος, στη συνέχεια συνδύασε αυτό το μοντέλο με το συγκεκριμένο μοντέλο της πολιτικής δομής της Πολυνησίας και, τελικά, πρότεινε το υβρίδιο που προέκυψε από αυτήν τη σύνθεση ως γενικό εξελικτικό τύπο. Ο Lewis επισημαίνει το γεγονός ότι πολλές ομάδες που φαινομενικά συγκροτούνται ως φυλαρχίες, δεν είναι καθόλου σταθερές και παλινδρομούν μεταξύ της συγκεντρωτικής ηγεσίας και του συστήματος ισονομίας, καθώς ισχυροί ηγέτες έρχονται και παρέρχονται. Ωστόσο, διαφοροποιήσεις αυτού του είδους στις κατηγορίες θα έπρεπε να θεωρούνται δεδομένες, χωρίς να είναι απαραίτητη άλλη μια μακροσκελής αποκήρυξη.

Η προαποικιακή Χαβάη

Στα οχτώ νησιά της Χαβάης, κατά την περίοδο που κατοικούνταν αποκλειστικά από ιθαγενείς πληθυσμούς, κυριαρχούσαν μερικές ανστηρά διαβαθμισμένες κληρονομικές φυλαρχίες. Οι ανώτατοι αρχηγοί θεωρούνταν απόγονοι των θεών και διέθεταν τέτοια υπερφυσική δύναμη (*mana*), ώστε ακόμα και το έδαφος πάνω στο οποίο πατούσαν ήταν απαγορευμένο για τους κατώτερους κοινούς θνητούς. Το πρόσωπο του αρχηγού περιβαλλόταν από ένα σύνθετο σύνολο απαγορεύσεων, που η παραβίασή τους μπορούσε να επιφέρει την ποινή του θανάτου. Οι αρχηγοί αποτελούσαν τους ανώτατους οικονομικούς, στρατιωτικούς και θρησκευτικούς ηγέτες, παρότι τα περισσότερα απ' αυτά τα καθήκοντα είχαν παραχωρηθεί σε μια ομάδα από διοικητικούς και πολεμικούς ηγέτες ευγενικής καταγωγής που σχημάτιζαν τα ανώτερα στρώματα της κοινωνίας. Υπήρχαν δύο ακόμη χαμηλότερες βαθμίδες στις οποίες υπάγονταν

οι κατώτεροι ευγενείς και οι απλοί άνθρωποι. Κάθε άτομο ανήκε σε μία από αυτές τις βαθμίδες, ενώ η ιεράρχηση ίσχυε και για τους ευγενείς ανάλογα με τη σειρά γέννησής τους και την εγγύτητά τους στον μεγάλο αρχηγό. Οι ανώτεροι ευγενείς ή οι κατώτεροι αρχηγοί έχαιραν μεγάλο σεβασμού· ενδεικτικό είναι ότι στο πέρασμά τους οι απλοί άνθρωποι ήταν υποχρεωμένοι να ξαπλώσουν μπρούμυτα στη γη. Για να διατηρηθεί η καθαρότητα της γενεαλογικής γραμμής του αρχηγού, ο κληρονόμος της θέσης του ανώτερου αρχηγού έπρεπε να είναι ο πρωτότοκος γιος του αρχηγού και η πρωτότοκη αδερφή του (μια μορφή αιμομικτικής ενδογαμίας που συναντάται και στην αρχαία Αίγυπτο και το Περού των Ίνκας).

Οι κατώτεροι αρχηγοί έλεγχαν την κατανομή της γης και του νερού – το τελευταίο ήταν εξαιρετικά σημαντικό, γιατί μεγάλο μέρος των παραγωγικών εκτάσεων αρδευόταν. Εκτός αυτού, είχαν και τον *de facto* έλεγχο της κοινωφελούς εργασίας των απλών ανθρώπων. Ο φόρος υποτέλειας αποδιδόταν στον ανώτατο φύλαρχο από τους ανώτερους ευγενείς, που τον συγκέντρωναν από τους κατώτερους ευγενείς, και οίτω καθεξής μέχρι τη βάση της ιεραρχίας, τους κοινούς ανθρώπους. Ο συγκεκριμένος φόρος –ή ένα μέρος αυτού– διοχετευόταν σε δημόσια έργα, σε αρδευτικά κανάλια ως επί το πλείστον και σε πολεμικές επιχειρήσεις. Οι ευγενείς χρησιμοποιούσαν ένα μέρος των εσόδων από τους φόρους για την επιδότηση μιας ομάδας επαγγελματιών τεχνιτών.

Ο ανασταλτικός παράγοντας που δεν επέτρεψε στις πολιτειακές αυτές οντότητες να αποκτήσουν κρατική υπόσταση ήταν η έλλειψη διαμορφοποίησης στην πολιτική σφαίρα· επρόκειτο για κληρονομικά θεοκρατικά συστήματα στα οποία η πολιτική αρχή δεν είχε επαρκώς διαμορφοποιηθεί από τη θρησκεία και τη συγγένεια. Επίσης, παρότι ο αρχηγός είχε τόσο μεγάλη εξουσία, ώστε μπορούσε, από ορισμένες απόψεις, να ορίζει τη ζωή ή το θάνατο των υπηκόων του, εντούτοις η κεντρική μονάδα διακυβέρνησης δεν είχε επ' ουδενί το μονοπώλιο αυτής της εξουσίας, μια και αυτή ήταν διαμοιρασμένη ανάμεσα σε μερικούς υποδεέστερους αρχηγούς, αλλά και γιατί δεν υπήρχε μια νομική δομή για να διαχειριστεί αυτή την εξουσία. Τέλος, το συγκεκριμένο σύστημα διακυβέρνησης καθιέρωτο παρά σταθερό ήταν. Οι πολεμικές συγκρούσεις ήταν συνεχείς, ενώ οι φύλαρχοι συχνά ανατρέπονταν – στην περίπτωση αυτή η παλιά τάξη των ευγενών μπορούσε να αντισταταθεί εξολοκλήρου από την ομάδα των κατακτητών (Davenport 1967· Seaton 1978· Service 1975).

Οι Κουακιούτλ (Kwakiutl)

Οι Ινδιάνικες κοινωνίες της βορειοδυτικής ακτής της Βόρειας Αμερικής συχνά κατατάσσονται στην κατηγορία των φυλαρχιών, παρότι οι συγκεκριμένες ομάδες δεν προσιδιάζουν σε τόσο μεγάλο βαθμό στο ιδεατό πρότυπο όσο εκείνες της Χαβάης.

Οι Ινδιάνοι Κουακιούτλ της νήσου Βανκούβερ δεν αποτέλεσαν ποτέ αντικείμενο μελέτης προτού έρθουν σε επαφή με τον λευκό άνθρωπο. Όταν το 1885 ο Franz Boas ξεκίνησε την επιτόπια έρευνά του στο νησί, είχε περάσει σχεδόν ένας αιώνας επαφών ανάμεσα στους ιθαγενείς και τους λευκούς εμπόρους, ιεραποστόλους, ναυτικούς και κυβερνητικούς υπαλλήλους, και οι γηγενείς πληθυσμοί είχαν ήδη αποδυναμωθεί από τις ασθένειες. Την εποχή εκείνη, το βιοτικό τους επίπεδο, που βασιζόταν στο κνήρι και το ψάρεμα, συγκαταλεγόταν ανάμεσα στα υψηλότερα της Βόρειας Αμερικής, έχοντας ως κριτήριο τα υλικά αγαθά – σπίτια, κανό, σκευή, εργαλεία και τεχνουργήματα, όπως σκαλισμένες μάζες και στύλοι τοτέμ με ανάγλυφες παραστάσεις.

Οι Κουακιούτλ ήταν χωρισμένοι σε 25 χωριά περίπου, που το καθένα τους περιλάμβανε 2 ως 7 *nimayma*, δηλαδή συμπαγείς μονάδες που απαρτιζόνταν από μία ή περισσότερες διευρυμένες οικογένειες. Οι *nimayma* κατατάσσονταν ανάλογα με το γόητρο που διέθεταν μέσα στο χωριό, ενώ η κοινωνική ιεράρχηση ίσχυε ακόμη και για τα μέλη της ίδιας *nimayma*. Κατά κανόνα, οι διάφορες βαθμίδες σ' αυτή την ιεραρχία είτε ήταν κληρονομικές είτε μπορούσαν να αποκτηθούν μέσω του γάμου, ενώ συνοδεύονταν από ένα πολύπλοκο πλέγμα τίτλων, οικόσημων και τελετουργικών προνομίων.

Οι θέσεις γοήτρου αυτής της μορφής δεν ήταν καθόλου σπάνιες: τα ονομαστικά αξιώματα, σ' έναν πληθυσμό 1.500 περίπου ανθρώπων, έφταναν τα 650, ενώ, κατά ένα μέρος, μπορούσαν να έχουν αποδοθεί ταυτόχρονα σε περισσότερους του ενός ανθρώπους. Αυτές οι κοινωνικές θέσεις διατηρούνταν μέσω του *potlatch* – ενός συμποσίου κατά το οποίο μια τεράστια ποσότητα αγαθών διαμοιραζόταν σε όλους τους παρισταμένους. Στα *potlatch* μπορούσε κάποιος να προσβάλει έναν αντίπαλό του καταστρέφοντας μπροστά του τα προσφερόμενα αγαθά, οι αντιπαλότητες όμως αυτού του είδους, παρά τον δραματικό χαρακτήρα τους, δεν ήταν τόσο συνηθισμένες όσο συχνά πιστεύεται.

Στους Κουακιούτλ μπορούμε να διακρίνουμε αρκετά από τα στοιχεία της κλασικής φυλαρχίας: παγιωμένο σύστημα κοινωνικής ιεράρχησης, εξειδικευμένοι ηγετικοί ρόλοι βάσει της κληρονομικής διαδοχής, μόνιμα όργανα διακυβέρνησης και, τέλος, αναδιανομή του πλούτου. Παρ' όλα αυτά, δεν υπάρχει απόλυτη ταύτιση με το κλασικό πρότυπο. Πρώτον, γιατί η πολιτική ενοποίηση όχι μόνο δεν επεκτεινόταν πέραν των ορίων του χωριού, αλλά και γιατί ήταν περιορισμένη ακόμη και στο πλαίσιο αυτό, καθώς το μεγαλύτερο μέρος της πολιτικής ενοποίησης γινόταν στο επίπεδο των *nimayma*. Στον πλέον υψηλόβαθμο αρχηγό στην ιεραρχία του χωριού αναγνωριζόταν, σε θεωρητικό επίπεδο, η αυθεντία σε ορισμένα περαιτέρω ζητήματα, στην πράξη όμως η *nimayma* αποτελούσε τη μονάδα άσκησης της πολιτικής σε καθημερινή βάση, γεγονός που σημαίνει ότι, όπως και στις φυλετικές κοινωνίες, οι συγγενικοί δεσμοί αποτελούσαν το μέσο εκδήλωσης της πολιτικής. Εκτός αυτού, έχει τεθεί υπό αμφισβήτηση και η άποψη ότι τα *pottatch* αποτελούσαν σύστημα αναδιανομής του πλούτου. Κανένας στην κοινωνία των Κουακιούτλ δεν ήταν αρκετά πλούσιος, ώστε να έχει τη δυνατότητα να τελέσει ένα *pottatch* χωρίς να καταφύγει στο δανεισμό και τα χρέη. Αυτή η γιορτή αποτελούσε το επίκεντρο ενός σύνθετου οικονομικού συστήματος που εδραζόταν σ' ένα περίπλοκο δίκτυο σχέσεων δανειστή-χρεώστη. Παρότι μια προσκεκλιμένη *nimayma* μπορούσε να μην ήταν άμεσα αναμειγμένη σε αυτά τα χρέη, ήταν επιβεβλημένο να ανταποδώσει το *pottatch*, και μάλιστα προσφέροντας μεγαλύτερη αφθονία αγαθών. Άλλωστε, το βασικό αντικείμενο που διένειμαν στα *pottatch* ήταν η κουβέρτα της εταιρείας Hudson Bay που, καθώς δεν ήταν φαιώσιμη, αποτελούσε ένα είδος νομίσματος για περαιτέρω δανεισμό και δανειοδότηση. Ως εκ τούτου, τα *pottatch* υποδεικνύουν την ύπαρξη ενός συστήματος αμοιβαιότητας (κοινό τόσο στους εσμούς όσο και στις φυλές) και όχι συγγεντροπιτικής αναδιανομής – που θεωρητικά αποτελεί την προσδιοριστική ιδιότητα των φυλαρχιών. Με άλλα λόγια, φαίνεται ότι οι Κουακιούτλ, όπως και ενδεχομένως οι υπόλοιποι πληθυσμοί της βορειοδυτικής ακτής, παρουσίαζαν ένα κράμα από στοιχεία τόσο των φυλών όσο και των φυλαρχιών (Codere 1950, 1957· Drucker και Heizer 1967).

Το κράτος

Για τον Elman Service (1971: 163), η προσδιοριστική ιδιότητα του κράτους και η ειδοποιός διαφορά του από τη φυλαρχία «είναι η ύπαρξη μιας ειδικής μορφής ελέγχου, της συνεχούς απειλής της βίας από ένα σώμα ανθρώπων που νομιμοποιείται να τη χρησιμοποιεί». Ο Morton Fried (1967), από την άλλη, υπογραμμίζει την έννοια της κοινωνικής διαστρωμάτωσης: το κράτος έχει ειδικούς θεσμούς, τόσο τυπικούς όσο και άτυπους, για τη διατήρηση μιας ιεραρχίας με προνομιακή πρόσβαση στους πόρους. Αυτή η διαστρωμάτωση υπερβαίνει την ιεράρχηση ατόμων και γενεαλογικών γραμμών που συναντάμε σε λιγότερο σύνθετες κοινωνίες, καθώς συνεπάγεται την εγκαθίδρυση πραγματικών κοινωνικών τάξεων. Για τον Ronald Cohen (1978a, 1978b), το θεμελιώδες διακριτικό γνώρισμα του κράτους είναι η συνέχειά του. Αντίθετα με χαμηλότερες βαθμίδες πολιτικής οργάνωσης, ο κατακερματισμός του κράτους (δηλαδή η διάσπασή του σε μικρότερες ομάδες) δεν χαρακτηρίζει την ομαλή διαδικασία της πολιτικής του δραστηριότητας.

Τα κράτη είναι συνήθως μεγάλες, σύνθετες κοινωνίες που περιλαμβάνουν μια ποικιλία από τάξεις, συσσωματώσεις και επαγγελματικές ομάδες. Η επαγγελματική εξειδίκευση, στην οποία περιλαμβάνεται και μια πολιτική γραφειοκρατία πλήρους απασχόλησης, συνενώνει ολόκληρη την ομάδα σ' ένα δίκτυο αλληλένδετων εξαρτήσεων. Λόγω της τεράστιας διαφοροποίησης που χαρακτηρίζει τα ατομικά και τάξικά συμφέροντα στο πλαίσιο του κράτους, πιέσεις και εντάσεις άγνωστες σε λιγότερο σύνθετες κοινωνίες καθιστούν αναγκαίο, για την περαιτέρω διατήρηση του συστήματος, ένα τρόπον τινά κράτος δικαίου – ενός δικαίου απρόσωπου που συνοδεύεται από φυσικές ποινές.

Οι προαποικιακοί Ζουλού

Η οικογένεια Νγκούνι (Nguni) των λαών που μιλούν τη γλώσσα μπαντοϊ περιλάμβανε 100.000 περίπου κτηνοτρόφους και μετακινούμενους καλλιεργητές που ζούσαν σε 80.000 περίπου τετραγωνικά μίλια της νοτιοανατολικής Αφρικής. Η βασική μονάδα εγκατάστασης ήταν η πατρογραμμική διευρυμένη οικογένεια. Η μεγαλύτερη μόνιμη πολιτική μονάδα ήταν το κλαν, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις μερικά κλαν μπορούσαν

προσωρινά να σχηματίσουν μια φυλή. Αυτά τα κλαν αποτελούσαν αντιπροσωπευτικά παραδείγματα φυλαρχίας, όπως την περιγράψαμε σε προηγούμενες ενότητες.

Κατά τα πρώτα χρόνια του 19ου αιώνα, η κατάκτηση των περισσότερων από τις ανεξάρτητες αυτές φυλαρχίες είχε ως αποτέλεσμα να συνενωθούν στο ισχυρό και άκρως μιλιταριστικό κράτος των Ζουλού. Το σχετικά υποτυπώδες αυτό κράτος όφειλε εν πολλοίς την αδιάλειπτη ενότητά του στην απειλή των Μπόερς και των Βρετανών που ασκούσαν πίεσεις στα όρια της επικρατείας του (οι Βρετανοί κατέκτησαν τους Ζουλού το 1887). Συντάγματα από επιστρατευμένους στρατιώτες, που ανήκαν αποκλειστικά στο βασιλιά, στάθμευαν σε στρατώνες συγκεντρωμένους κυρίως στην πρωτεύουσα. Ο βασιλιάς δεν είχε μόνο την εξουσία να επιβάλλει στους υπηκόους του την παροχή στρατιωτικών υπηρεσιών και εργασίας, αλλά ακόμη, μέσω των «δώρων» που συγκεντρώνει, ήταν και ο πλουσιότερος άνθρωπος στο βασίλειο. Προς ανταπόδοση όλων αυτών, όφειλε να είναι γενναιοδωρος απέναντι στο λαό του, προσφέροντάς του τρόφιμα και άλλα αγαθά. Διέθετε μια επιτροπή συμβούλων που γνωμοδοτούσαν για διάφορα ζητήματα και θεωρητικά οι προτάσεις τους υιοθετούνταν. Ο βασιλιάς αποτελούσε, επίσης, και ένα είδος ανώτατου δικαστηρίου για υποθέσεις που παραπέμπονταν από τα κατώτερα δικαστήρια των τοπικών αρχηγών, ενώ διατηρούσε για τον εαυτό του το δικαίωμα της επιβολής θανατικών ποινών (αν και οι αρχηγοί δεν σέβονταν πάντοτε αυτή την αποκλειστικότητα). Η ιεράρχηση των ατόμων και των κλαν ήταν ανάλογη με τη γενεαλογική τους εγγύτητα απέναντι στο βασιλιά.

Ως εκ τούτου, το κράτος των Ζουλού, παρότι υποτυπώδες και βραχύβιο, παρουσιάζει πολλά από τα χαρακτηριστικά πιο σύνθετων κρατών: ανέγερνε μεγάλο αριθμό ανόμοιων ομάδων υπό μια κεντρική εξουσία διεκδικούσε, τουλάχιστον θεωρητικά, το μονοπώλιο στη χορήγηση βίας· η κατανομή της εξουσίας γινόταν μέσα από έναν σύνθετο γραφειοκρατικό μηχανισμό· τέλος, βάσιζε τη συνέχιση του συστήματος διακυβέρνησης σε ένα αντιζημενικό κράτος δικαίου.

Ωστόσο, αρκετά στοιχεία που χαρακτηρίζαν το προγενέστερο στάδιο της φυλαρχίας εξακολούθησαν να υφίστανται – σε τόσο μεγάλο βαθμό, ώστε και ο ίδιος ο λαός έμοιαζε να βλέπει το κράτος ως μια εξεργετισμένη φυλαρχία. Το κράτος των Ζουλού δεν ήταν, κατά βάση, παρά ένα άθροισμα μεμονωμένων κλαν που εξακολούθησαν να είναι σχετιζο-

ανεξάρτητα. Οι δεσμοί αφοσίωσης μοιράζονταν αναπόφευκτα ανάμεσα στο βασιλιά και τον τοπικό αρχηγό, ενώ ο λαός συχνά συντασσόταν με την τοπική ομάδα. Οι αρχηγοί διατήρησαν τους καθιερωμένους κανόνες, μεταξύ των οποίων και το δικαίωμα να προσφεύγουν στη βία για την καταστολή εξεγέρσεων, εφόσον ήταν ενήμερος ο βασιλιάς. Εξακολουθούσε να επικρατεί η ιδέα ότι ένας κακός βασιλιάς μπορεί να ανατραπεί, ακριβώς όπως κι ένας κακός αρχηγός, υπό τον όρο η αλλαγή προσώπου να μη θίξει το ίδιο το σύστημα. Ως αποτέλεσμα, ουσιαστικά η διαδοχή στη θέση του βασιλιά αποτελούσε ένα ζήτημα που επιλυόταν κατά κανόνα είτε με τη δολοφονία του βασιλιά είτε με την εξέγερση. Εκτός αυτού, αν και υπήρχε αυστηρά καθορισμένη κοινωνική διαστρωμάτωση, ήταν ανάλογη με εκείνη που διαμορφώθηκε στη Χαβάη (η θέση των ατόμων και των κλαν ήταν ανάλογη της γενεαλογικής εγγυτήτάς τους απέναντι στο βασιλιά). Εξάλλου, η επαγγελματική εξειδίκευση δεν ήταν περισσότερο αναπτυγμένη απ' ό,τι κατά την προκρατική περίοδο. Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι οι προαποικιακοί Ζουλού, μολονότι αποτελούσαν αναμφίβολα κράτος όσον αφορά στη συνένωση μερικών πρώην αυτόνομων ομάδων υπό ένα συγκεντρωτικό σύστημα διακυβέρνησης, εντούτοις παρουσίαζαν πολλές ομοιότητες με τις φυλαρχίες που αποτελούσαν και τη βάση του κράτους τους (Gluckman 1940· Service 1975).

Οι Ίνκας

Στις αρχές του 15ου αιώνα, μια ισχυρή φυλαρχία στην κοιλάδα Κούσκο του Περού ξεκίνησε μια στρατιωτική επέκταση που θα οδηγούσε στη δημιουργία του μεγαλύτερου κράτους του Νέου Κόσμου κατά την προκολομβιανή εποχή. Στο απόγειό της, η αυτοκρατορία των Ίνκας εκτεινόταν από την κεντρική Χιλή ως τα σημερινά σύνορα του Εκουαδόρ και της Κολομβίας, καλύπτοντας μια απόσταση 2.700 μιλίων. Αξιοσημείωτο είναι ότι η συνένωση αυτής της περιοχής έγινε χωρίς τη χρήση ζωικών μέσων μεταφοράς (αν και χρησιμοποιούνταν ως υποζύγια οι λάμες και οι προβατοκάμηλοι αλπάκα). Οι σύγχρονοι χαρακτηρισμοί του κράτους των Ίνκας ως κομμουνιστικού, σοσιαλιστικού ή κράτους πρόνοιας αδικούν τη μοναδική αυτή προσαρμογή στις οικολογικές, κοινωνικές και ιστορικές συνθήκες των Άνδεων.

Η ενοποίηση της αυτοκρατορίας των Ίνκας πραγματοποιήθηκε τόσο

χάρη σε ένα σύστημα οικονομικών αναδιανομών όσο και μέσω της στρατιωτικής επιβολής και του πολιτικού συγκεντρωτισμού. Η σημαντική αύξηση στην παραγωγή τροφίμων δεν οφειλόταν στην τεχνολογική καινοτομία, αλλά στην ολοένα και πιο αποδοτική οργάνωση της εργασίας –για τη δημιουργία αγροτικών αναβαθμίδων ή για την κατασκευή εκτεταμένων αρδευτικών συστημάτων–, καθώς και στη μεταφορά ολόκληρων κοινοτήτων σε περιοχές που παλαιότερα ήταν εν πολλοίς αναξιοποίητες. Σε όλη την αυτοκρατορία, οι αγροτικές γαίες είχαν χωριστεί σε τρία τμήματα τα οποία προορίζονταν για τους κοινούς ανθρώπους, την κρατική θρησκεία και την κοσμική γραφειοκρατία, αντίστοιχα. Μετά το 1475, η κρατική ιδιοκτησία άρχισε να αυξάνεται με επιταχυνόμενο ρυθμό, ιδιαίτερα στις νέες γαίες που δόθηκαν για καλλιέργεια και βοσκή.

Το οικονομικό αυτό σύστημα υποστήριζε τρεις γραφειοκρατικές ομάδες. Στην κορυφή βρισκόταν η κεντρική γραφειοκρατία, η οποία περιλάμβανε τους ευγενείς της εθνοτικής ομάδας των Ίνκας, καθώς και άλλους που είχαν ανέλθει στην κοινωνική θέση των Ίνκας μέσω της συνεισφοράς τους στο κράτος. Αυτήν τη γραφειοκρατία, που ήταν εγκατεστημένη στην κοιλάδα Κούσκο, συγκροτούσαν η λεγόμενη Αυτοκρατορική Αυλή (αποτελούνταν από 11 ήσσονες γενεαλογικές γραμμές, που η καθεμιά είχε το δικό της ανάκτορο), ένα αυτοκρατορικό συμβουλευτικό σώμα, καθώς και λιγότερο ή περισσότερο εξειδικευμένα όργανα που ήταν επιφορτισμένα με τη διοίκηση του δικαστικού, του στρατιωτικού και του εκπαιδευτικού τομέα, καθώς και του τομέα των μεταφορών και των επικοινωνιών. Μια παράλληλη, και ως ένα βαθμό ξεχωριστή, θρησκευτική γραφειοκρατία διαχειριζόταν τα ζητήματα της κρατικής θρησκείας, η οποία ήταν αρκετά ανοικτή ώστε να ενσωματώνει τις θεότητες, τα είδωλα και τα τελετουργικά των κατακτημένων λαών. Ποσοτό που ανερχόταν στο 1/3 του συνολικού Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος των Ίνκας διοχετευόταν σε θρησκευτικές τελετουργίες. Τέλος, η επαρχιακή γραφειοκρατία περιλάμβανε 80 περίπου περιφερειακές ομάδες που συγκροτούνταν στη βάση μιας ιεραρχίας τοπικών αρχηγών οι οποίοι ονομάζονταν *curacas*.

Η ύπαρξη τόσο εξελιγμένων γραφειοκρατικών δομών μπορεί ενδεχομένως να δίνει την εντύπωση ότι το κράτος των Ίνκας είχε επικρατήσει πλήρως, αντικαθιστώντας τις παλαιότερες μορφές κοινωνικής οργάνωσης· ωστόσο, καθώς περνούσαν οι χιλιετίες και πολιτισμοί ανθούσαν

και παρήμαζαν, η βασική μονάδα της κοινωνικής δομής των Άνδεων εξακολουθούσε να είναι η *ayllu*, μια κοινότητα οργανωμένη στη βάση της γενεαλογικής γραμμής που χαρακτηριζόταν από κοινοκτημοσύνη των γαιών και αναδιανομή τους ανάλογα με τις ανάγκες. Η *ayllu* ήταν, σε μεγάλο βαθμό, αυτάρκης και όφειλε την ενότητά της στην κοινοκτημοσύνη των γαιών και στις σύνθετες αλληλεξαρτήσεις κοινωνικής και οικονομικής αμοιβαιότητας. Κάθε *ayllu* είχε τον δικό της αρχηγό που η εξουσία του δεν ήταν καταναγκαστική. Η *ayllu* φρόντιζε για τους ανήμπορους και ηλικιωμένους που βρισκόνταν στο έδαφός της, ενώ με την κοινωφελή εργασία εξασφάλιζε την κατασκευή και τη διατήρηση των δημόσιων κτιρίων. Πολλές *ayllu* συνενώνονταν σε ευρύτερες φυλές και ομοσπονδίες για εμπορικούς και αμυντικούς σκοπούς.

Η κατάκτηση από τους Ίνκας άφησε ανέπαφη αυτήν τη θεμελιώδη κοινωνική δομή, ενώ πολλές μορφές και πρακτικές του κρατικού συστήματος διακυβέρνησης βασιζόνταν στις αντίστοιχες των *ayllu*. Επί παραδείγματι, το σύστημα επιστράτευσης εργατικών χεριών για την κατασκευή του εντυπωσιακού οδικού δικτύου των Ίνκας (ένας δρόμος έφτανε σχεδόν τα 2.000 μίλια), δημόσιων κτιρίων και αγροτικών αναβαθμίδων αποτελούσε άμεση προέκταση των παραδοσιακών προτύπων κοινωφελούς εργασίας των *ayllu*. Ακόμη και στις υψηλότερες βαθμίδες της κυβερνητικής ιεραρχίας, η *ayllu* λειτουργούσε ως πρότυπο: κάθε νέος αυτοκράτορας των Ίνκας αποτελούσε την αφητηρία για τη δημιουργία μιας νέας βασιλικής *ayllu* που περιλάμβανε όλους τους άρρενες απογόνους του. Σύμφωνα με τον John Murra (1958), η ευρέως διαδεδομένη άποψη ότι το πολιτειακό σύστημα των Ίνκας χωριζόταν σε ομάδες βάσει ενός δεκαδικού συστήματος δεν είναι παρά η κατά γράμμα ερμηνεία των στενογραφημένων σημειώσεων ενός απογραφέα (για να κρατούν αρχεία χρησιμοποιούσαν ένα σύστημα με κομποδεμένα σκοινιά): η πραγματική διαίρεση της αυτοκρατορίας ήταν αυτή που ίσχυε κατά παράδοση: *ayllu*, φυλή και ομοσπονδία. Έτσι, παρ' όλη την πολυπλοκότητά του, το κράτος των Ίνκας δεν συνιστά ένα τεράστιο –παρά μόνο από την άποψη του μεγέθους– άλμα όσον αφορά στην κοινωνική οργάνωση, αλλά μάλλον αποτελούσε πόλο συσπείρωσης για σημαντικό αριθμό ανέπαφων έως τότε παραδοσιακών μοσάνων (Mason 1957· Murra 1958· Shadel 1978).

Σύγχρονη ταξινόμηση

Η ταξινόμηση που περιγράψαμε σ' αυτό το κεφάλαιο, μολονότι εξακολουθεί να έχει ευρεία χρήση, έχει δεχτεί επιθέσεις από διαφορετικές κατευθύνσεις. Όταν στις αρχές της δεκαετίας του 1940 άρχισαν να καταρτίζονται οι εν λόγω ταξινομητικές κατηγορίες, οι ανθρωπολόγοι είχαν ακόμη την εντύπωση ότι υπήρχαν αυτόνομοι, αρχέγονοι πολιτισμοί που είχαν παραμείνει αναλλοίωτοι για πολύ μεγάλα χρονικά διαστήματα. Αυτή η εντύπωση ενισχύθηκε από το επιστημονικό παράδειγμα του δομολειτουργισμού που κυριάρχησε στην ανθρωπολογία επί δύο περίπου δεκαετίες και έτεινε προς μια συγχρονική αντιμετώπιση των κοινωνιών – δηλαδή σαν οι κοινωνίες αυτές να ήταν εκτός χρόνου (βλ. κεφάλαιο 5). Στην πραγματικότητα, όπως θα αποκαλύψουν οι θεωρητικές προσεγγίσεις της όψιμης αποικιοκρατίας, της μεταποικιοκρατίας και του παγκόσμιου συστήματος, η αρχέγονη φυλή αποτελούσε, στις περισσότερες περιπτώσεις, δημιούργημα των ανθρωπολογικών θεωρητικών παρουσιδών παρά πραγματικότητα. Με αφετηρία την καπιταλιστική επέκταση εκτός των ευρωπαϊκών ορίων που σημειώθηκε κατά τον 16ο αιώνα, όλοι οι πολιτισμοί, ακόμη και οι πιο απομονωμένοι, υπέστησαν ριζικές αλλαγές. Πολλοί από αυτούς αναγκάστηκαν είτε να οδηγηθούν σ' έναν τρόπο παραγωγής που βασιζόταν στο φόρο υποτελείας είτε να καταφύγουν όλο και πιο βαθιά στις ερήμους και τις ξούγγλες είτε να μετασχηματιστούν από τις ασθένειες και το εμπόριο μεταλλικών αντιζεμιμένων (Wolf 1982). Ο όρος «φυλή» δεν θεωρείτο πλέον μόνο ασαφής, αλλά και υποτιμητικός, παραπέμποντας σε συνδηλώσεις πρωτογονισμού και υποτελείας. Καθώς όλες αυτές οι ομάδες αρχίζουν ολοένα και περισσότερο να εντάσσονται στο κράτος, είτε διά της βίας είτε μέσα από τυχαίες εξελικτικές διαδικασίες, οι «πάσης χρήσεως» όροι «εθνότητα» και «έθνος» έχουν αντικαταστήσει τις παλαιότερες ταξινομήσεις. Ένα άλλο ζήτημα που έχει ανακύψει είναι η αυξανόμενη υβριδικότητα, όχι μόνο των ατόμων αλλά και των κοινωνιών: τα εδαφικά, γλωσσικά και πολιτισμικά όρια που αξιωματικά έθεται οι προηγούμενες γενιές ανθρωπολόγων έχουν εν πολλοίς καταρρεύσει. Η παγκοσμιοποίηση έχει οδηγήσει στη δημιουργία όλο και πιο ρευστών κατηγοριών, όπως τεζημιρώνεται από τους όρους διεθνιζός, κρεολός και διαποικιζός κοινωνίες.

Η αξία της όποιας τυπολογίας έγγεεται τόσο στο σκοπο χρήσης της

όσο και στα κριτήρια που τέθηκαν κατά την κατάρτισή της. Αν και η παραδοσιακή ταξινόμηση, που περιγράψαμε στο παρόν κεφάλαιο, είναι αρκετά γενική, εντούτοις οι πιο σύγχρονοι τύποι, όπως εθνοτισμός και εθνικισμός, χαρακτηρίζονται από ακόμη μεγαλύτερη αοριστία. Οι ειδικοί, αξιωνώντας μεγαλύτερη ταξινομική ακρίβεια, ενδέχεται να οδηγηθούν σε μια σειρά από υποτύπους. Οι αγρότες, επί παραδείγματι, υποδιαιρούνται σε πολυάριθμες κατηγορίες (Wolf 1996), ενώ η νεότερη έρευνα φαίνεται να καθιστά αναγκαία τη δημιουργία μιας νέας κατηγορίας «μετα-αγροτών» (postpeasants) (Kearney 1996). Εξάλλου, ο εκάστοτε ειδικός σε μια συγκεκριμένη πολιτισμική περιοχή, όπως είναι η Αρκτική, μπορεί, εστιάζοντας το ενδιαφέρον του στην *ποικιλία* των προσαρμοστικών στρατηγικών, να οδηγηθεί σε μια ολοκληρωτική –και απολύτως δικαιολογημένη– απόρριψη της όποιας τυπολογίας. Πολλοί μεταμοντερνιστές έχουν απορρίψει κάθε είδους ταξινόμηση με την αιτιολογία ότι η ανθρωπολογία είναι μια επιστήμη της *διαφοράς* και η ομαδοποίηση ανόμιων κοινωνιών βάσει αυθαίρετων κριτηρίων είναι περισσότερο επιζήμια παρά χρήσιμη. Παρ' όλα αυτά, όσο οι ανθρωπολόγοι νιώθουν την ανάγκη να συζητούν και να κατανοούν ο ένας τον άλλο, καθίσταται απαραίτητη κάποια μορφή κοινής ταξινόμησης.

Υποδείξεις για περαιτέρω μελέτη

- Cohen, Ronald, και John Middleton (επιμ.) *Comparative Political Systems* (Austin: University of Texas Press, 1967). Παρότι αυτός ο συλλογικός τόμος φαίνεται να βασίζεται σε τυχαία επιλογή, περιέχει μελέτες που πραγματεύονται μια ευρεία ποικιλία πολιτικών τύπων. Μεταξύ των ομάδων αυτών είναι οι Ικουνγκ, οι Εσκιμώοι, οι Ναμπικάρα, οι Μαπούτσιε και οι Ίνκας. Ο κατάλογος των συγγραφέων που έγραψαν τα 20 αυτά άρθρα περιέχει την αφρόκριμα της πολιτισμικής ανθρωπολογίας περί τα μέσα της δεκαετίας του 1960: μεταξύ αυτών οι Claude Lévi-Strauss, Robert Lowie, John Murra, F.C. Bailey και S.N. Eisenstadt.
- Fried, Morton, H., *The Evolution of Political Society* (New York: Random House, 1967). Ο Fried, ταξινομώντας τα πολιτικά συστήματα βάσει της πρόσβασης που μπορεί να έχει ένα άτομο στην εξουσία, διακρίνει ως βασικές κατηγορίες τα ισονομικά, τα ιεραρχικά και τα διαστρωματωμένα συστήματα, τα οποία και περιγράφει διεξοδικά.

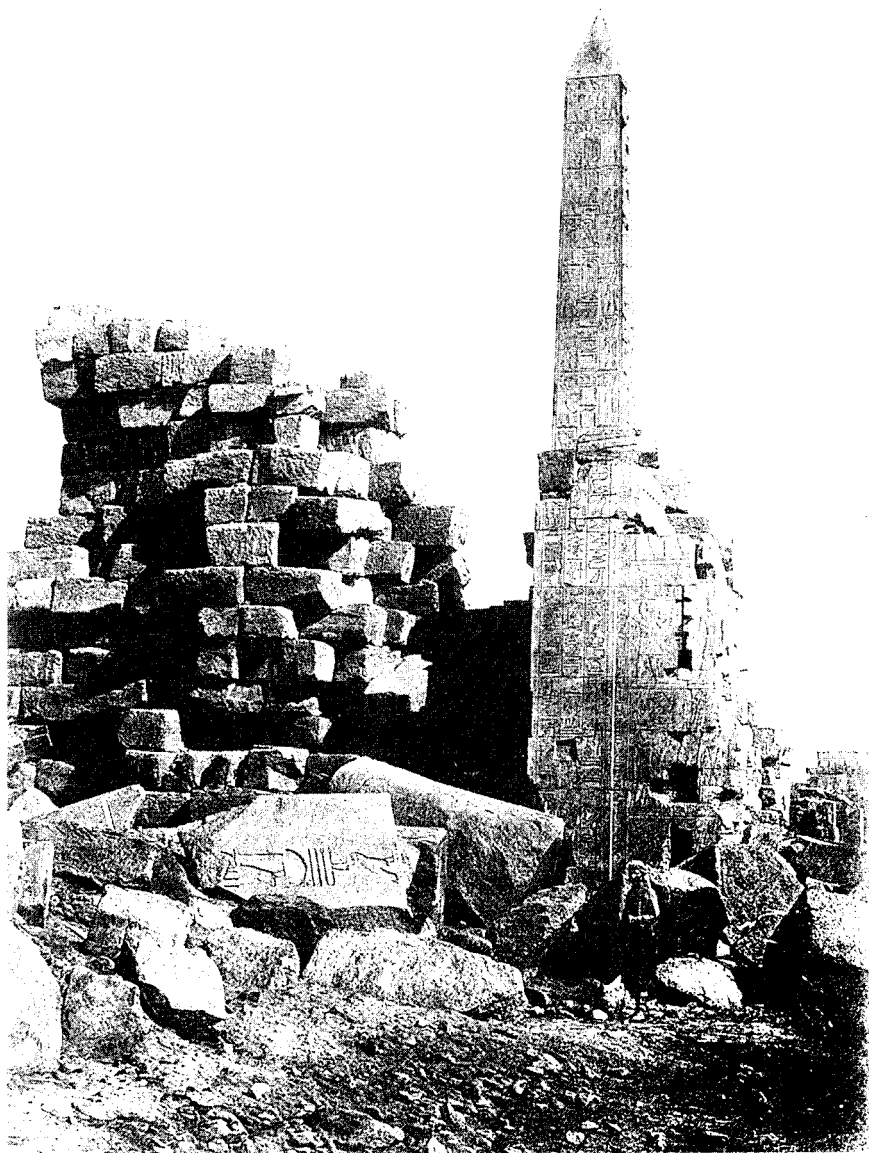
- Johnson, Allen W., και Timothy Earle. *The Evolution of Human Societies: From Foraging Group to Agrarian State* (Stanford, California: Stanford University Press, 1987). Μια εξαιρετικά εύληπτη εξελικτική προσέγγιση που παρέχει μια εναλλακτική τυπολογία έναντι της παραδοσιακής που παρουσιάζεται στο παρόν κεφάλαιο. Κάθε κοινωνικοοικονομική βαθμίδα (οικογένεια, τοπική ομάδα, εδαφική κοινότητα υπό «μεγάλο άνδρα», φυλαρχία, αρχαϊκό κράτος και έθνος-κράτος) περιγράφεται εκτενώς με την παράθεση παραδειγμάτων.
- Levinson, David, και Martin J. Malone. *Toward Explaining Human Culture* (New York: HRAF Press, 1980). Μια αξιοθαύμαστη προσπάθεια να περιληφθούν σε έναν μικρό περιεκτικό τόμο μεγάλο μέρος των πορισμάτων τα οποία προέκυψαν σε σχέση με τις διαπολιτισμικές κανονικότητες από τις στατιστικές μελέτες που βασίστηκαν στην αμερικανική εθνογραφική βάση δεδομένων Human Relations Area Files. Σε αρκετά κεφάλαια του βιβλίου συναντάμε χρήσιμα ποσοτικά στοιχεία που ενισχύουν ή απορρίπτουν τις εικονολογίες για την ταξινόμηση των πολιτικών συστημάτων.
- Service, Elman R. *Primitive Social Organization: An Evolutionary Perspective* (New York: Random House, 1962). Το συγκεκριμένο βιβλίο εδραίωσε ως βασικές βαθμίδες της κοινωνικοπολιτισμικής ενοποίησης τον εσμό, τη φυλή, τη φυλαρχία και το κράτος. Παρά τον υπότιτλό του, είναι σε μεγάλο βαθμό περιγραφικό, ενώ δεν προσπαθεί ιδιαίτερα να αναδείξει τις αιτίες της εξελικτικής αλλαγής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Πριν από 5.500 χρόνια, στις εύφορες από τις εποχικές πλημμύρες πεδιάδες του Τίγρη και του Ευφράτη, σε μια περιοχή που αποτελεί το σημερινό Ιράκ, αναπτύχθηκε ένας τύπος κοινωνίας πρωτόγονος μέχρι εκείνη την εποχή. Είχαν περάσει χιλιετίες κατά τις οποίες οι ανθρώπινοι πληθυσμοί εγκατέλειπαν σταδιακά τον νομαδικό τρόπο αναζήτησης τροφής για να στραφούν αρχικά στην εποχική εγκατάσταση σε οικισμούς όπου άρχισαν να εξημερώνουν μερικά είδη ζώων και να καλλιεργούν φυτά, και αργότερα στη μόνιμη εγκατάσταση σε αγροτικά χωριά. Τώρα εμφανίστηκαν οι πρώτες πραγματικές πόλεις – εμφάνιση που συνοδεύτηκε από μια καινοφανή μορφή πολιτικής οργάνωσης. Ενώ προηγουμένως η κοινωνική δομή βασιζόταν σε συγγενικά δίκτυα, τώρα έκανε την εμφάνισή της μια μόνιμη διοικητική γραφειοκρατία που απαιτούσε δεσμούς αφοσίωσης οι οποίοι υπερίσχυαν της γενεαλογικής γραμμής και του κλαν. Οι τοπικοί αρχηγοί εκχώρησαν μεγάλο μέρος της αυθεντίας τους σε μια κυβερνώσα τάξη που είχε την εξουσία να συγκεντρώνει τα αγροτικά πλεονάσματα και να επιστρατεύει τα απαραίτητα εργατικά χέρια για την κατασκευή μεγαλεπήβολων αρδευτικών έργων και μεγαλοπρεπών κτισμάτων. Οχυρωμένες πόλεις, όπως η Ουρούκ και η Ουρ, υπερέβαιναν σε πληθυσμό τους 40.000 «πολίτες». Μια κάστα κατ' έπαγγελμα ιερέων προΐστατο σε μια πολύπλοκη θρησκεία που υπαγόρευε την ύπαρξη ναών για την άσκηση της θρησκευτικής λατρείας. Επαγγελματίες τεχνίτες κατασκεύαζαν τα μαχαίρια από οψιδιανό, όπως και τα χρυσά και ασημένια ειδώλια, που έμελλε μέσω των εμπορικών δικτύων να συνδέουν μεταξύ τους αχανείς περιοχές. Το κράτος είχε γεννηθεί.

Στις μέρες μας, που οι εθνικοί πληθυσμοί ανέρχονται σε εκατοντάδες

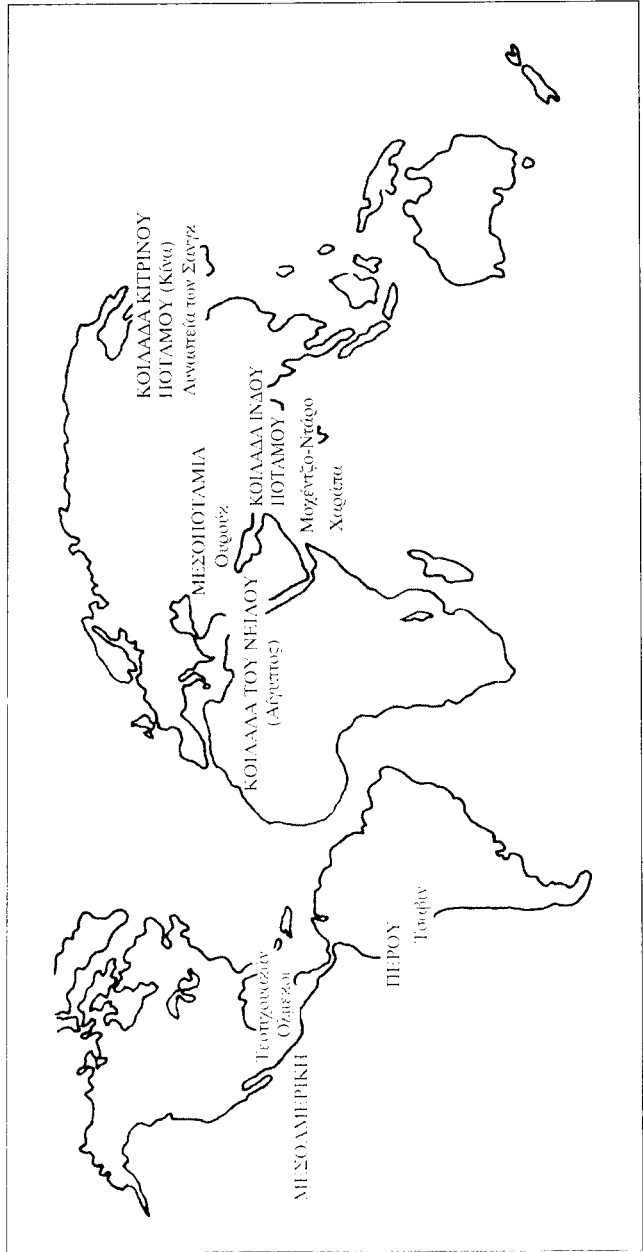
Η *αρχαία Αίγυπτος οργανώθηκε στα έξι ποταγογενή ζώατη του κόσμου, δηλαδή στα ζώατη που αναπτύχθηκαν δίχως να έχουν δεχτεί τις επιρροές προηγούμενων ζώατων. Η γέννηση των ζώατων αυτού μπορεί εν μέρει να οφείλεται στις δημογραφικές πιέσεις που ασζούνταν εντός των ορίων μιας στενής λωοίδας γης περικυκλωμένης από έρημο. Με την εντατική παραζώωση της Βιβλιοθήκης του Κοζζούσου (ΗΠΑ).*

εξατομμύρια και η εξουσία είναι τόσο συγκεντρωμένη, ώστε μια λέξη ενός προέδρου είναι αρκετή για να στείλει πολυάριθμους στρατούς σε οποιοδήποτε μέρος του κόσμου, είναι ίσως δύσκολο να αντιληφθούμε το πόσο σημαντικές ήταν οι 13 αυτές –ή περίπου τόσες– μικρές πόλεις-κράτη που αποτελούσαν τη λεγόμενη Σουμερία. Ακριβώς όπως δικαιούμαστε να μιλάμε περί αγροτικής ή βιομηχανικής επανάστασης, επισημαίνοντας τεράστια ποιοτικά άλματα στο επίπεδο της κοινωνικής πολυπλοκότητας, έτσι και εν προκειμένο μπορούμε να αναφερθούμε σε μια κρατική επανάσταση. Αν και μπορεί να υπάρξει διάσταση απόψεων ανάμεσα σε διάφορες έγκυρες πηγές για τα προσδιοριστικά χαρακτηριστικά του πρώιμου κράτους, εντούτοις η σημασία του δεν επιδέχεται καμιά αμφισβήτηση, καθώς αποτελούσε ένα νέο είδος κοινωνίας – ένα σπόρο που ενείχε τον γενετικό κώδικα για τη δημιουργία των γιγαντιαίων εθνών-κρατών του νεότερου κόσμου.

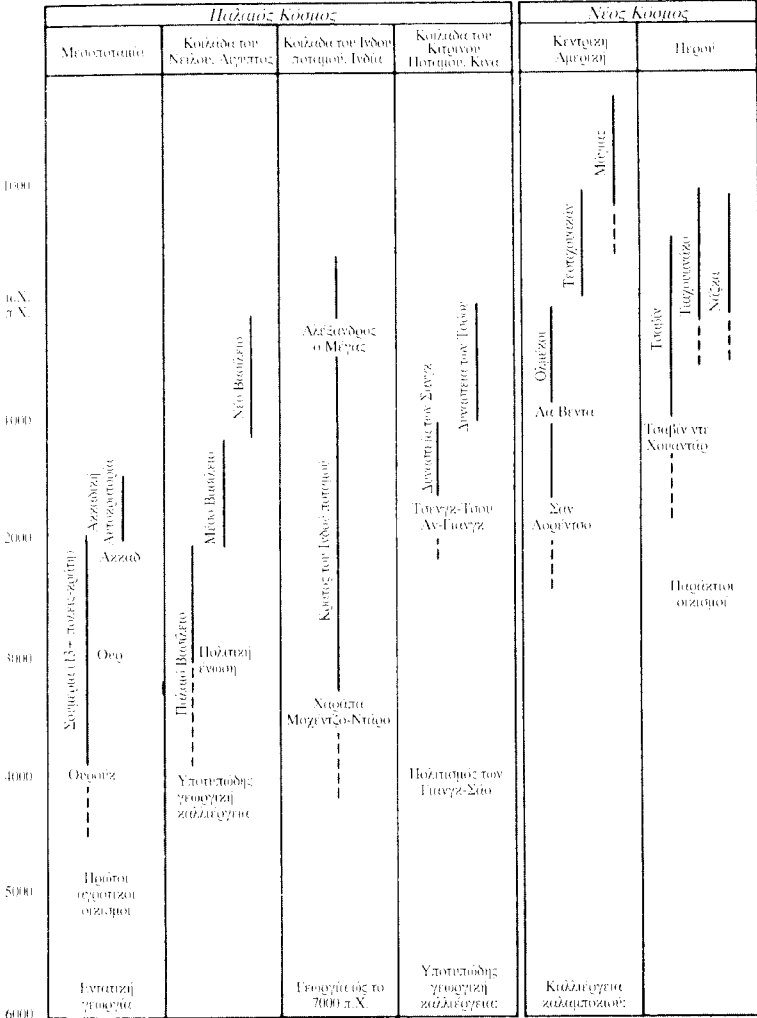
Το κράτος της Μεσοποταμίας γεννήθηκε μέσα από μια μακρόχρονη διαδικασία προσαρμογών σ' ένα συγκεκριμένο περιβάλλον και ένα συγκεκριμένο πλαίσιο κοινωνικών προβλημάτων. Αναδρομικά, ωστόσο, μια τέτοια διαδικασία φαίνεται σχεδόν αναπόφευκτη, δεδομένου ότι ανάλογες προσαρμογές οδήγησαν σε παρόμοιες κοινωνικοπολιτικές δομές στην Αίγυπτο, στην Κοιλάδα του Ινδού ποταμού στην Ινδία και στην Κοιλάδα του Κίτρινου ποταμού στη βόρεια Κίνα, στη Μεσοαμερική και στο Περού. Αυτά τα «πρωτογενή» κράτη απεικονίζονται στο Χάρτη 3.1. Παρότι τα έξι αυτά κράτη εμφανίστηκαν με διαφορά εκατοντάδων ακόμη και χιλιάδων ετών (βλ. Λιόγραμμα 3.2) και η εμπορική επαφή που υπήρχε ανάμεσα σε ορισμένα απ' αυτά (όπως μεταξύ Ινδίας και Μεσοποταμίας) ήταν ελάχιστη, εντούτοις καθένα απ' αυτά φαίνεται να έχει προέλθει ανεξάρτητα από τα άλλα. Αυτή η διαπίστωση θέτει το εξής ερώτημα: αν η αυτόνομη δημιουργία του κράτους δεν συντελέστηκε μόνο μία αλλά έξι φορές, μπορούν να εντοπιστούν θεμελιώδεις διαδικασίες κοινές σε όλα τα κράτη;

Θέτοντας το συγκεκριμένο ζήτημα σε ένα τελείως διαφορετικό πλαίσιο, θα λέγαμε ότι ορισμένα στοιχειώδη χαρακτηριστικά της κοινωνικής εξέλιξης του ανθρώπου μπορούν να βρεθούν στους πιο στενούς συγγενείς του στο ζωικό βασίλειο. Ανάμεσα στα πρωτεύοντα θηλαστικά που χαρακτηρίζονται από έκδηλο έμφυλο διμορφισμό (διαφορές στο μέγεθος και τη μύκη διάπλαση μεταξύ των φύλων) –όπως είναι οι μπαμπούι-

Χάρτης 3.1: Ηωτογενική ζώνη

Διάγραμμα 3.2: Χρονοδιάγραμμα της εξέλιξης των πρωτογενών κρατών

Πηγές: Claessen 1978· Fagan 1978· Jolly και Plog 1979· Pfeiffer 1977· Wenke 1980.

νοι και οι γορίλες-, συναντάμε ισχυρή αρσενική κυριαρχία, ειδικεύση για αμυντικούς σκοπούς, καθώς και διάφορα πρότυπα μόνιμης οικογενειακής οργάνωσης. Σε ορισμένα είδη πρωτευόντων θηλαστικών η κοινωνική δομή παρουσιάζει εξαιρετικά πολύπλοκες μορφές. Για παράδειγμα, οι κυνοκέφαλοι μπαμπούνιοι ζουν σε σταθερές ομάδες 40 έως 80

μελών, στις οποίες υπάρχει σαφής ιεράρχηση ως προς την κοινωνική θέση, καθώς και σημαντική εξειδίκευση στο επίπεδο των λειτουργιών τόσο μεταξύ των αρσενικών όσο και των θηλυκών μελών. Οι αμαδρουάδες μπαμπούνιοι κυνηγούν σε μικρές ομάδες με ένα αρσενικό μέλος, όταν όμως πρόκειται να κοιμηθούν, συνενώνονται σε στίφη μερικών εκατοντάδων μελών. Ορισμένα πρωτεύοντα είδη κληροδοτούν από γενιά σε γενιά σημαντικές επίκτητες δεξιότητες, ενώ δείχνουν αξιοσημείωτη συνεργατικότητα ως προς την ανατροφή των νεαρών μελών, στην ομαδική άμυνα, το ξειψείρισμα και τη σεξουαλική συμπεριφορά. Ωστόσο, ανάμεσα στα πρωτεύοντα, μόνο το είδος *Homo* κατόρθωσε να διευρύνει με πολιτισμικά μέσα αυτές τις τόσο βασικές προσαρμογές. Τα πιο σημαντικά από αυτά τα μέσα είναι ο συμβολισμός, που επιτελεί τη λειτουργία της μετάδοσης και του εξωραϊσμού των ατομικών και κοινωνικών ιδεών, και η ίση διανομή (αμοιβαιότητα), που αποτελεί τη βάση του καταμερισμού της εργασίας, δημιουργεί το δυναμικό για μια συνεχώς εξελισσόμενη κοινωνική οργάνωση και συνενώνει τις συγγενικές ομάδες.

Από τα 2 ως 3 εκατομμύρια έτη της ανθρώπινης παρουσίας στη Γη, οι άνθρωποι σε ποσοστό που υπερβαίνει το 99% ήταν ενταγμένοι σε μικρούς εσμούς – ευέλικτες, ισονομικές νομαδικές ομάδες που απαρτιζόταν από μερικές διευρυμένες οικογένειες. Καθότι οι σύγχρονοι λαοί κυνηγών-τροφ οσιλλεζτών συναντώνται σε περιβάλλοντα στα οποία επιζοιστούν οριακές συνθήκες, η αναγωγή της κοινωνικής τους οργάνωσης σε μικρούς προγόνους που ζούσαν σε πιο φιλόξενα μέρη και κλίματα χροιάζεται ιδιαίτερη προσοχή. Ωστόσο, αρχαιολογικά τεκμήρια από την παλαιολιθική εποχή υποδηλώνουν ότι η βασική μορφή του εσμού δεν εξελίχθηκε παρά σε μικρό μόνο βαθμό. Ένας λόγος που η δομή αυτή ενδέχεται να διατηρήθηκε επί τόσο μεγάλο διάστημα είναι ότι από εξελικτική άποψη αποτελούσε ένα αδιέξοδο. Καθότι η θηρευτική-τροφ οσιλλεζτική προσαρμογή απαιτεί μια ιδανική σχεδόν οικολογική ισορροπία που υποσχεύει η προσφορά τροφής να είναι μεγαλύτερη από τον ελαστικό πληθυσμό, θα πρέπει οι επιλεκτικές πιέσεις για αλλαγή να ήταν περιορισμένες. Αυτό που χροιάζεται να ερμηνευτεί δεν είναι γιατί αυτή η άσπρος επιτευχμένη προσαρμογή διάρκεσε τόσο πολύ, αλλά γιατί ένας μικρός –αρχικά, πάρα πολύ μικρός– αριθμός ομάδων την εγκατέλειψε για πιο πολύπλοκες μορφές επιβίωσης και κοινωνικής οργάνωσης.

Ριζικά, νέοι τύποι κοινωνικής δομής δεν παρουσιάστηκαν παρά μόνο

όταν η εξημέρωση ορισμένων ζώων και η καλλιέργεια φυτών οδήγησαν στην υιοθέτηση ενός εδραίου τρόπου ζωής και σε μεγαλύτερες δημογραφικές πυκνότητες. Δεν θα πρέπει, ωστόσο, να πιστεύουμε ότι η επανάσταση αυτή ήταν αιφνίδια ή ότι ευθύς εξαρχής οδήγησε στη δημιουργία του κράτους. Παρότι η γεωργία και η κτηνοτροφία αναπτύχθηκαν αυτόνομα, όπως φαίνεται, σε ορισμένες περιοχές του κόσμου, εντούτοις σε λίγες μόνο από αυτές η εξέλιξη οδήγησε στη γέννηση του κράτους. Στην κοιλάδα Τεχοναζάν του Μεξικού, η περίοδος της μετάβασης από τις ομάδες κτηνικών-τροφοσυλλεκτών σε αγροτικά κράτη ξεπερνά τα 7.000 έτη (Flannery 1968). Σε άλλες περιοχές όπου είχε δημιουργηθεί ένα πρωτογενές κράτος, η συγγέντρωση του συστήματος διακυβέρνησης δεν επήλθε παρά μόνο ύστερα από μια μακρά περίοδο που χαρακτηρίστηκε από εδραία γεωργία, μόνιμα χωριά και εκτεταμένα αρωδευτικά έργα.

Αμερικανοί και ολλανδοί ανθρωπολόγοι ασχολήθηκαν ένθερμα με το πρόβλημα της καταγωγής του κράτους (οι Βρετανοί και οι Γάλλοι είχαν την τάση να μη δίνουν μεγάλη σημασία στα εξελικτικά ζητήματα). Μέχρι πρόσφατα, οι θεωρητικοί του είδους υπογράμιζαν το διαχωρισμό των ξέι πρωτογενών κρατών από τα δευτερογενή κράτη (αυτά που αναπτύχθηκαν από ήδη υπάρχοντα κράτη είτε απευθείας είτε ερχόμενα σε επαφή με αυτά). Αφού, ουσιαστικά, όλες οι θεωρίες επικέντρωναν το ενδιαφέρον τους στην πρώτη κατηγορία κρατών, τα διαθέσιμα τεκμήρια ήταν αποκλειστικά αρχαιολογικού χαρακτήρα. Σήμερα, ορισμένοι ερευνητές έχουν εγκαταλείψει αυτόν το διαχωρισμό χάρη μιας τυπολογίας που επιτρέπει να συμπεριληφθούν πρόσφατα κράτη, όπως από της Ανδόλας στην Ουγκάντα, για όσο καιρό αυτά παρέμειναν αναλλοίωτα από την εξωτερική επαφή. Ένα μέρος αυτής της σημαντικής έρευνας θα μας απασχολήσει στη συνέχεια, αλλά πρώτα θα πρέπει να εξετάσουμε τις κλασικές θεωρίες για την καταγωγή του κράτους.

Θεωρίες της εσωτερικής σύγκρουσης

Το δόγμα ότι η εξέλιξη του κράτους ήταν αποτέλεσμα της ταξικής πάλης εκφράζεται έμμεσα σε πολλά γραπτά του Karl Marx. Ωστόσο, οι ιδέες αυτές δεν αποκρυστάλλωθηκαν πλήρως παρά με τη συγγραφή του σημαντικότερου βιβλίου του Frederick Engels, *Η καταγωγή της Οικογένειας*,

της *Ατομικής Ιδιοκτησίας και του Κράτους* ([1891](1972)) που δημοσιεύτηκε μετά το θάνατο του μέντορά του. Σύμφωνα με τον Engels, ο οποίος επηρεάστηκε σε μεγάλο βαθμό από τον αμερικανό εξελικτικό ανθρωπολόγο Lewis Henry Morgan, η παλαιότερη μορφή κοινωνικής οργάνωσης ήταν κομμουνιστική: οι πόροι διανέμονταν εξίσου σε όλους και δεν υπήρχε ισχυρή αίσθηση ατομικής ιδιοκτησίας. Η αύξηση του πλεονάσιματος ως απόρροια της τεχνολογικής καινοτομίας δημιούργησε τις προϋποθέσεις για τη δημιουργία μιας μη παραγωγικής τάξης. Η ατομική ιδιοκτησία δεν είναι παρά το φυσικό επακόλουθο της παραγωγής αγαθών. Αφότου εδραιώθηκε, η ατομική ιδιοκτησία έδωσε ώθηση σε μια σειρά από αναπόφευκτες αλυσιδωτές αιτιώδεις σχέσεις που οδήγησαν στη διαμόρφωση μιας επιχειρηματικής τάξης – η οποία, έχοντας στην κατοχή της τα μέσα παραγωγής, αγόραζε και πουλούσε την ανθρώπινη εργασία. Το γεγονός αυτό επέφερε άριση πρόσβαση στους πόρους και κατ'επέκταση, τεράστιες αποκλίσεις στον ατομικό πλούτο. Προκειμένου να προστατέψει τα ταξικά συμφέροντά της ενάντια στις μάζες των ενεργών παραγωγών, που βίαια επιζητούσαν να έχουν μερίδιο στη δική τους παραγωγή, η ελίτ ήταν υποχρεωμένη να οικοδομήσει μια μόνιμη δομή συγκεντρωτικής ισχύος.

Λαμβάνοντας υπόψη το χρονικό πλαίσιο της συγκεκριμένης ανάλυσης, θα μπορούσαμε να τη χαρακτηρίσουμε προωθημένη και διεισδυτική. Σε αυτή συναντάμε την αντίληψη ότι το πρωταρχικό μέσο οικονομικής ανταλλαγής στην κοινωνία του εσμού και της φυλής είναι η αμοιβαιότητα, καθώς και ότι τα πιο πολύπλοκα συστήματα, είτε αυτά είναι φυλαρχίες είτε βασιλείες είτε γραφειοκρατίες, χαρακτηρίζονται από συγκεντρωση του πλούτου και αναδιανομή του μέσω ενός κεντρικού οργάνου. Ο Engels προβαίνει σε μια αριστοτεχνική εφαρμογή του μαρξιστικού υλισμού στο πλαίσιο της μακροπρόθεσμης κοινωνικής εξέλιξης, θεωρώντας ότι οι βασικές αιτίες της αλλαγής δεν είναι ιδεοκρατικές, αλλά τεχνολογικές και οικονομικές. Μια άλλη θέση που εκφράζεται με σαφήνεια είναι ότι η κοινωνική διαστρωμάτωση αποτελεί μία από τις προσδιοριστικές ιδιότητες του κράτους.

Δυστυχώς, όπως έχει επισημάνει ο Elman Service (1975: 283), «δεν υπάρχει απολύτως κανένα στοιχείο, ούτε στους πρώτους αρχαϊκούς πολιτισμούς, αλλά ούτε και στις φυλαρχίες και τα πρωτόγονα κράτη που γνωρίζουμε μέσω της αρχαιολογικής ή ιστορικής έρευνας, το οποίο να

τεταρτοεισφέρει τη διενεργεία σημαντικών ιδιωτικών εμπορικών συναλλαγών – δηλαδή την ύπαρξη καπιταλισμού». Άλλωστε, αυτές καθαυτές οι έννοιες του σοβιετισμού και του καπιταλισμού φάνονται παρωδίες, όταν προβάλλονται σε κοινωνίες τόσο διαφορετικές από τα σύγχρονα βιομηχανικά κράτη, όπως εκείνες των εσμών και τον φελαρχιών.

Ο Morton Fried (1967), καταρπίζοντας μια εξελικτική τυπολογία των πολιτικών συστημάτων που βασίζεται στην πρόσβαση του ατόμου στους πόρους και στις θέσεις γνήτων, παρωδίαζει μια παρωδία της του μοντέλου της ταξικής σύγκρουσης. Η ίδια η διαμόρφωση διαστροφιάτωσης, με την πραγματική έννοια του όρου, παρωδίαει ο Fried, συνεπάρτα ήδη την έννοια του κράτους, αφού η διατήρηση ενός ταξικού συστήματος απαιτεί τη συγκέντρωση της εξουσίας στα χέρια μιας ελίτ. Η ίδια η φάση αυτού του γεγονότος δημιουργεί συγκρούσεις στο εσωτερικό της κοινωνίας. Η άγνη πρόσβαση στους πόρους και η εξμετάλλευση της ανθρώπινης εργασίας δημιουργούν πιέσεις άγνωστες σε λιγότερο σύνθετες κοινωνίες. Η συγκρούση που απορρέει από την κοινωνική διαστροφιάτωση δεν θα πρέπει να ελλιαβάνεται ως αιτία διαμόρφωσης του κράτους, αλλά απλώς και μόνο ως μια προϋπόθεση για τη δημιουργία του. Η αρχική φάση της κοινωνικής διαστροφιάτωσης είναι τόσο ασταθής, ώστε μια κοινωνία που βρίσεται σε αυτό το στάδιο είναι υποχρεωμένη είτε να οδηγηθεί σε μια χαμηλότερη βαθμίδα οργάνωσης μέσω μιας διαδικασίας αποσύνθεσης είτε να συνεχίσει τη διαδικασία συγκέντρωσης της πολιτικής εξουσίας. Με άλλα λόγια, όταν οι τάξεις αρχίσουν να διαχωρίζονται από τις ερωτήσεις με βάση την κοινωνική θέση του ατόμου ή της συγγενικής ομάδας, απαιτήρη προϋπόθεση για τη δημιουργία του κράτους, με την πραγματική έννοια της λέξης, είναι η αωρετά εσπευομένη ανάληψη της εξουσίας από μια προνομοίχα ελίτ.

Θεωρίες εξωτερικής σύγκρουσης

Στη βιβλική εκδοχή της κοινωνικής εξέλιξης, η ανάπτυξη των πόλεων αποτελεί άμεση απόρροια του αωρετικού φόνου που διέπρωξε ο Κάιν εναντίον του αδελφού του Άβελ. Κατά το δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα, η εμφάνιση του κοινωνικού δαωβνισμού προσέδωσε επιστημονική αξιοπιστία στη συγκρομένη αντίληψη που θεωρεί ότι τα κράτη ξεπήδησαν

μέσα από το αίμα και τον πόλεμο. Ο Herbert Spencer, κυριότερος εκφραστής των πιο βίαιων ερμηνειών της εξελικτικής θεωρίας, εφάρμοσε την ιδέα της «επιβίωσης του καλύτερα προσαρμοζόμενου» (survival of the fittest) αρχικά στο επίπεδο του ατόμου, δεν άργησε, ωστόσο, να την επεκτείνει και στις κοινωνίες. Σύμφωνα με αυτή την αντίληψη, οι πιο ισχυρές, милитарιστικές οργανώσεις κυριαρχούν αναπόφευκτα επί των ασθενέστερων ομάδων, συνενώνοντάς τες υπό μια ισχυρή συγκεντρωτική κυβέρνηση που διαθέτει το μονοπώλιο στη χρήση της βίας. Για να γίνει αυτό, δεν είναι απαραίτητο ο милитарιστικός χαρακτήρας μιας κοινωνικής οργάνωσης να συνοδεύεται και από πολεμικές επιχειρήσεις. Απλώς και μόνο η ύπαρξη μιας εξωτερικής απειλής που καθιστά αναγκαίο έναν μεγάλο μόνιμο στρατό μπορεί να ωθήσει μια κοινωνία με χαλαρή διάθροψη προς την κατεύθυνση μιας ισχυρής συγκεντρωτικής μορφής ηγεσίας. Υποβόσκουσα ή πρόδηλη στις θεωρίες αυτού του τύπου –ο Spencer δεν ήταν παρά ένας ανάμεσα στους πολλούς εκπροσώπους τους– είναι η ιδέα ότι το σύστημα κρατικής διακυβέρνησης έχει ως πρότυπο τη στρατιωτική οργάνωση όσον αφορά στην ιεραρχική δομή και στον συγκεντρωτικό έλεγχο της φυσικής βίας.

Η τάση υπεραπλούστευσης και υπεργενίκευσης που χαρακτήρισε τον 19ο αιώνα είναι εμφανής σ' αυτές τις θεωρίες, που βασίζονται σε μια χονδροειδή παρωνόηση της φυσικής εξέλιξης. Η, μάλλον, κοινότοπη δαρβινική θεωρία ότι η εξέλιξη εδράζεται σ' έναν διαφορικό μηχανισμό αναπαραγωγής (οι γονείς με τους πιο ικανούς προς επιβίωση απογόνους κληροδοτούν περισσότερα χαρακτηριστικά) μετουσιώνεται στο νόμο του ισχυρού παραπέμποντας σε εικόνες μεγάλων τίγρεων που καταβροχθίζουν, ηχηρά και λυσσαλέα, τις μικρές. Όταν μια θεωρία αυτού του τύπου εφαρμόζεται στην κοινωνία, μπορεί κάλλιστα να οδηγήσει –όπως και έγινε– στη φιλοσοφική δικαίωση («Είναι ο νόμος της φύσης, τι να γίνει!») της αποικιοκρατίας, του ιμπεριαλισμού, του μονοπωλιακού καπιταλισμού και κάθε άλλης μορφής εκμετάλλευσης.

Όπως θα δούμε, παρότι η διαπολιτισμική έρευνα ενισχύει όντως την υπόθεση ότι ο πόλεμος και η κατάκτηση αποτελούν σημαντικούς παράγοντες στη διαμόρφωση ορισμένων κρατών, εντούτοις υπάρχουν δύο σημαντικές ενστάσεις στη θεωρία ότι ο πόλεμος είναι η πρωταρχική αιτία: (1) οι δυνάμεις που μπορεί να συγκεντρώσει μια κοινωνία είναι ανάλογες του υφιστάμενου δημογραφικού και οργανωτικού επιπέδου της και,

ως εξ τούτου, ο πόλεμος θα πρέπει να αντιμετωπίζεται περισσότερο ως αποτέλεσμα παρά ως αιτία ενός δεδομένου επιπέδου κοινωνικής ολοκλήρωσης· και (2) ο πόλεμος ανάμεσα σε *q* υλές και *q* υλάωχτες είναι πιο πιθανόν να παρεμποδίσει το σχηματισμό του κράτους παρά να τον προωθήσει, μια και οι ομάδες, όταν απειλούνται από μια δύναμη ισχυρότερη από αυτές, δεν μπορούν παρά να οδηγηθούν σε διασπορά (Price 1979· Service 1971).

Το τελευταίο αυτό σημείο αποτελεί μια προσεξάοχουσα πτυχή της θεωρίας του περιβάλλοντιζου περιορισμού του Robert Carneiro (1967, 1970, 1978). Καθώς ο πόλεμος είναι ουσιαστικά οιοζομενικό *q* ανόμενο και συνήθως έχει ως επακόλουθο να διασποράζει τους ανθρώπους παρά να τους συγκεντρώνει, η σύγκρουση μπορεί να οδηγήσει στο συγκεντρωτικό μόνο σε ειδικές περιπτώσεις. Ο Carneiro, έχοντας μελετήσει τη δημιουργία των πρωτογενών κρατών τόσο στον Παλαιό όσο και στον Νέο Κόσμο, επισημαίνει ότι, σε όλες ανεξαιρέτως τις περιπτώσεις, αυτά δημιουργήθηκαν σε περιορισμένες αγροτικές εκτάσεις, δηλαδή σε εκτάσεις που οριοθετούνταν από βουνά, θάλασσες ή ερήμους. Όταν δεν υπήρχε αυτός του είδους ο περιορισμός, οι δημογραφικές πιέσεις στο περιβάλλον μπορεί να επεξεταθούν προς τα έξω και οι ηττημένοι ενός πολέμου μπορεί να εγκατασταθούν σε μια *άλλη* περιοχή. Αυτό δεν είναι δυνατόν σε περιπτώσεις στις οποίες μια μοναδική εύφορη έκταση περιβάλλεται από άγονα εδάφη. Τότε, η μόνη λύση για την αμβλύνση των δημογραφικών πιέσεων είναι η ενοποίηση και η συνεχής αύξηση της παραγωγικής ικανότητας (αμφότερες αποτελούν χαρακτηριστικά του κράτους), ενώ οι ηττημένοι στον πόλεμο –ελλείψει τρόπου διαφυγής– είναι υποχρεωμένοι να υποταχθούν στους κατακτητές τους. Παρότι οι πόλεμοι ανάμεσα στους Ινδιάνους του Αμαζονίου ήταν συχνά, για λόγους αντεξδίκεσης, προσωπικού γοήτρου ή για την αφαγή γυναικών, εντούτοις αυτοί οι πόλεμοι ποτέ δεν κατέληξαν στην ενορία επιβολή μιας συγκεντρωτικής εξουσίας, καθώς αυτοί οι πληθυσμοί μπορούσαν πάντοτε να βρίσκουν νέες δασικές περιοχές για τη δημιουργία ενός νέου χωριού. Οι παρατοπίματες όμως κοιλάδες της παρόχθιας ζώνης του Περού –περιβαλλόμενες καθώς ήταν από θάλασσα, έρημο και βουνά– δεν πρόσφεραν αυτές τις εναλλακτικές λύσεις. Καθώς τα μικρά, διάσπαρτα χωριά της νεολιθικής εποχής μεγάλωναν και διασπώνταν, στις στενές κοιλάδες άρχισε να παρονοιάζεται αυξανόμενος συνωστισμός. Η εντατικοποίηση της γε-

ωργίας, που επήλθε, μεταξύ των άλλων, με τη δημιουργία αναβαθμίδων, μπορούσε να αποτελέσει μια προσωρινή μόνο λύση του προβλήματος. Οι πόλεμοι αντεκδίκησης μετατράπηκαν σε επεξαπτιζούς πολέμους για την κατοχή νέων εδαφών, με τη μια ομάδα να προσπαθεί να αυξήσει την παραγωγική της ικανότητα σε βάρος της άλλης. Ωστόσο, οι ασθενέστεροι σ' αυτές τις συγκρούσεις δεν μπορούσαν να βρουν έναν τόπο διαφυγής που θα μπορούσε να τους εξασφαλίσει ακόμη και τη στοιχειώδη συντήρηση ή υποταγή σε μια κυρίαρχη δύναμη ήταν η μοναδική βιώσιμη στρατηγική επιβίωσης. Κατ' αυτό τον τρόπο, ένας αριθμός ανεξάρτητων φυλαρχιών βοήθησε υπό την κυριαρχία ενός και μοναδικού ιεραρχικού μιλιταριστικού συστήματος διακυβέρνησης.

Αυτός ο περιορισμός δεν είναι κατ' ανάγκη περιβάλλοντικός, αλλά μπορεί να είναι και κοινωνικός. Οι Γιανομάμο στη ζούγκλα της Βενεζουέλας δεν υφίστανται κάποιου είδους περιβάλλοντικό περιορισμό, ωστόσο η διάσπαση των χωριών και η επέκτασή τους σε παρθένα εδάφη είναι πιο εύκολη για όσους βρίσκονται στην περιφέρεια της φυλετικής ομάδας παρά για όσους βρίσκονται κοντά στο κέντρο της. Σύμφωνα με τη θεωρία του Carniero, τα κεντρικά χωριά, που περιβάλλονται από άλλα εχθρικά χωριά, θα έπρεπε να είναι συνήθως μεγαλύτερα και να έχουν πιο ισχυρούς ασχηγούς από τα περιφερειακά χωριά – όπως και ισχύει. Παρότι η απόσταση που χωρίζει τους Γιανομάμο από την πολιτισμική ολοκλήρωση σε κρατικό επίπεδο είναι μεγάλη, εντούτοις τα κοινωνικά περιορισμένα χωριά παρομοιάζουν όντως μεγαλύτερη ροπή προς το συγκεντρωτισμό.

Ο Carniero θεωρεί ότι οι συγκεκριμένες διαδικασίες διέπονται από την αχρή του ανταγωνιστικού αποκλεισμού, ο οποίος προέρχεται από την εξελικτική βιολογία. Σύμφωνα με αυτή την αχρή, δύο είδη που καταλαμβάνουν και εκμεταλλεύονται το ίδιο μερίδιο του βιότοπου δεν μπορούν να συνυπάρχουν εσαεί, αλλά το ένα είναι αναγκασμένο να εξολοθρευτεί το άλλο. Προβάλλοντας αυτήν τη θεωρία στις κοινωνίες, ο Carniero επισημαίνει ότι, σε ολόκληρη την ιστορική διαδρομή, οι φυλαρχίες πάντοτε συνενώνονταν σε κράτη και τα κράτη έκαναν πολέμους για τη δημιουργία μεγαλύτερων κρατών, ενώ ο ανταγωνισμός και η επιλογή προσανατολιζόνταν, σε αυξανόμενο βαθμό, σε ολοένα και μεγαλύτερες μονάδες. Ο Carniero, χωρογραφώντας τη συνεχή μείωση του αριθμού των αυτόνομων πολιτικών μονάδων ανά τον κόσμο από το 1000 π.Χ.,

οδηγείται στην πρόβλεψη ότι η πολιτική ένωση ολόκληρων του πλανήτη θα είναι γεγονός περί το 2300 μ.Χ. (Παρ' όλα αυτά ο διαμελισμός της σοβιετικής αυτοκρατορίας και η τάση που χαρακτηρίζει την παγκόσμια κοινωνία να παρεμβαίνει για να εμποδίσει διακρατικούς πολέμους, φανερώνουν ότι μπορεί να υπάρχουν και αντίθετα ρεύματα που λειτουργούν ενάντια στην άνευ όρων ολοκλήρωση.)

Πληθυσμός και άρδευση

Ο πληθυσμός της Γης, που γύρω στο 23000 π.Χ. ανερχόταν κατ' εκτίμηση σε 3,5 εκατομμύρια ανθρώπους, ξεπέρασε το 2000 μ.Χ. τα 6 δισεκατομμύρια, ενώ η δημογραφική πυκνότητα αυξήθηκε από 0,1 ανθρώπους ανά τετραγωνικό μίλι στους 124 (Campbell 1979: 462-63). Ο συσχετισμός ανάμεσα στη συγκεντρωμένη δημογραφική αύξηση και τη δημιουργία του κράτους έχει επισημανθεί από όλους σχεδόν τους εξελικτιστές πολιτισμολόγους. Ο Robert Carneiro (1967), που χαρακτηρίσθηκε τη σχέση ανάμεσα στη δημογραφική αύξηση και την κοινωνική πολυπλοκότητα σε 46 κοινωνίες, οδηγήθηκε στο συμπέρασμα ότι η στατιστική αντιστοιχία ανάμεσα στις δύο μεταβλητές ήταν σημαντική. Παρότι η εν λόγω αντιστοιχία άρχισε, έστω και σε μικρό βαθμό, ως προς την αριθμητική πυκνότητα (δηλαδή τη μέση τιμή του αριθμού των ανθρώπων ανά τετραγωνικό μίλι στο σύνολο μιας εδαφικής επικράτειας), η σχέση ανάμεσα στα συγκεντρωμένα μεγέθη είναι πολύ πιο εμφανής, όταν λαμβάνεται υπόψη μόνο η οικονομική πυκνότητα. Η οικονομική πυκνότητα εκφράζει τη σχέση ανάμεσα στον πληθυσμό και τους παραγωγικούς πόρους. Για παράδειγμα, στην Αίγυπτο η πλειονότητα του πληθυσμού είναι συγκεντρωμένη σε μια στενή λωρίδα εύφορης γης στις δύο όχθες του Νείλου.

Σύμφωνα με τον οικονομολόγο των αρχών του 19ου αιώνα Thomas Malthus, οι ασθένειες, οι λιμοί και οι πόλεμοι αποτελούν ελεγκτικούς παράγοντες της δημογραφικής αύξησης, ώστε να μην υποσχελάσει την προσφορά τροφής. Ωστόσο, αν αυτή ήταν η μοναδική αρχή που διέπει τη συγκεντρωμένη σχέση, τότε η δημογραφική αύξηση θα είχε σταθεροποιηθεί σε πολύ χαμηλότερο επίπεδο απ' ό,τι σήμερα. Οι δημογραφικές πιέσεις επί της προσφοράς τροφής μπορούν καλύτερα να προκαλέσουν την αμοιβαία αντίθετη αντίδραση από αυτή που υπαγορεύει η μαλθουσιανή

θεωρία των ελεγχτικών παραγόντων. Δηλαδή, μπορεί να αυξηθεί η ίδια η προσφορά τροφής ως αποτέλεσμα μιας οποιασδήποτε μορφής εντατικοποίησης της παραγωγής, που συχνά οφείλεται στην ανάπτυξη μιας νέας τεχνολογίας ή τη βελτίωση μιας ήδη υπάρχουσας. Η άρδευση, οι γεωργικές αναβαθμίσεις, η λίπανση του εδάφους, η χρήση της ζωικής ενέργειας, η καλλιέργεια μεγαλύτερης ποικιλίας φυτών καθώς και η αξιοποίηση ανεκμετάλλετων εδαφών μπορεί να αυξήσουν σημαντικά τη φέρουσα ικανότητα μιας συγκεκριμένης περιοχής. Οι επακόλουθες αυξήσεις στη δημογραφική πυκνότητα απαιτούν πιο πολύπλοκες μορφές κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης. Η Ester Boserup (1965) προέβη στην πιο διεξοδική ανάλυση αυτής της σχέσης ανάμεσα στον πληθυσμό και την κοινωνική εξέλιξη. Ο Michael Harner (1970), εμφανίζοντας μια ελαφρώς διαφορετική εκδοχή αυτής της θεωρίας, διατείνεται ότι οι δημογραφικές πιέσεις δεν είναι μόνο άμεσα υπεύθυνες για την όποια μορφή εντατικοποίησης στην παραγωγή τροφίμων, αλλά επίσης οδηγούν σε άμεση πρόσβαση στους πόρους και, κατά συνέπεια, σε αυξανόμενη κοινωνική διαστροφιάωση.

Η σημασία των αρδευτικών έργων για τη διαμόρφωση του κράτους είχε ήδη αναγνωριστεί από τον Marx και τον Engels, που είχαν επισημάνει στα γραπτά τους ότι μια σημαντική διαφορά ανάμεσα στις αγροτικές κοινωνίες μικρής κλίμακας και τις κρατικές κοινωνίες ήταν ότι οι τελευταίες απαιτούσαν την υποστήριξη εκτεταμένων αρδευτικών έργων. Αλλά και πιο πρόσφατα, στο έργο του Julian Stewart (1955) η άρδευση παρουσιάζεται ως ο θεμελιώδης μηχανισμός για την ανάπτυξη του κράτους, καθώς η εντατικοποίηση της παραγωγής που επέφερε ο έλεγχος των υδάτων δημιούργησε τις προϋποθέσεις για μεγάλες δημογραφικές πυκνότητες, ενώ η κατασκευή μαζικών υδραυλικών συστημάτων απαιτούσε νέα επίπεδα κοινωνικής οργάνωσης, εξουσίας και συντονισμού της εργασίας.

Ωστόσο, ο Karl Wittfogel (1957) ήταν εκείνος που ανέπτυξε τόσο ενδελεχώς την υδραυλική θεωρία, ώστε σήμερα το όνομά του να θεωρείται άμεσα συνδεδεμένο με αυτή. Οι καλλιεργητές της νεολιθικής εποχής στις περιοχές με πρωτογενή κρατική ανάπτυξη, όπως η Αίγυπτος ή οι παραποτάμιες κοιλάδες του Περσίου, βασιζόνταν στις πλημμύρες για την άρδευση της γης τους· τα χωράφια τους ποτίζονταν μία φορά το χρόνο από τις ετήσιες πλημμύρες που εναπόθεταν καινούργιο χώμα. Ωστόσο, ο τρό-

πος αυτός άρδευσης δεν είναι σταθερός, ενώ ακόμη και στην καλύτερη περίπτωση δεν μπορεί παρά να δώσει μόνο μία συγκομιδή ετησίως. Καθώς οι κάλλιεργητές άρχισαν με αναχώματα και δεξαμενές να ελέγχουν σταδιακά τις πλημμύρες, έμαθαν να διαμείζουν το πολύτιμο ύδωρ και να διατηρούν αποθέματα τα οποία αργότερα μπορούσαν να διοχετεύουν εκεί που χρειαζόταν μέσω ενός δικτύου από κανάλια. Τα πρώτα αρδευτικά έργα ήταν μικρά και πρωτόγονα, μια και βασίζονταν στην εργατική δύναμη που παρείχαν μερικά γειτονικά αγροκτήματα. Καθώς όμως μεγάλωνε η παραγωγική ικανότητα της γης και ο πληθυσμός αυξανόταν ραγδαία, τα αρδευτικά έργα άρχισαν να γίνονται πιο μεγάλα και σύνθετα. Έτσι, δημιουργήθηκε μια ομάδα ειδικών αρμόδια για το σχεδιασμό και το συντονισμό της κατασκευής αυτών των συστημάτων, ενώ αργότερα ανέλαβε και τον έλεγχο της ροής των υδάτων. Η ομάδα αυτή, που κυριολεκτικά κρατούσε στα χέρια της τη ζωή της κοινότητας, εξελίχθηκε σε μια διοικητική ελίτ που ασχούσε τη διακυβέρνηση σε δεσποτικά, συγκεντρωτικά κράτη).

Παράδοξως, το πρότυπο αυτό είχε ευρεία διάδοση. Τα αρδευτικά έργα φαίνεται ότι είχαν βαρύνουσα σημασία σε όλα τα πρωτογενή κράτη. Αν και παλαιότερα υπήρχε η άποψη ότι οι Μάγιας που ζούσαν στις πεδιάδες της Χερσονήσου Γιουκατάν στο Μεξικό αποτελούσαν εξαίρεση, εντούτοις πρόσφατες αεροφωτογραφίες πιστοποίησαν ότι και ο πολιτισμός (civilization) των Μάγιας βασιζόταν σε προηγμένα αρδευτικά έργα. Ωστόσο, η υδραυλική θεωρία δεν θα πρέπει να ερμηνεύεται σ' ένα τόσο αυστηρό πλαίσιο αιτίας-αποτελέσματος: σε ορισμένες περιοχές προηγμένα αρδευτικά έργα εμφανίστηκαν πολύ πριν από τη δημιουργία του κράτους, ενώ σε άλλες (όπως στη Μεσοποταμία) συστήματα ελέγχου των υδάτων δεν κατασκευάστηκαν σε μεγάλη κλίμακα παρά μόνο αρκετό καιρό μετά τη δημιουργία του κράτους. Άλλωστε, στις νοτιοδυτικές περιοχές της Β. Αμερικής, όπως και σε άλλες περιοχές, μεγάλα υδραυλικά έργα υπήρχαν επί αιώνες δίχως να καθιστούν απαραίτητο τον πολιτικό συγκεντρωτισμό. Τέλος, εντελώς ανεπαρκής παρουσιάζεται η εφαρμογή της συγκεκριμένης θεωρίας στα δευτερογενή κράτη, καθώς πολλά από αυτά διέθεταν τις πλέον υποτεπώδεις αρδευτικές μεθόδους.

Οι ενστάσεις αυτές μπορεί όμως να είναι και άστοιες. Σύμφωνα με τον Marvin Harris (1977), η θεωρία του Wittfogel δεν αφορά σ' αυτή καθαυτή την προέλευση του κράτους, αλλά μάλλον στην ανάπτυξη συγκεκριμέ-

νων μορφών διαχειριστικών συστημάτων. Η υπόθεση ότι μια συγκεντρωτική δεσποτική εξουσία περιέβαλε τη διαχείριση των υδάτινων αποθεμάτων δεν σημαίνει κατ' ανάγκη και άρνηση της σημασίας της δημογραφικής πυκνότητας, του εμπορίου, του πολέμου, του περιβάλλοντικού περιορισμού και άλλων παραγόντων που διαδραματίστηκαν καθοριστικό ρόλο στην αυξανόμενη ενοποίηση της κοινωνίας.

Ο Harris, στο *Cannibals and Kings* (1977), ενσωματώνει τις δημογραφικές πτήσεις, την υδροαλιική θεωρία και τον περιβάλλοντικό περιορισμό σε μια σύνθετη θεωρία στην οποία η κοινωνική οργάνωση και η ιδεολογία εκλαμβάνονται ως επακόλουθα της τεχνολογικής προσαρμογής της κοινωνίας στο φυσικό της περιβάλλον. Ο Harris, στην αρχή του έργου του, παραθέτει τις κύριες ενστάσεις του στις θεωρίες δημογραφικής πίεσης, επισημαίνοντας ότι οι πληθυσμοί σιγήθως εμφανίζουν την τάση να σταθεροποιούνται σε επίπεδα αρκετά χαμηλότερα από τη φέρουσα ικανότητα της γης. Στην πραγματικότητα, όλες οι κοινωνίες διαθέτουν πολιτισμικά μέσα για να υποκαθιστούν τους μάλλον σπανούς παράγοντες δημογραφικού ελέγχου. Οι ομάδες κυνηγών-τροφοσυλλεπτών διατήρησαν μια σχετική δημογραφική ισορροπία επί δεκάδες χιλιάδες χρόνια και οι λίγες κοινωνίες του είδους που επέζησαν έως σήμερα εξαρτώνται από την ισορροπία ανάμεσα στον πληθυσμό και τα αποθέματα τροφής. Σε όλες τις προβιομηχανικές κοινωνίες, πρακτικές όπως η θανάτωση των θηλυκών βορσών, η δίχρονη ή τριχρονη απεργόρευση των σεξουαλικών επαφών με γυναίκες μετά την τεχνολογία και ο παρατεταμένος θηλασμός (που καθυστερεί την ωορρηξία) βοηθούσαν στη διατήρηση της ισορροπίας ανάμεσα στον πληθυσμό και την παραγόμενη τροφή. Η ελληνική ελέγχον ως προς τη δημογραφική αύξηση δεν εμφανίστηκε παρά μονάχα σε πιο πρόσφατες εποχές. Αν όμως η δημογραφική ισορροπία αποτελούσε τον κανόνα στις περισσότερες προβιομηχανικές κοινωνίες, τότε γιατί η δημογραφική αύξηση έφτασε σ' ένα σημείο που επέβαλε πιο σύνθετες μορφές κοινωνικής οργάνωσης;

Η ερμηνεία που δίνει ο Harris στο ερώτημα αυτό είναι ότι κατά την πλειστοκαινή εποχή, που διήρκεσε μέχρι και πριν από 10.000-15.000 χρόνια περίπου, οι ομάδες των κυνηγών βασιζόνταν για την επιβίωσή τους στην αιθονία μεγάλων θηραμάτων, και οι πληθυσμοί σταθεροποιήθηκαν σε επίπεδα ανάλογα με τους συγκεκριμένους διατροφικούς πόρους. Στο τέλος της πλειστοκαινής εποχής η εξαφάνιση, για λόγους που

δεν έχουν πλήρως αποσαφηνιστεί, εκατοντάδων ειδών μεγάλων θηραμάτων, οδήγησε σε αυξανόμενο βαθμό τους ανθρώπους σε εναλλακτικές πηγές τροφής. Αν και πάντοτε υπήρχαν αυτοφυή φυτά που θα μπορούσαν να καλλιεργηθούν, εντούτοις λόγοι που σχετίζονταν με την αναλογία κόστους-οφέλους ανέστειλαν την καλλιέργειά τους: δίχως τις δημογραφικές πιέσεις, το κυνήγι και η αναζήτηση τροφής στο φυσικό περιβάλλον αποτελούσαν τον πιο ενδεδειγμένο τρόπο για την κατανάλωση των λιγότερων θερμιδών. Όταν όμως πλέον άρχισαν να καλλιεργούνται ορισμένα φυτά, αυξήθηκε η φέρουσα ικανότητα της γης, συντελώντας στη δημογραφική αύξηση. Αν και ο πληθυσμός παρονοίαζε την τάση να σταθεροποιείται τελικά σε ένα επίπεδο, ωστόσο με την πάροδο του χρόνου –ενδεχομένως και εκατοντάδων ετών– η παραγωγικότητα άρχισε αναπόφευκτα να εμφανίζει σταδιακή μείωση, καθώς η γεωργική γη έχανε θρεπτικά ουσιαστικά και η ανάγκη να εξασφαλιστούν οι απαραίτητες ζωικές πρωτεΐνες οδήγησε στην υπερθήρευση. Με άλλα λόγια, πιέσεις δεν δημιουργούνται μόνο από τη δημογραφική αύξηση, που μπορεί να συντελείται με αρκετά αργό ρυθμό, αλλά και από μια φυσική μείωση στην παραγωγικότητα της γης.

Στις φυλετικές κοινωνίες, η επικράτηση ενός «ομπλέγματος ανδρικής ανωτερότητας» ως απόρροια των συνεχών πολέμων αποτελεί ένα μέσο άσκησης δημογραφικού ελέγχου. Η υπερθήρευση της ανδρικής αγριότητας αποδυναμώνει την αξία των γυναικών, έτσι ώστε η βρεφοκτονία των θηλέων –αδιαμφισβήτητα ένας από τους πιο αποτελεσματικούς τρόπους δημογραφικού ελέγχου– να αποτελεί ουσιαστικά κανόνα (ορισμένες κοινωνίες έχουν θεσμοποήσει τη θανάτωση του πρωτότοκου τέκνου, αν αυτό είναι κορίτσι). Οι αγροτικές κοινωνίες έχουν μια διαφορετική εναλλακτική λύση: αντί να μειώσουν τον πληθυσμό τους, μπορούν να αυξήσουν το εργασιακό τους φορτίο ή να αυξήσουν την παραγωγή με την εισαγωγή μιας νέας τεχνολογίας. Αυτό οδηγεί σε αγροτικά πλεονήματα που συγκεντρώνονται και αναδιανέμονται από τους «μεγάλους άνδρες» – ένας ρόλος που όχι μόνο τους αποδίδει αξία και εξουσία, αλλά εξασφαλίζει και τη διατήρησή τους. Αυτοί οι αρχηγοί –συνήθως και πολέμαρχοι– εκτός από το ρόλο του αναδιανομέα αναλαμβάνουν και το ρόλο μιας συγκεντρωτικής δύναμης και αναγκαστικού. Στο συγκεκριμένο σημείο, ο Harris αναφέρεται τόσο στη θεωρία του περιορισμού του Carniero όσο και στην υδραυλική θεωρία του Wittfogel, για να παρου-

σιάζει τις συνθήκες γάτω από τις οποίες συνεχιζόταν ο συγκεντρωτισμός έως ότου διαμορφωθεί το κράτος.

Για τον Harris, ο πληθυσμός συνιστά το αοχιζό έναυσμα σε όλη αυτήν τη διαδικασία· αντιστρέφοντας όμως τη θεωρία της Boserup, θεωρεί ότι ένας σχετικά σταθερός πληθυσμός προσαρμόζεται στην ελάττωση των αποθεμάτων τροφής. Ένα βασικό στοιχείο της θεωρίας του –όχι και τόσο ελπιδοφόρο για το μέλλον του ανθρώπινου Πολιτισμοῦ– είναι ότι, εφόσον κάθε μορφή παραγωγικότητας είναι αναπόφευκτο να οδηγήσει σε σταδιακή εξάντληση των πρωτογενών πόρων, όλες οι κοινωνίες εξαναγκάζονται αργά ή γρήγορα να επιλέξουν είτε να καταρρεύσουν είτε να προχωρήσουν σ' ένα νέο επίπεδο εντατικοποίησης. Από τη στιγμή που η εξημέρωση των ζώων και η καλλιέργεια των φυτών αποτελεί τη βάση της επιβίωσης, δεν είναι εφιακή η μακροπρόθεση σταθεροποίηση.

Η επιχειρηματολογία του Harris, παρότι ευλόγοφανής, επιδέχεται αμφισβήτηση. Η δημιουργία του κράτους συντελέστηκε σε τόσο μεγάλο διάστημα μετά το τέλος της πλειστόκαινης εποχής –χιλιάδες χρόνια μετά–, ώστε η μεταξύ τους σχέση μοιάζει, αν μη τι άλλο, ισχνή. Οι δημογραφικές πιέσεις στους πόρους δεν μπορούν να συσχετιστούν με τη μείωση της παραγωγικότητας σε κάθε περιοχή όπου εμφανίστηκε ο πολιτικός συγκεντρωτισμός. Εξτός αυτού, η Boserup, δικαιολογημένα ίσως αποδίδει μεγαλύτερη έμφαση στη δημογραφική αύξηση και λιγότερη στη μείωση των πόρων. Ακόμη και σχετικά ελάχισσες αλλαγές στη διατροφή μπορούν να μεταβάλουν ριζικά το μέγεθος ενός πληθυσμού. Τα αποθέματα τροφής παρουσιάζουν αρκετά μεγάλη ελαστικότητα και μπορούν εύκολα να επηρεαστούν είτε από τον επαναπροσδιορισμό των αξιοποιήσιμων διατροφικών πόρων είτε από μικρές τεχνολογικές μεταβολές. Όπως έχουν υπογραμμίσει ο Harris και άλλοι μελετητές, η δημογραφική αύξηση μπορεί όντως να χρειάζεται ερημνεία, που όμως δεν χρειάζεται να είναι διεξοδική.

Η θεσμοποίηση της ηγεσίας

Στο έργο του *Origins of the State and Civilization* (1975) ο Elman Service προτείνει μια «ενοποιητική» θεωρία. Αφού μελέτησε διεξοδικά την άνοδο των έξι αοχαϊκών πρωτογενών κρατών, καθώς και ορισμένων νεότε-

ρων προτόγονων κρατών, οδηγήθηκε στην απόρριψη των «συγκροισιζών» θεωριών. Ο Service υπογραμμίζει ότι ο πόλεμος και οι κατακτήσεις αποτελούν τόσο οικουμενικά στοιχεία της ανθρώπινης εμπειρίας, ώστε δεν μπορούν να θεωρούνται αυτές μιας ιδιαίτερης μορφής κοινωνικής οργάνωσης, ενώ «οι μόνες περιπτώσεις που ο πόλεμος οδηγεί σε μόνιμη υποτέλεια είναι αυτές όπου υπάρχει ήδη ένα σύστημα συγκεντρωτικής διακυβέρνησης» (Service 1975: 271). Στα επιχειρήματα περί άρδευσης και άλλων μορφών εντατικοποίησης μπορεί κανείς να αντιπαραβάλλει πλείστες όσες εξαιρέσεις. Για παράδειγμα, στο αρχαίο Περσού, η αγροτική εντατικοποίηση επιτεύχθηκε με την κατασκευή αρδευτικών καναλιών 1.500 χρόνια πριν από το πρώτο πραγματικά εξαστισμένο κράτος. Η αντίληψη ότι οι δημογραφικές πιέσεις δημιουργούν συγκρούσεις που μπορούν να επιλυθούν μόνο με συγκεντρωτικά συστήματα διακυβέρνησης δεν ευσταθεί κατ' ανάγκη, καθότι οι πιέσεις του είδους θα μπορούσαν καλύτερα να οδηγήσουν σε αυξημένο επιμερισμό της εξουσίας.

Τα αρωνητικά αυτά συμπεράσματα απορρέουν από μια ιδιαίτερη ανάγνωση των δεδομένων και δεν φαίνονται ικανά να πείσουν έναν ένθερμο υποστηρικτή μιας από τις απορριφθείσες θεωρίες. Στην πραγματικότητα, αν και ο Service καταδικάζει ειδικά τη συγκροισιακή θεωρία, αυτό που απορρίπτει εμμέσως είναι ο πολιτισμικός υλισμός, μετατοπίζοντας το επίκεντρο της επιχειρηματολογίας από τους οικολογικούς προσδιοριστικούς παράγοντες στις στρατηγικές λήψης αποφάσεων.

Ο Service ανακαλύπτει μια λογική εξελικτική αλληλουχία σε όλο το φάσμα της ανισότητας – από τη βασική ανισότητα που είναι εγγενής στην ανθρώπινη κοινωνία ως και τη θεσμοθετημένη, συγκεντρωτική ανισότητα. Σε όλες τις κοινωνίες, ακόμη και σε εκείνους τους εσμούς και τις φυλές που χαρακτηρίζονται από τη μεγαλύτερη ισονομία, ορισμένα άτομα υπερέχουν χάρη στην εξαιρετική τους ικανότητα σε κάποιον τομέα, την ευφυΐα, τη δύναμη ή την ομορφιά τους. Παρότι είναι απολύτως φυσικό να αποδίδεται ιδιαίτερο γόητρο σ' αυτά τα άτομα, εντούτοις οι προκύπτουσες ανισότητες παραμένουν σε ατομικό μάλλον παρά σε ταξικό επίπεδο, ενώ δεν αποφέρουν προνόμια ή πλούτο. Ορισμένες συγκεκριμένες συνθήκες ευνοούν συνήθως τη συγκέντρωση των προσπαθειών – όπως, λ.χ., όταν διάφοροι οικολογικοί θώκοι επιβάλλουν την εξειδίκευση της παραγωγής και το συμβιωτικό εμπόριο ή όταν η συνεργατική προσπάθεια σε δημόσια έργα απαιτεί καταμερισμό της εργασίας. Αυτές οι συν-

θήκες ευνοούν και τη συγγεντροπιζή αναδιανομή, την οποία θα διαχειριστούν, όπως είναι φυσικό, τα πλέον διακεκομμένα μέλη μιας κοινωνίας (όπως οι Μεγανήσοι «μεγάλοι άνδρες», που συνήθως είναι πολέμαρχοι). Τα προφανή οφέλη που προσφέρει η συγγέντρωση αυτού του είδους θα οδηγήσουν με ραγδαίο ρυθμό σε ολοένα και μεγαλύτερη συγγέντρωση στο επίπεδο της διοίκησης. Αυτή η ενίσχυση της ηγεσίας, παρότι οικονομική, δεν βσιφίζεται στην ιδιοκτησία, όπως θα διατεινόταν ο Engels, αλλά είναι μάλλον «το αποτέλεσμα μιας μορφής εξάρτησης που στην πρωτόγονη κοινωνία εκπορεύεται από τη γενναιοδορία και από την παροχή προνομίων» (Service 1975: 293).

Μια τέτοια ηγεσία είναι ασταθής, αφού εξαρτάται από ένα μεμονωμένο άτομο που μπορεί να αρρωστήσει, να πεθάνει ή, απλώς και μόνο, να σταθεί άτιχο, ενώ δεν υπάρχει κανονική μέθοδος διαδοχής. Για να μπορέσει μια κοινωνία να διατηρήσει τα οφέλη του συγγεντροπισμού, η προσωρινή χωρισματική ηγεσία πρέπει να μετασχηματιστεί σε μόνιμη ιεραρχία. Όταν φτάσει σε αυτό το στάδιο, τότε δημιουργείται η φυλαρχία – η πρώτη πραγματική θεομοιοποίηση της εξουσίας, καθώς και της ανισότητας. Καθώς αναπτύσσεται αυτό το κέντρο εξουσίας, αντίστοιχα μεγαλώνει και η ανάγκη της νεοδημιουργηθείσας άρχουσας τάξης να προστατέψει τα προνόμιά της. Μια μέθοδος για να το επιτύχει αυτό, εκτός από τη χρήση βίας, είναι να νομιμοποιήσει την κυβερνώσα ελίτ, συνδέοντάς τη με το υπερφυσικό και προσδίδοντάς της θεϊκή έγκριση. Η χρήση βίας, λοιπόν, όχι μόνο δεν οδηγεί στη δημιουργία του κράτους, αλλά στην πραγματικότητα αντιπροσώπεύει την προσωρινή αποτυχία του κράτους να λειτουργήσει υπεύθυνα, παρέχοντας οφέλη, όπως η προστασία, η αναδιανομή και ο συντονισμός του εμπορίου. Κατ' αυτό τον τρόπο, «η πολιτική εξέλιξη μπορεί να θεωρηθεί ότι, κατά μεγάλο μέρος, συνίσταται στην “επικράτηση της ειρήνης” σε όλο και ευρύτερα πλαίσια» (Service 1975: 297).

Είναι προφανές ότι δεν πρόκειται απλώς για μια μετατόπιση του κέντρου βάρους από τις δημιουργικές πιέσεις, την άρδευση ή τον περιβαλλοντικό περιορισμό, αλλά μάλλον για μια μετατόπιση στο είδος της προβλλόμενης θεωρίας. Η «σημαντική ανάταση» που μπορούν να φέρουν «στους οπαδούς του» οι επιτυχίες ενός αρχηγού (Service 1975: 291) μικρή σημασία φαίνεται να έχουν για τον Robert Carneiro και τον Marvin Harris, οι οποίοι θεωρούν ότι τα κοινωνικά συστήματα –νοούμενα σε όλο

το φάσμα της λειτουργίας τους— αντιδρούν σε υλαζούς περιβαλλοντικούς παρόντες, έχοντας ως γνώμονα την επιβίωση. Η θεωρία του Service μετατοπίζει το κέντρο βάρους από το περιβάλλον στη γνωστική λειτουργία, δηλαδή στην αντίληψη που έχουν οι άνθρωποι για τα προκύπτοντα σφέλη. Ο Service χρησιμοποιεί μοντέλα που βασίζονται στη συνεργασία και την ενοποίηση, ενώ οι περισσότερες από τις λοιπές θεωρίες υποστηρίζουν ότι η σύγκρουση και η ασπάθεια αποτελούν τις θεμελιώδεις συνθήκες για τη δημιουργία του κράτους.

Αν και η οπτική του Service είναι αναμφισβητά ρηξικέλευθη, εντούτοις η σύγκρουση και η ενοποίηση δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζονται ως αλληλοαναιρούμενες έννοιες, καθώς εμφανίζονται είτε διαδοχικά είτε ταυτόχρονα σε όλες τις κοινωνίες. Ομοίως, οι κοινωνίες μπορούν να είναι συγχρόνως και υλιστικές και γνωστικές. Κάθε επιμέρους οπτική μπορεί να έχει σημαντική ερμηνευτική συμβολή, το να αποδεχτεί όμως κανείς εξολοκλήρου τη μία ή την άλλη θεωρία είναι σαν να υποστηρίζει ότι ένα ποτήρι νερό είναι μισοάδειο αντί για μισογεμάτο.

Θεωρίες συστημάτων

Στις μέρες μας, λίγοι ανθρωπολόγοι θα ενοστερνίζονταν ένα θεωρητικό μοντέλο που θα απέδιδε την εξέλιξη των κρατών σε μια μοναδική αιτία. (Θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι οι θεωρίες που συνήθως αναφέρονται ως μονοαιτιώδεις—του Carniero, του Wittfogel και της Boserup—, διαθέτουν αυτήν τη διάσταση μόνο ως προς την έμφαση που δίνουν σ' αυτή στο ερμηνευτικό τους μοντέλο). Όλες οι θεωρίες που έχουν προταθεί εξετάζουν το συνδυασμό παραγόντων, όπως ο πληθυσμός, το περιβάλλον, η τεχνολογία και η άρδευση, ενώ σε συνθετικά μοντέλα, όπως εκείνο του Marvin Harris, η αλληλόδραση αυτών των παραγόντων είναι ακόμη πιο έκδηλη. Ωστόσο, όλα ανεξαιρέτως τα παραπάνω μοντέλα βασίζονται στην ιδέα ότι, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, συγκεκριμένες αιτίες θα οδηγήσουν σε συγκεκριμένα αποτελέσματα με κάποια λίγο πολύ λογική σειρά.

Αντίθετα με τις θεωρίες που προσδιορίζουν συγκεκριμένες αιτίες, τα μοντέλα συστημάτων βασίζονται σε σύνολα αρχών, που προέρχονται συνήθως από τη φυσική και τη βιολογία. Σε αυτά περιλαμβάνεται η αρνητική και θετική ανάδραση, το αρχικό έναυσμα, η αυτοσυντήρηση και η αυ-

τοξέλιξη του συστήματος. Η *αγωνητική ανάδραση* είναι η διαδικασία με την οποία ένα σταθερό σύστημα ελαχιστοποιεί κάθε απόκλιση από τη θέση ισορροπίας. Για παράδειγμα, σε μια κοινωνία ζωνηγών-τροφοσυλλεγτών μια ενδεχόμενη αύξηση στο δείκτη γεννήσεων θα εξισορροπηθεί από υψηλότερους δείκτες βρεφικής θνησιμότητας, εφόσον υπάρχει κίνδυνος υποσζέλιξης της προσφοράς τροφής από τη δημογραφική αύξηση. Η *θετική ανάδραση* είναι ακριβώς το αντίθετο: μια μικρή απόκλιση μπορεί να θέσει σε κίνηση μια διαδικασία διογκούμενης αλλαγής. Αν η απόκλιση στη δημογραφική αύξηση είναι η εντατικοποίηση της γεωργίας, τότε αυτή θα επιφέρει περαιτέρω δημογραφική αύξηση που, με τη σειρά της, θα προαγάγει μεγαλύτερη εντατικοποίηση, και ούτω καθεξής έως ότου επιτευχθεί κάποιο όριο. Το αρχικό έναυσμα που μεταμορφώνει ένα σύστημα αγωνητικής ανάδρασης σε σύστημα θετικής ανάδρασης μπορεί να είναι πολύ μικρό. Ο Kent Flannery (1968) υποθέτει ότι στην Κοιλάδα Τεχουακάν του Μεξικού η διαδικασία που οδήγησε στη διαμόρφωση του πολιτισμού (civilization) ενεργοποιήθηκε όταν οι νομαδικές ομάδες κυνηγών-τροφοσυλλεγτών, που βίαζαν την επιβίωσή τους σε ό,τι ήταν διαθέσιμο στο φυσικό περιβάλλον, άρχισαν να περιποιούνται ορισμένα φαγώσιμα αυτοφυή φυτά. Γενιά με τη γενιά, η ανθρώπινη αυτή παρέμβαση προκάλεσε γενετικές αλλαγές που επέφεραν ολοένα και μεγαλύτερη εξάρτηση από τα ημιάγρια αυτά φυτά. Το γεγονός αυτό οδήγησε με τη σειρά του σε πιο εδραϊούς τρόπους ζωής και σε μεγαλύτερες πληθυσμιακές πυκνότητες, που αύξησαν, με τη σειρά τους, την εξάρτηση από τα καλλιεργούμενα φυτά. Αυτή η αλυσίδα των γεγονότων είχε ως τελικό επακόλουθο τη μόνιμη εγκατάσταση των ανθρώπων σε γεωργικά χωριά. Οι σταθερές κοινωνίες είναι αυτοσυντηρούμενες, εφόσον μπορούν με συνεχείς μικρές μεταβολές να προσαρμόζονται στις αλλαγές που επέρχονται στο φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον. Μόλις ενεργοποιηθούν οι διαδικασίες θετικής ανάδρασης, η κοινωνία αρχίζει να αυτοεξελισσεται, καθώς η δημογραφική αύξηση, η αγροτική εντατικοποίηση, ο εξαστισμός και ο πολιτικός συγκεντρωτισμός αλληλοτροφοδοτούνται στο πλαίσιο μιας αδιάλειπτης κυκλικής αιτιότητας. Αξιοσημείωτο είναι ότι η παραπάνω διαδικασία βρίσκεται σχεδόν στους αντίποδες της νευτώνειας⁷ αρχής ότι κάθε δράση προκαλεί αντίδραση ίδιας έντασης προς την αντί-

7. Αναφέρεται στον άγγλο φυσικό και μαθηματικό Isaac Newton (1642-1727). (Σ.τ.Ε.)

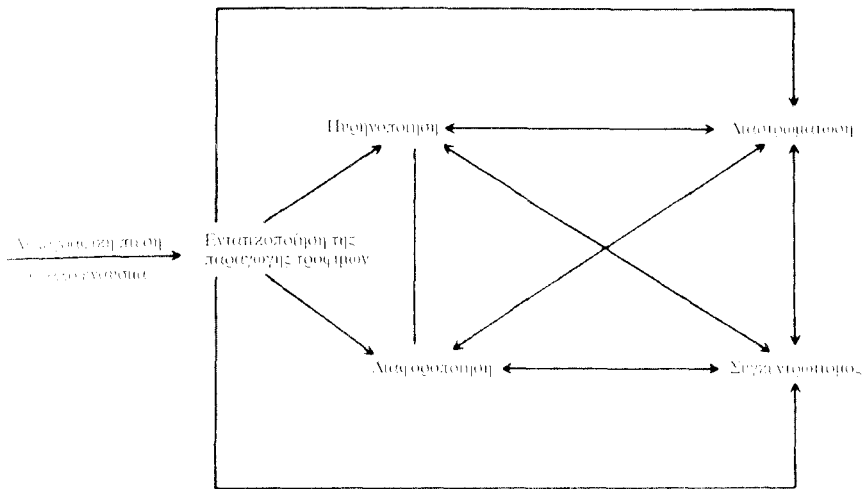
θετη κατεύθυνση. Αντίθετα, με τη θετική ανάδραση, αζομή και το παραμυθρό αρχικό ένανομα μπορεί μακροπρόθεσμα να οδηγήσει σε τεράστια *αλλαγή*. Υπό αυτή την οπτική, δεν είναι πλέον απαραιτήτο να ερμηνεύσει κανείς την προέλευση του κράτους θεωρώντας ότι αποτελεί το αποτέλεσμα μιας εξίσου βαρυσήμαντης αιτίας.

Έχουν διατυπωθεί διάφορες συστημικές θεωρίες της πολιτικής εξέλιξης. Ορισμένες από αυτές εστιάζουν στο περιβάλλον και την τεχνολογία, ενώ άλλες στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Ωστόσο, κοινή σε όλες αυτές τις θεωρίες είναι η ιδέα ότι οι κοινωνίες αντιδρούν προσημοστικά σε πολλές συνθήκες. Συνεπώς, ο σκοπός της ζητούμενης ερμηνείας δεν είναι να υπογραμμίσει έναν ή δύο παράγοντες που προκαλούν μεταβολές σε όλες ανεξαιρέτως τις περιπτώσεις, αλλά να προσδιορίσει επακριβώς τις διαδικασίες με τις οποίες τα κοινωνικά συστήματα θα τροποποιήσουν τις εσωτερικές δομές τους, αντιδρώντας σε επιλεκτικές πιέσεις. Σύμφωνα με τη διατύπωση του Ronald Cohen (1978b: 142), «η διαδικασία διαμόρφωσης του κράτους είναι σαν μια χωνοειδή αλληλοσχία διαδράσεων στην οποία διάφορα προκρατικά συστήματα, αντιμέτοπα με διαφορετικούς καθοριστικούς παράγοντες *αλλαγής*, *εξαναγκάζονται* λόγω ανεπάρκτων –υπό άλλες συνθήκες– συγκρούσεων να επιλέξουν κάποια επιρόσθετα και πιο σύνθετα επίπεδα πολιτικής *ιεραρχίας*». Η αντίθεση ανάμεσα στις θεωρίες της βίας και του οφέλους, ανάμεσα στα υλιστικά και τα γνωστικά επιστημονικά παραδείγματα, όπως και ανάμεσα στα συγκρουσιακά και τα ενοποιητικά μοντέλα, δεν είναι πλέον τόσο ξεκάθαρη, διότι ένα μοντέλο συστημάτων μπορεί να ενσωματώνει ταυτόχρονα αυτές τις διαφορετικές οπτικές.

Μια αντίστοιχη θεωρητική προσέγγιση υιοθέτησαν οι Clifford Jolly και Fred Plog (1979). Στο συγκεκριμένο παράδειγμα της Κοιλιάδας του Μεξικού, η δημογραφική αύξηση αποτέλεσε το αρχικό ερέθισμα, αλλά θεωρητικά οποιοδήποτε άλλο ερέθισμα ικανό να ασκήσει τεράστια πίεση στο σύστημα ισορροπίας θα ήταν αρκετό για να προκαλέσει σημαντικές *αλλαγές*. Οι λύσεις για να αντιμετωπιστεί αυτή η πίεση ήταν ποικίλες: η πληθυσμιακή μείωση με τη βρεφοκτονία ή άλλα πολιτισμικά μέσα, η διασπορά των μεγάλων οικισμών, η μετοίκηση σε νέες περιοχές ή η εντατικοποίηση της αγροτικής παραγωγής. Από τις προαναφερθείσες εναλλακτικές λύσεις, μόνο η τελευταία θα μπορούσε να είχε οδηγήσει στο σχηματισμό του κράτους. Οι συνθήκες κάτω από τις οποίες θα μπο-

ρούσε να έχει προκριθεί η λύση της εντατικοποίησης ποικίλλουν: ο περιβαλλοντικός περιορισμός αποκλείει ελλείπει χώρου το ενδεχόμενο της διασποράς· οι καλλιέργητες θα μπορούσαν να οδηγηθούν ασυνείδητα στην εντατικοποίηση με μια φαινομενικά μικρή τεχνολογική βελτίωση, όπως τα μικρά αρδευτικά κανάλια ή, τέλος, κάποιες πληθυσμιακές ομάδες θα μπορούσαν να εξαναγκαστούν από μια ομάδα κατακτητών να καταβάλλουν φόρο υποτέλειας και, γιαυτό τον τρόπο, να αυξήσουν την παραγωγή. Όποια λύση πάντως και αν προκριθεί τελικά, αυτή θα οδηγήσει, μέσα από μια σειρά σπειροειδών διαδρομών, στην πυρηνοποίηση, τη διασπορά, τη διαφοροποίηση και το συγκεντρωτισμό. Η πυρηνοποίηση (μια έννοια που, σε γενικές γραμμές, μπορεί να θεωρηθεί ταυτόσημη με τον εξασπισμό) καθίσταται αναγκαία για την επίτευξη μεγάλων έργων συνεργατικής εργασίας· στη συνέχεια, καθώς υπάρχει πληθυσμιακή συγγένωση σε μικρές σχετικά περιοχές, οι πιέσεις στους τοπικούς πόρους εντείνονται, απαιτώντας περαιτέρω εντατικοποίηση στην παραγωγή τροφής. Η οικονομική διασπορά δημιουργείται όταν η αύξηση της παραγωγικότητας λόγω βελτιωμένων καλλιεργητικών μεθόδων κάνει πιο αισθητές μικρές περιβαλλοντικές διαφορές, έτσι ώστε ο κάτοχος ακρόμια και μιας οριακά πιο εύφορης γης να γίνεται πλουσιότερος από τους γείτονές του. Οι δυνάμεις αυτές προάγουν, επίσης, το συγκεντρωτισμό στη λήψη αποφάσεων, μια και η συγγένωση του είδους αυτού είναι πιο αποδοτική για το σχεδιασμό έργων μεγάλης κλίμακας και την οργάνωση της εργασίας. Η καλλιέργεια καθίσταται περισσότερο διαφοροποιημένη καθώς ολόκληρες γεωργικές εκτάσεις στρέφονται προς τη μονοκαλλιέργεια, προκειμένου να αυξήσουν την αποδοτικότητα της άρσης και της άρδευσης. Το πλεόνασμα τροφής, καθώς επιτρέπει σε ορισμένους να μην ασχολούνται καθόλου με τις αγροτικές εργασίες, καθιστά δυνατή την επαγγελματική εξειδίκευση. Τέλος, θα πρέπει να αναφερθεί ότι καθέναν από τους παραπάνω παράγοντες ενεργοποιεί και τους υπόλοιπους. Το μοντέλο που ανέπτυξαν οι Jolly και Plog παρουσιάζεται στο Διάγραμμα 3.3. Το συγκεκριμένο μοντέλο χρησιμοποιεί πολλά από τα στοιχεία των λεγόμενων μονοαιτιωδών και συνθετικών θεωριών. Ωστόσο, μια βασική διαφορά ανάμεσα στο εν λόγω μοντέλο και εκείνο, φέρει ειπείν, του Marvin Harris είναι ότι οι Jolly και Plog είναι πολύ λιγότερο συγκεκριμένοι ως προς την πραγματική σειρά των γεγονότων. Οι διαδικασίες τις οποίες πραγματεύονται, όπως ο πυρηνισμός και

Διάγραμμα 3.3: Μοντέλο συστημάτων της χωρικής εξέλιξης

Πηγή: Jolly και Plog 1979: 365, που βασίζεται εν μέρει στους Logan και Sanders 1976.

η διαφοροποίηση, είναι αφηρημένες και μπορούν να εμπεριέχουν πιέσεις προερχόμενες από διάφορες πηγές. Η κοινωνία δεν αντιμετωπίζεται ως μια σειρά από ντόμινο που διαμορφώνουν ένα συγκεκριμένο σχήμα, αλλά ως ευέλικτο, ευπροσάρμοστο σύστημα που μπορεί να πραγματοποιεί μικρές εσωτερικές προσαρμογές σε διάφορες πιέσεις. Οι τροποποιήσεις που επιφέρουν αυτές οι προσαρμογές στο περιβάλλον απαιτούν περαιτέρω προσαρμογές του κοινωνικού συστήματος σε μια αυτοεξελισσόμενη διαδικασία.

Το πρώιμο κράτος: το διαπολιτισμικό τεκμήριο

Στο έργο *The Early State* (1978), που επιμελήθηκαν οι Henri J.M. Claessen και Peter Skalník, συγκεντρώνονται διαπολιτισμικά στοιχεία για 19 υπό διαμόρφωση κράτη, ξεκινώντας από την Αίγυπτο κατά το 3000 π.Χ. έως και τους σύγχρονους Κατσάρι (Kachari) της Ινδίας. Η διάκριση ανάμεσα σε πρωτογενή και δευτερογενή κράτη δεν λαμβάνεται υπόψη από τους συγγραφείς. Αυτή η παραλείψη εκτός από σκόπιμη είναι και δικαιολογη-

μένη. Η δημιουργία των πρωτογενών κρατών έχει υπογραμμιστεί σε τόσο μεγάλο βαθμό, ώστε πολύ συχνά έχει παραγνωριστεί η πλειάδα των στοιχείων που προέρχονται από άλλα ιστορικά κράτη –ακόμη και απ' όσα αναπτύχθηκαν εν πολλοίς αυτόνομα– και είναι ενδεικτικά της κοινωνικής εξέλιξής τους. Ωστόσο, καθώς οι περισσότερες από τις θεωρίες που αναφέρονται στο παρόν κεφάλαιο εφαρμόστηκαν αρχικά σχεδόν αποκλειστικά στα πρωτογενή κράτη, είναι δύσκολο να αξιολογηθούν οι εκτιμήσεις των συγγραφέων, μια και βασίζονται σε τεκμήρια που προέρχονται από μια διαφορετική τάξη κοινωνιών.

Εν πάση περιπτώσει, το τεράστιο αυτό έργο προσφέρει άφθονα στοιχεία και συμπεράσματα από ένα ευρύ φάσμα κοινωνικών συστημάτων που εμπίπτουν στον ορισμό που δίνουν οι συγγραφείς στο «πρώιμο κράτος»

(το πρώιμο κράτος αποτελεί) «μια συγκεντρωτική κοινωνικοπολιτική οργάνωση η οποία αποσκοπεί στη ρύθμιση των κοινωνικών σχέσεων σε μια σύνθετη, διαστρωματωμένη κοινωνία διαρρυθμμένη σε δύο τουλάχιστον βασικά κοινωνικά στρώματα ή αναδυόμενες κοινωνικές τάξεις –τους κυβερνώντες και τους κυβερνόμενους– οι σχέσεις των οποίων χαρακτηρίζονται από την πολιτική κυριαρχία των πρώτων και την υποχρέωση των δεύτερων να καταβάλλουν φ όρο υποτελείας, ενώ νομιμοποιούνται από μια κοινή ιδεολογία ...» (Claessen και Skalnik 1978: 640).

Αυτός ο ορισμός που συνοψίζει πολλές από τις κανονικότητες οι οποίες εντοπίστηκαν στο δείγμα των υπό εξέταση κοινωνιών, ενισχύει την άποψη ότι η ταξική διαστρωμάτωση αποτελεί μεν πρωταρχική ιδιότητα του κράτους, δεν συνιστά όμως κατ' ανάγκη και αιτία για τη δημιουργία του αφού η άνοση πρόσβαση στους υλικούς πόρους μπορεί να υφίσταται πολύ πριν από την εμφάνιση του κράτους. Η κοινωνική διαστρωμάτωση σε συνδυασμό με τη δημιουργία μιας οικονομίας ικανής να παράγει πλεόνασμα θεωρούνται προδιαθεσικοί παράγοντες που η απουσία τους καθιστά αδύνατη τη δημιουργία του πρώιμου κράτους.

Οι συγγραφείς διακρίνουν τέσσερις παράγοντες ως άμεσα αιτιώδεις: 1) τη δημογραφική αύξηση και/ή τη δημογραφική πίεση, 2) τον πόλεμο ή την απειλή πολέμου, 3) την κατάκτηση και 4) την επιρροή προϋπαρχόντων κρατών. Τα περισσότερα πρώιμα κράτη φαίνεται να έχουν δημιουργηθεί από το συνδυασμό αυτών των παραγόντων που αλληλεπιδρούν

χωρίς να ακολουθούν κάποια συγκεκριμένη αλληλουχία. Η υδραυλική θεωρία του Wittfogel (1957) δεν επιβεβαιώνεται, αφού η εξάρτηση από εξεταζόμενα αρδευτικά συστήματα είναι έκδηλη σε λιγότερο από τα μισά μόνο από τα εξεταζόμενα κράτη. Ωστόσο, τόσο το μοντέλο του περιβαλλοντικού περιορισμού του Carpieto όσο και η θεωρία της δημογραφικής πίεσης της Boserup (1965) φαίνεται να υποστηρίζονται από το δείγμα, αλλά μόνο εάν ενταχθούν σ' ένα μοντέλο συστημάτων στο οποίο οι εν λόγω παράγοντες δεν θα αντιμετωπίζονταν ως πρωταρχικές αιτίες, αλλά ως στοιχεία που αλληλεπιδρούν με πληθώρα άλλων στοιχείων. Στον Πίνακα 3.1 περιγράφονται συνοπτικά τα χαρακτηριστικά των 21 πρώιμων κρατών.

Αν και κανένα προηγούμενο βιβλίο δεν κατόρθωσε να προχωρήσει σε τέτοιο βαθμό την ταξινόμηση του πρώιμου κράτους ή τον εντοπισμό των κοινών του στοιχείων, εντούτοις τα συμπεράσματα σχετικά με τη γέννηση αυτής της μορφής πολιτικής οργάνωσης είναι κάπως απογοητευτικά. Καθώς η θεωρία διευρύνεται ώστε να καλύψει τόσο τα πρωτογενή κράτη όσο και την πλειάδα των συστημάτων που μπορούν να ταξινομηθούν ως πρώιμα κράτη, είναι εύλογο να περιμένει κανείς ότι λιγότερες γενικεύσεις ισχύουν για όλο το δείγμα. Από την άλλη πλευρά, η επιρροή των προϋπαρχόντων κρατών είναι πιθανότατα ισχυρή, αλλά και δυσδιάκριτη και μη μετρήσιμη. Παρ' όλα αυτά, δεν μπορεί να αμφισβητήσει κανείς ότι το όλο εγχείρημα συνιστά ένα βήμα προόδου. Η αναζήτηση για μια μοναδική κεντρική αιτία εξοβελίστηκε προς όφελος θεωριών που υπογραμμίζουν τη συστημική διάδραση πολλών και διαφόρων αιτιών. Ωστόσο, δεν μπορεί παρά να αναρωτηθεί κανείς για το κατά πόσο οι συστημικές προσεγγίσεις έχουν πράγματι διευρύνει την αντίληψή μας, καθώς αυτό που κάνουν κυρίως είναι να συνδυάζουν δυνάμεις και διαδικασίες γνωστές εδώ και πολύ καιρό. Κατά βάση, οι θεωρητικοί των συστημάτων έχουν καταστήσει το μοντέλο της εξέλιξης του κράτους τόσο αφηρημένο, ώστε δεν είναι πλέον εύκολο να βρεθούν εξαιρέσεις σε κάθε ενδεχόμενη γενίκευση. Εξαιτίας της έλλειψης σαφήνειας νιώθει κανείς την ανάγκη να συμπληρώσει τα κενά στο μοντέλο, δημιουργώντας εκ νέου την εντύπωση ότι η ανάλυση αφορά σε πραγματικούς ανθρώπους – που ζουν, πεθαίνουν, πολεμούν και αγωνίζονται να τα βγάλουν πέρα σε αντίξοες συνθήκες. Οι γενικεύσεις θα πρέπει να ξαναβρούν την αρχική πηγή τους: τις ανασκαφές των αρχαιολόγων, τα θλιβερά θραύσματα των αγ-

Πίνακας 3.1: Τυπολογία 21 παρόμοιων ζώστων

	Υποείδος	Αντιπροσωπευτικό	Μερίκιμο
<i>Παράδειγματα για πρόσδιοση των ζώστων στο δείγμα</i>	Ανοσία (Ουζόνατο) 1050-1900 μ.Χ. Νόβη 1700-1850 μ.Χ. Νοφλίνα 900-1100 μ.Χ. Γόττη 1700-1800 μ.Χ. Βόττα (Ανο-Βόττα και Γόττα) 1400-1900 μ.Χ. Οι Ζάντα [Zand] (Σουδάν) 1750- 1850 μ.Χ.	Ανζόα (Κούατο) 1150-1300 μ.Χ. Αζόνη (Αθόνατο) 25-625 μ.Χ. Ανζότος 2950-2500 π.Χ. Οι Άνζες (Πέρον) 1425-1532 μ.Χ. Οι Καράκαο [Kachari] (Ινδία) 1800 μ.Χ. - Μορζότα 1200-1325 μ.Χ. Σουάτα (Ουζόνατο) 400-725 μ.Χ. Οι Γουοβάρτα [Yoruba] (Νιγηρία) 1400-1900 μ.Χ.	Οι Αζόνα (Μεζόνα) 1425-1521 μ.Χ. Καρά 250 π.Χ. - 225 μ.Χ. Γαζλάτ 900-1000 μ.Χ. Τζόνα (Αθόνατο) 1825 μ.Χ. Οι Κορίνα [Kubi] (Ζάγγ) 1850- 1900 μ.Χ. Οι Μορζο [Morzy] (Ινδία) 1400- 1275 μ.Χ.
<i>Επίσημοι για αγνάδες</i>	Προδομαίνος ορισμός	Αναπόζη με επεξεργασμένο επίσημο	Σε ζάβη αναπόζη και επίσημοι ορισμοί
<i>Πρόσδιο διαδοχής στο αξίωμα</i>	Κριτός εξαπονομαίνος	Κατανομαίνος και με διαδοχή	Κριτός με διαδοχή
<i>Διοκρησία της γης</i>	Η αποταξη διοκρησίας απάντα. Κριτός ζωοκτημωμένη της γης και τον ζώνω	Προδομαίνος αποταξη διοκρησίας από απάντα ορισμένη ζωοκτημωμένη	Η αποταξη διοκρησίας της γης ορισμένη τόσο για τη ζωοκτημωμένη από και για τον απάντα ορισμοί
<i>Διαταξη ανάκτηση</i>	Κριτός ζωοκτημωμένη τον ζώνω και τον ζώνω. Αποταξη διοκρησίας επίσημων διοκρησίας	Στοιχισμός ζωοκτημωμένη τον ζώνω και τον ζώνω. Επίσημο διοκρησίας και ζώνω (τη διοκρησίας) ζωοκτημω και επεξεργασμένο επίσημο	Πήληξ ζωοκτημωμένη τον ζώνω και τον ζώνω. Η αποταξη της διοκρησίας από ζώνω επίσημων διοκρησίας
<i>Φυλοποίηση</i>	Μη αποταξη ορισμοί και ζωοκτημω ζώνω επεξεργασμένος για προδομαίνος επίσημο	Ζωοκτημωμένη ζωοκτημω επίσημο. Αποταξη με ζώνω ζώνω με τη βοήθεια ζωοκτημωμένη επίσημο	Στοιχισμός ζωοκτημωμένο ζωοκτημω επίσημο με ορισμένο ζωοκτημω διοκρησίας της ορισμοί ορισμοί των ζώνω.

Πηγή: Claessen και Skalnik (επιμ.) 1978.

γείων, τα σπασμένα φυλαχτά και τα παλιά τείχη των χαμένων πολιτισμών· τα εκκολλητόμενα κομμάτια της Αφρικής και της Ινδίας όπου βασιλεύουν και αγρότες συναγωνίζονται σε ένα ατέρμονο παιχνίδι σύγκρουσης και συμφωνίας. Η θεωρία πρέπει να έχει ενδιαμέση θέση στην ανθρωπολογία, καθώς, σε τελική ανάλυση, όλα αρχίζουν και τελειώνουν με την έρευνα πεδίου.

Υποδείξεις για περαιτέρω μελέτη

- Claessen, Henry J. M., και Peter Skalnik (επιμ.) *The Early State* (The Hague, The Netherlands: Mouton, 1978). Στο ογκώδες αυτό έργο (των 700 περίπου σελίδων), τα τέσσερα πρώτα κεφάλαια αναφέρονται στη θεωρία της καταγωγής του κράτους, τα επόμενα είκοσι κεφάλαια σε μεμονωμένα κράτη, ενώ τα τελευταία τέσσερα κεφάλαια παρουσιάζουν μια σύνθεση των συγκεκριμένων αυτών μελετών και μια διαπολιτισμική σύγκριση των δεδομένων. Το βιβλίο, αποφεύγοντας σφοδρώς το διαχωρισμό μεταξύ πρωτογενών και δευτερογενών κρατών, δεν είναι σε θέση να πραγματοποιήσει ορισμένες από τις πιο βασικές θεωρίες για τη δημιουργία του κράτους.
- Cohen, Ronald, και Elman R. Service (επιμ.) *Origins of the State: The Anthropology of Political Evolution* (Philadelphia: Institute for the Study of Human Issues, 1978). Η εισαγωγή και τα αρχικά κεφάλαια περιέχουν συνοπτικές γενικές επισκοπήσεις των βασικών θεωριών για τη δημιουργία του κράτους. Ιδιαίτερα σημαντικά είναι τα εξής άρθρα: το άρθρο του Henry Wright «Toward an Explanation of the Origin of the State», που χρησιμοποιεί διαγράμματα ροής για να παρουσιάζει σε πιο ευκολονόητη μορφή πολλές από τις κυριότερες θεωρίες· η εφαρμογή από τον Robert Carneiro της αρχής του ανταγωνιστικού απογλεισμού (που προέρχεται από την εξελικτική βιολογία) στη δημιουργία του κράτους.
- Diamond, Jared. *Guns, Germs and Steel: The Fates of Human Societies* (New York: Norton, 1999). Το βιβλίο αυτό, που κέρδισε το βραβείο Πούλιτζερ και είχε μεγάλη εμπορική επιτυχία, συνιστά μια γενική προϊστορία/ιστορία της εμφάνισης του πολιτισμού (civilization). Απορρίπτοντας τις φυλετικές ερμηνείες για τις διαφορετικές πορείες και ρυθμούς της κοινωνικής εξέλιξης, ο συγγραφέας αναζητά τις αιτίες στον πολιτισμό (culture), τις ασθένειες και τη στρατιωτική ισχύ. Η ανάλυσή του για τη μοναδική ικανότητα του ανθρώπου να εξολοθρευτεί είδη και να κατα-

στρέφει ολόκληρα οικοσυστήματα είναι απολύτως πειστική και απογοητευτική συνάμα.

Earle, Timothy. *How Chiefs Come to Power: The Political Economy in Prehistory* (Stanford, California: Stanford University Press, 1997). Το έντονο ενδιαφέρον για τις φυλαρχίες πηγάζει από το γεγονός ότι αποτελούν μια μεταβατική μορφή ανάμεσα στα μη συγκεντρωτικά και τα συγκεντρωτικά συστήματα. Το να κατανοήσει, λοιπόν, κανείς την εξέλιξη των φυλαρχιών είναι σημαντικό για την κατανόηση του εξελικτικού κράτους. Το εν λόγω βιβλίο περιέχει διεξοδική ανάλυση της εξέλιξης των φυλαρχιών στη Δανία, τη Χαβάη και τις Άνδεις, εστιάζοντας στο ρόλο της οικονομίας, της στρατιωτικής εξουσίας και της ιδεολογίας.

Haas, Jonathan. *The Evolution of the Prehistoric State* (New York: Columbia University Press, 1982). Μια σαφής και περιεκτική θεωρητική γενική επισκόπηση που επιχειρεί να συνενώσει τη συγκρουσιακή με την ενοποιητική προσέγγιση. Ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι όταν έχουν τεθεί τα θεμέλια του συγκεντρωτισμού, αναδύεται ως κρίσιμη μεταβλητή η αυξανόμενη εξουσία των απόμων και των ελίτ στον έλεγχο των βασικών πόρων.

Upham, Steadman (επιμ.) *The Evolution of Political Systems* (New York: Cambridge University Press, 1990). Ο συγκεκριμένος τόμος δεν πραγματεύεται την εξέλιξη των κρατών, αλλά τις διαδικασίες της αλλαγής που οδήγησαν σε «ενδιάμεσες» πολιτειακές οντότητες όπως οι φυλαρχίες. Οι συγγραφείς αμφισβητούν διάφορα μοντέλα για τη δημιουργία του κράτους, δίχως ωστόσο να μπορούν να τα αντικαταστήσουν με μια συνεκτική νέα θεωρία. Τα δέκα άρθρα ποικίλλουν ως προς το περιεχόμενό τους, περιλαμβάνοντας από γενικές θεωρητικές προσεγγίσεις ως και συγκεκριμένες μελέτες για τους (Σάουσα) Sausa του Περού και τους Ιροκέζους.